

थोरले महारराव होळकर
सुभेदार यांजवर काव्य.

हा पद्यात्मक ग्रंथ,

कै. रा. एकनाथ अण्णाजी जोशी करकंबकर

असिस्टंट मास्तर इंदूर इंग्लिश स्कूल,

यांनीं रचिला तो

अण्णाजी पांडुरंग जोशी

यांनीं

छापवून प्रसिद्ध केला.

सन् १८९१

इंदूर येथें

होळकर सरकार छापखान्यांत छापिला.

किंमत १२ आणे.

प्रस्तावना.

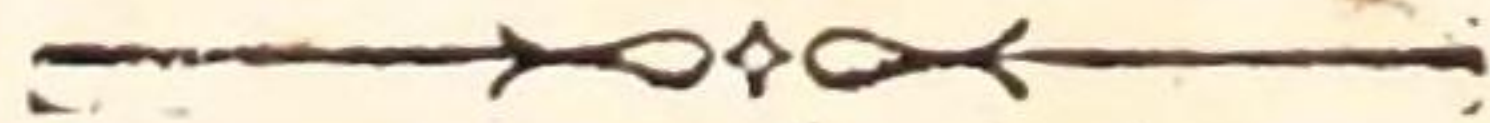
हें काव्य रचून तयार झाल्यावर पुणें येथील दक्षिणाप्राईझकमेटी-कडे कर्त्यानें परीक्षणाकरितां पाठविलें, व कमिटीनें पंसत करून २०० रुपये बक्षीस दिले. दुर्दैवानें ह्या गोष्टीचे आधींच कर्त्यास काळानें गांठिलें, त्यामुळें आपली कृति विद्वानांस पंसत पडल्यानें जो आनंद वाटावयाचा त्यास तो अंतरला, इतकेंच नाही, तर प्रस्तुत काव्यांत जे कांहीं अल्पस्वल्प दोष राहून गेले होते, त्यांचें शोधन त्याचेच हातानें होऊन जी सुधारणा व्हावयाची तीही झाली नाही. पण त्याहून जास्त हानि झाली ह्मणावयाची ती ही कीं, त्याचे हातून ज्यास्त योग्यतेचे अनेक ग्रंथ कदाचित् झाले असते, ते होण्याची आशा समूळ नाहीशी झाली. किंबहुना सदर कारणामुळें प्रस्तुत ग्रंथ छापून प्रसिद्ध झालाही नसता. परंतु दानशूर व गुणग्राही आमचे श्रीमंत शिवाजीराव महाराज होळकर ह्यांनीं आपल्या महाप्रतापी पूर्वजांचें आपल्या सेवकवर्गापैकीं एकानें भक्तिपुरःसर केलेलें हें चरित्र सरकारी खर्चानें छापवून आह्मांस फुकट देण्याचा हुकूम दिला, त्यामुळें हा सुयोग घडून आला. त्याबद्दल महाराज साहेबांचे जितके उपकार मानावे तितके थोडेच आहेत.

रंघुवंशाप्रमाणें होळकर वंशावर मल्हारराव महाराजापासून आरंभ करून थेट शेवटचे तुकोजीराव महाराजापर्यंत साद्यंत २१ सर्गांचें काव्य करावयाचें, असा कर्त्याचा हेतु होता. त्याप्रमाणें हें पहिलें चरित्र तयार झालें, तोंच शरीरक्षीणतेनें त्याजवर आपला अंमल

इतका बसविला कीं त्यास तेथेंच आपलें काव्य पुरें करावें लागलें. “शितावरून भाताची परिक्षा” ह्या न्यायानें पुढील भाग जर झाले असते तर ते ह्या सारखेच चित्तवेधक झाले असते ह्यांत संशय नाही. आधीं अशीं चरित्रें स्वतःसिद्धच चित्तवेधक असतात. खरेंच ! महारराव, अहल्याबाई, तुकोजीराव, अशा सारख्यांचीं चरित्रें कोणास चित्तवेधक होणार नाहीत ? पहिल्याचें अतुल शौर्य, दुसरीचा लोकोत्तर धार्मिकपणा व आचारसंपत्ति, तिसऱ्याचा विलक्षण बुद्धिमत्ता व मुत्सद्दीपणा इत्यादिकांचें वर्णन कोणास लुब्ध करणार नाही ? त्यांतही एखाद्या कुशल कर्त्याचे हातून तीं झालीं तर वाचकांचे आदरास पात्र झाल्यावांचून रहाणार नाहीत. असो, ह्या पुस्तकास तरी पुष्कळ वाचक मिळोत व आपल्यांत महाररावा सारखे जे वीर पुरुष होऊन गेले, त्यांजविषयींचा त्यांचा अभिमान जागृत राहो, ह्मणजे कर्त्याच्या श्रमाचें सार्थक झाले असें होईल.

अण्णाजी पांडुरंग जोशी करकंबकर.

प्रकाशक.

काव्यांतोल कथानकाचा सारांश.

भाग १ ला:---मल्हारराव निरानदीचे कांठां होळमुख्या या गांवां जन्मला. त्याच्या बापाचें नांव खंडोजि चौगुले असें होतें. मल्हारराव लहान असतांच खंडोजी निवर्तला. पुढें मल्हाररावाचे आईचें व तिच्या नवऱ्याच्या भाउबदांचें पटेना. ह्मणून ती मुलासह खानदेशांत तळोदें या गांवां आपला भाऊ नारायणराव बारगळ याचे घरां जाऊन राहिली. नारायणरावानें आपल्या भाचास मेंढ्या चारण्याचें काम लावून दिलें. एके दिवशां रानांत झाडाचे छायेंत दगडावर मल्हारराव निजला असतां वारूळांतून नागानें येऊन आपली फणा त्याचे मस्तकावर धरिली. त्यानंतर एके दिवशां नारायणरावाचे स्वप्नांत जेजुरीचा खंडोबा येऊन त्यानें “ तुझा भाचा राज्यपद पावेल ” असें सांगितलें. ह्यावरून नारायणरावानें मल्हारजीस मेंढ्या चारण्याचे कामांतून काढून शिपायिगिरीचे कामांत घातलें.

भाग २ रा:---मल्हारजीस दांड, पट्टा, तिरंदाजी, वगैरे शूरास आवश्यक ज्या ज्या निरनिराळ्या विद्या, त्या प्राप्त झाल्या. ह्या वेळां मल्हारजी बराच प्रौढ वयाचा झाला हें पाहून नारायणरावानें त्यास, बाळाजी विश्वनाथ सैन्यासह दिल्लीस सय्यद बंधूंचे साहाय्य जात होता, त्याजबरोबर जाण्यास परवानगी दिली. ह्या मोहिमेंत बाळाजीचा मुलगा बाजीराव याचा मल्हाररावाशीं स्नेह जमला. दिल्लीहून परतल्यावर मल्हारजी पुन्हां खानदेशांत आपले मामाचे घरां गेला.

भाग ३ रा:---मल्हाररावांचें लग्न नारायणरावाची मुलगी गौ-
तमाबाई इशीं झालें. नारायणरावाची बायको (ह्यणजे मल्हाररा-
वाची मामी) ही या गोष्टीस प्रतिकूल होती. त्यामुळें आतां
मामीशीं सलोख्यानें राहणें दुरापास्त झालें. तो लवकरच
तें घर सोडून मध्यहिंदुस्थानांत बांडे ह्यणून प्रसिद्ध सरदार होते,
त्यांजराशीं चाकरीस राहिला. इतकांत बांडे हे निजामावर स्वारी
कारण्यास निघाले त्यांजरोवर मल्हारजीस जाण्यास आयतेंच भि-
ळालें. एकदां बांड्यांचे व पेशव्यांचे सैन्यांमध्ये कांहीं कारणा-
वरून बेवनाव झाला, तो मल्हाररावानें आपल्या मध्यस्थीनें नाहींसा
करून पूर्ववत् त्यांचें सख्य केलें. ही गोष्ट पेशव्यांस कळली तेव्हां
त्यांस संतोष झाला व त्यांनीं मल्हाररावास बांड्यांपासून मागून
घेऊन त्यास आपले पदरीं पांचशें घोड्यांचा नाईक करून ठेविलें.
१७२४, १७२६, १७२८, ह्या सालांत खानदेशांत दंडखान
याशीं युद्ध करून मल्हाररावानें शूरत्वाविषयीं मोठें नांव संपादन
केलें व पेशव्यांचे वतीनें कर्नाटक व हैद्राबाद या दोन मुलखांत
मोठे जय मिळविले. या कामगिरीबद्दल पेशव्यांनीं त्यास १२
परगण्यांची जहागीर दिली.

भाग ४ था:--दक्षिणेंतल्याप्रमाणें उत्तर हिंदुस्थानांतही
मराठ्यांची सत्ता स्थापित करून मुसलमानांचा वीमोड करावा, ह्या
इराद्यानें मल्हारराव व बाजीरावाचा भाऊ चिमणाजी अप्पा हे
मोहिमेस निघाले. ती वेळ त्यांच्या हेतूच्या सिद्धीस फार अनुकूल
होती. मोगल बादशाहा नेहमीं विलासांत निमग्न असे. त्याच्या
जुळमी अमलामुळें त्याची हिंदुप्रजा त्याजवर अत्यंत नाखूष होती. व

दक्षिणेकडून कोणी स्वयर्मी राजा मुसलमानांवा नाश करून आपलें राज्य स्थापित करण्याकरितां हिम्मत बांधून येईल तर त्यास मनापासून सहाय्य देण्यास एका पायावर तयार होती. म्हारराव व चिमगाजी अप्पा ह्यांनीं ही वेळ साधून माळव्यांत प्रवेश केला व मोंगळांशीं निकराच्या लढाया करून मराठ्यांची सत्ता स्थापिली.

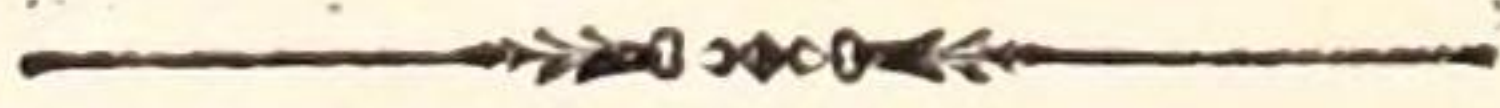
भाग २वाः—ह्यानंतर म्हाररावानें धार व उज्जयिनी हीं पुरातन शहरें मुसलमानांच्या अंमलांतून मुक्त केलीं. इकडे बुंदेलखंडाचा राजा छत्रसाल यास बादशाहाकडील अधिकारी महंमदखान बंगव ह्यानें फार त्रस्त केलें. त्याचे शासनार्थ बाजीरावानें बुंदेलखंडांत जाऊन त्यास हाकून लाविलें व माळव्यांत मराठ्यांचा अम्मल पूर्णपणें बसविला. ह्याप्रसंगीं म्हाररावानें जे पराक्रम केले त्याबद्दल बाजीरावानें माळवाप्रांत त्यास वंशपरंपरा जहागीर करून दिला.

भाग ३वाः—एके दिवशीं दिल्लीपासून कांहीं अंतरावर कालिकेचा मेळा भरला असतां मराठ्यांनीं त्यावर अकस्मात् छापा घालून लूट आरंभिली, जो मुसलमान हातीं सापडला त्याचो कत्तल उडविली, व सर्व मोंगळ सरदारांस जर्जर करून टाकिलें. ह्यानंतर मराठ्यांचें सैन्य कोंकणांतोळ वसईचा किल्ला फिरंग्यापासून सोडविण्याकरितां दक्षिणेत परत आलें.

भाग ४वाः—म्हारराव आतां कुटुंबपरिवारासह राजाप्रमाणें दरवारी थाटांत राहूं लागला. तथापि लढाईचें काम अजून संपलें नव्हतें. रोहिलखंड व राजपुताना ह्या मुलखांत त्यानें अनेक पराक्रम केले. १७५१ त दिल्लीच्या बादशाहानें चांदवड परगणाची सरदेशमुखी त्यास दिली व त्याच वर्षीं पेशव्यांनीं त्यास माळव्याचा सुभेदार केलें.

भाग ८ वाः—जाटांचें पारिपत्य करण्यासाठीं मराठ्यांनीं कुंभेरीस वेढा दिला, त्या प्रसंगीं मल्हाररावाचा एकुलता एक मुलगा खंडोजी ह्यणजे प्रसिद्ध अहल्याबाई होळकरीण हिचा पति प्राणास मुकला.

भाग ९ वाः—१७५९ त यमुनेच्या कांठीं मोठी लढाई झाली. तींत मराठ्यांचा सेनाधिपति दत्ताजी पडला व त्याचा भाऊ जनकोजी त्याच्या मरणामुळें हतवीर्य होऊन मोठ्या संकटांत पडला. ह्यावेळीं मल्हारराव राजपुतान्यांत होता. त्यास हें वर्तमान समजतांच तेथून निघून आला. इकडे पुण्यांत पेशव्यांस ही पराजयाची वार्ता मिळतांच सदाशिवराव भाऊ अफाट सैन्यानिशीं येऊन दाखल झाला. ह्याप्रमाणें मराठ्यांचें सर्व सैन्य एकत्र मिळाल्यावर एकदम लढाई द्यावी किंवा नाहीं ह्याविषयीं विचार चालला. एकदम लढाई देऊंनये अशी मल्हाररावाची सल्ला होती. परंतु सदाशिवराव भाऊंनीं त्याचें ऐकिलें नाहीं. मल्हारराव कानाच्या आजारानें १७६७ सालीं अलंपुरास निवर्तला. मरतेवेळीं महादजी शिंदा, तुकोजी, व रघुनाथराव पेशवे हे जवळ होते.

एकनाथशास्त्री करकंदकर यांचें चरित्र.

प्रस्तुत काव्याचे कर्ते कै० एकनाथशास्त्री यांचा जन्म स० १८५० इसवींत करकंद येथें झाला. त्यांची बुद्धि फार विशाल होती. लहानपणीं ७।८ वर्षांचे असतां त्यांच्या वडिलांनीं त्यांस रघुवंश काव्याची संथा देण्यास आरंभ केला. तेव्हां दोन तीनदां श्लोक सांगितला कीं, तो पुन्हां सांगण्याची आवश्यकता पडत नव्हती. तो ते तेव्हांच पाठ ह्मणून दाखवीत.

पुढें त्यांस ज्योतिष शिकण्याकरितां वैजापुरास वाळंभट जोशी यांच्या जवळ ठेवले. तेथें १४ व्या वर्षीं त्यांची ग्रहलाघवादि ग्रंथांत बरोच गति झाली. पुढें ते इंदुरास आले, तेथें त्यांचे वडील अण्णाजो पांडुरंग जोशी भारतीबुवा यांचें चातुर्मास पुराण चालूं होतें. त्या अवकाशांत मुहूर्तमार्तंड नामक ज्योतिषावराल ग्रंथ ते शिकले.

त्यांनीं प्रथम नशिराबादेस इंग्रजी शिकण्यास आरंभ केला, तेव्हां त्यांची फार गरीब स्थिति होती. फी भरण्याचें देखील सामर्थ्य त्यांस नव्हतें, परंतु त्यांनीं पहिला नंबर ठेवून फी भरण्याचा प्रसंगच वडिलांस येऊं दिला नाहीं. सुमारे वर्षां नंतर ते, तथिरूप व मातोश्री यांसह इंदुरास आले. येथील इंग्रजी मदरशांत त्यांनीं इंग्रजी अभ्यास पुरा केला. सन १८७५ सालीं त्यांची मुंबई युनिव्हर्सिटीची प्रवेश परिक्षा उतरली. नंतर त्यांनीं येथील हायस्कुलांत असिस्टंट मास्तराची चाकरी धरली. ती शेवट पर्यंत ते करीत होते. लहानपणापासून त्यांची शरीर प्रकृता फार अशक्त होती त्यामुळें कालेजांत जाऊन पुढें अभ्यास करण्याचा हेतु त्यांस सोडून द्यावा लागला.

कविता करण्याचा व निबंध लिहिण्याचा त्यांस फार नाद असे. ते मोठे मार्मिक, रसज्ञ, व बहुश्रुत होते, हे त्यांची कविता जे वाचतील त्यांच्या सहज लक्षांत येईल. “दादोजी कौंडदेवाचा छत्रपती शिवाजी महाराजास उपदेश” व “महाराव होळकरावर काव्य” या दोन ग्रंथांस दक्षिणा प्रार्थना कमिटीने अनुक्रमे ५० व २०० रुपयांची बक्षिसे दिली. त्या पैकीं पहिले काव्य तर मार्गेच छापून प्रसिद्ध झाले व प्रस्तुत काव्य आतां श्रीमंत महाराज शिवाजीराव होळकर यांच्या औदार्याने छापण्याचा योग जमून आला. या शिवाय शास्त्र-बुवांनीं अनेक स्फुट विषयावर कविता केलेली आहे. त्यांनीं “सुंदरी काव्य” नांवाचा एक ऐतिहासिक पद्यग्रंथ लिहिला आहे परंतु तो अपूर्ण आहे. “खिळ्यावर रूपक” नांवाचा विनोदपर एक निबंध लिहिला आहे. तसेच “प्रस्तुत कालीन नाटक प्रयोग” या विषयावर एक निबंध लिहिला आहे.

ते मोठे शीघ्र कवी होते. एके प्रसंगीं त्यांनीं श्रीमंत महाराज होळकर सरकार यांजवर पुढील श्लोक केला तो पाहून महाराज साहेबांनीं त्यांस शेला प्रागोटे इनाम दिले.

- ॥ मालवपालक रक्षि प्रजा द्विज सेवि शिवा शिव नित्य मनानें ॥
 ॥ दुष्ट जनावरि रुष्ट सदोदित शिष्ट जनावरि तुष्ट मुदानें ॥
 ॥ वीरजनामधि शूराचि तद्रिपु बोलति यासह युद्ध नकोजी ॥
 ॥ हाचि वसो चिर इंदुर पत्तनीं होळकर प्रभुराव तुकोजी ॥

शास्त्रीदोवांची प्रकृति मुळचीच अशक्त होती; पुढें त्यास क्षय होऊन त्यांतच त्यांचा अंत ता० २५ मे १८८३ इसवींत झाला. त्या वेळीं त्यांचें वय अवघें ३३ वर्षांचें होतें. शेवटीं अतिशय अजारी

होऊन आठ दिवसांनीं अंत होणार अशा वेळीं त्यांचे वडील भारती-
बुवा त्यांस ह्मणाले, “ तूं इतक्या कविता केल्यास परंतु आपला कुल
स्वामी खंडोबा यावर कांहीं केल्या असत्या तर चांगलें झालें असतें”.
तेव्हां शास्त्रीबुवा ह्मणाले “आतां मला लिहिण्याचें साभर्थ्य नाही. तुझीं
लिहित असाल तर सांगतो. ” मग त्यांनीं वडिलांस विछान्यावर
पडल्यापडल्या पुढील आर्या सांगितली.

॥ कल्पद्रुम मल्हारी भक्तांचीं सर्व संकटें वारी ॥

॥ भारी थोर जगामधिं तारी संसार ह्माळसाधारी ॥

त्यावर भारतीबुवा ह्मणाले “ एक कविता शंकरावर कर. ” तेव्हां
शास्त्रीबुवा ह्मणाले “ शंकरावर दुसरी कविता करणें नको वरील आर्यंत
थोडा फेरफार केला ह्मणजे ती शंकरावर लागू होजे. ” तो फेरफार
येणे प्रमाणें.

॥ त्रिपुरारी मल्हारी भक्तांचीं सर्व संकटें वारी ॥

॥ भारी थोर जगामधिं तारी संसार अंबिकाधारी ॥ १ ॥

शास्त्रीबुवांची कविता, स्वाभाविक आवेशयुक्त, रसभरित व
प्रसंगविशेषीं मोठी विनोदपर आहे. तींत संस्कृताचें फाजील
मिश्रण नाही व प्रायः ती दुर्बोधही भासत नाही. ते ईश्वर कृपेनें
कांहीं वर्षे वांचते तर त्यांच्या हातून चांगले ग्रंथ निर्माण झाले
असते अशी आशा होती त्यांच्यांत कल्पनाशक्ति प्रखर होती.
मनुष्य स्वभावाचें ज्ञान त्यांस चांगलें होतें असें त्यांची कविता वाच-
णारांस सहज कळून येण्यासारखें आहे. परंतु ती कल्पकत
रसज्ञता, बहुश्रुतता, विनोदपरता या सर्वांस अकस्मात विराम मिळाला.
त्यांचा पूर्ण विकास होण्याच्या पूर्वीच त्यांचा कर्त्याविरोवर अंत झाला.

अनुक्रमणिका.

					पृष्ठ.
भाग १	ला	..	..	..	१
भाग २	रा	..	..	..	९
भाग ३	रा	..	..	+	१७
भाग ४	था	..	..	..	२५
भाग ५	वा	..	..	..	३८
भाग ६	वा	..	..	..	४६
भाग ७	वा	..	..	..	५२
भाग ८	वा	..	..	..	६४
भाग ९	वा	..	..	..	७६

श्री

थोरले महारराव होळकर सुभेदार यांजवर काव्य.

भाग १ ला.

- ॥ कोण्याही विधिने कुठेही कुणिही कोण्याहि नामे स्वतां ॥
॥ भावे शुद्धमने जया अळवितां ज्याची कृपा तत्वतां ॥
॥ होते, जो करितो स्वरूप आपुल्या भक्तां निदानीं, महा ॥
॥ शोभे जो प्रभु विश्वचालक तथा माझा नमस्कार हा ॥ १ ॥
॥ जो विघ्ने अनिवार्यही पळवितो शुद्धांतरे प्रार्थितां ॥
॥ जो चित्तीं करुनी प्रकाश सुपथीं नेतो पदीं लागतां ॥
॥ मी जो पंगुच काय काव्य गहनीं चालू बघे त्या मला ॥
॥ नेवो तो प्रभु पार देउनि बला हे मागणे त्याजला ॥ २ ॥

- ॥ बेलीस जैसे फळ त्यापरी जे ॥ नीरातटीं ग्राम लघू विराजे ॥
॥ असे जया होळ मुखम नाम ॥ महारिचा त्यामाधिं होय जन्म† ॥ १ ॥
॥ रविकुळासम निर्मळ सोज्वळ ॥ धनगरांत खुटेकर जे कुळ ॥
॥ शिशु तयामाधिं हा कुलनायक ॥ रविच ये उदया सुखदायक ॥ २ ॥

† ३० सन १६९३

- ॥ बलिष्ठवीरां चिर देइ जन्म ॥ ह्यणून कीं वीरकरोपनाम * ॥
- ॥ त्यांच्याघराण्याप्रत सार्थ साजे ॥ होतें तसें पात्र जनस्तवा जें ॥ ३ ॥
- ॥ सुखंडोजी ह्या नामवेर्ये जनांत ॥ होता त्याचा चौगुले रव्यात तात ॥
- ॥ आरामाला ज्यापरी पारिजात ॥ तैसा ताता हा करी शोभिवंत ॥ ४ ॥
- ॥ तृतीयवर्षामधि पुण्यराशी ॥ तत्तात झाला शिवलोकवासी ॥
- ॥ दायादपीडा मग फार होतां ॥ जाई तया घेउनि दूर माता ॥ ५ ॥
- ॥ ती ये तळोद्यामधि खानदेशीं ॥ पुत्रासवे नंतर बंधुपाशीं ॥
- ॥ तो येथ नारायणजी स्वनाम ॥ बंधू असे बारगळोपनाम ॥ ६ ॥
- ॥ मल्हारि कांहीं मग थोर होतां ॥ करोनियां मातुल आणि माता ॥
- ॥ विचार चित्तामधि, चारण्यास ॥ मंड्या, तया धाडिति ते वनास ॥ ७ ॥
- ॥ एके दिनीं सूर्य नर्भीं प्रदीप्त ॥ करी बहू तो वनभाग तप्त ॥
- ॥ चालावया त्यावर जीवजंतु ॥ होते मनीं आणित फार किंतु ॥ ८ ॥
- ॥ वाहे नदी एक वनांत शांत ॥ वाजे हळू तींतिल वारि कांत ॥
- ॥ त्यातें जणू ऊन बहूत लागे ॥ ह्यणून कीं तें कण्हण्यास लागे ॥ ९ ॥
- ॥ वाहे तदा ओघ अभंग शांत ॥ मासा करी व्यंग उडूनि त्यांत ॥
- ॥ जे अंगु होते पडले रवीचे ॥ त्या खाद्य तो जाणुनि काय नाचे ॥ १० ॥

* आमच्या जवळच्या मराठी बखरांत असें लिहिलें आहे कीं, होळकर ह्यांचे मूळचे उपनाम ' वीरकर ' आहे; होळकर हें उपनाम गांवावरून प्राप्त झालें आहे.

§ मालकम साहेबाच्या मध्यहिंदुस्थानाचे इतिहासांत मल्हाररावाच्या पित्याचे नांव ' कोंडाजी ' असें दिलें आहे.

- ॥ विस्तीर्ण शेतें रमणीय काळीं ॥ होतीं दुभागीं बहु लागलेलीं ॥
 ॥ वाहे तयांतून जलौघ नीट ॥ वेणींतला भांगच काय थेट ॥ ११ ॥
 ॥ होता नदीच्या तटिं वाढलेला ॥ तरु वडाचा बहु फांकलेला ॥
 ॥ छत्री शिरीं पर्णमयी धरून ॥ वाटे निवारी जणु काय ऊन ॥ १२ ॥
 ॥ छाया असे गर्द बहू तयाची ॥ घेण्या विसावा निजण्या सुखाची ॥
 ॥ वाटे असे ही स्थित काय थेट ॥ तेजोनिधीच्या मधिं एक बेट ॥ १३ ॥
 ॥ येथें दुपारीं श्रमुनी उन्हांने ॥ त्रासूनि रानीं बहु चालण्याने ॥
 ॥ केलें असे ज्यास बहू निचेष्ट ॥ मल्हारि तो ये हरण्यास कष्ट ॥ १४ ॥
 ॥ शिलेवरी ठेवुनि मस्तकातें ॥ घे झेंप तो गाढ निवांत तेथें ॥
 ॥ भासे शिलारीं मुखपद्म त्याचें ॥ छायासरीं स्थापित काय साचें ॥ १५ ॥
 ॥ कांहीं घडींनीं रवि तो नभांत ॥ हेई जरासा कलथा गर्तींत ॥
 ॥ खालीं तदा तो तिरपीं कहरिं ॥ बाणांप्रमाणें किरणें झुगारी ॥ १६ ॥
 ॥ तो वक्रदृष्टी रवि पाहुनीयां ॥ वेगें शिलात्याग करुनि छाया ॥
 ॥ पळे जणो होउनि सैन्य गोळा ॥ बघूनि तोफेंतिल लाल गोळा ॥ १७ ॥
 ॥ छायांबरा सारुनियां करांनीं ॥ हा कौण येथें निजला ह्मणोनी ॥
 ॥ त्या बालकाचें मुखपद्म वर्य ॥ कोपें बघे रेखुनि काय सूर्य ॥ १८ ॥
 ॥ प्रतापशाली अपुल्याप्रमाणें ॥ होणार हा स्वीय पराक्रमानें ॥
 ॥ सामर्थ्य त्याचें बघण्या ह्मणोनी ॥ जागें करी कां रवि त्या करांनीं ॥ १९ ॥
 ॥ स्पर्धा रवीची जणु देखुनी ही ॥ वल्मीकवासी फणि दीर्घदेही ॥
 ॥ फणा उभारुनि बहिःप्रदेशीं ॥ येई हळू डोलत त्याज्जपाशीं ॥ २० ॥
 ॥ ह्या बालकाच्या बहु तापलेल्या ॥ घर्मप्रवाहामधिं न्हाणलेल्या ॥
 ॥ मुखारविंदावरतीं फणेस ॥ धरून छाया करि नाग त्यास ॥ २१ ॥
 ॥ मारीत होता किरणस्वरूपी ॥ मुखास जे बाण रवि प्रतापी ॥
 ॥ त्यां वारण्याला जणु काय ढाल ॥ फणी करी हा स्वफणा विशाल ॥ २२ ॥

- ॥ पुढें नृपाचें पद पावणार ॥ ह्मणून आतांच भुजंग थोर ॥
 ॥ करी फणाछत्र शिरावरी तो ॥ कीं पुच्छ तें चामर हालवी तो ॥ २३ ॥
 ॥ किंवा पुढें बालक हा स्वभर्ता ॥ होणार हें वाटुन काय चित्ता ॥
 ॥ भू आपुला पाणि फणास्वरूपी ॥ देण्या तया आधिच काय अर्पी ॥ २४ ॥
 ॥ माता तयाची हुडकीत त्यास ॥ घेऊनि ये भोजन ह्या स्थलास ॥
 ॥ तो नाग देखूनि पुढें, तियेला ॥ दरारुनी घाम बहूत आला ॥ २५ ॥
 ॥ हा नाग येथें कुठुनी निघाला ॥ निद्रेंत कैसा मम पुत्र ठेला ॥
 ॥ ऐसें मुखें बोलत ती भिऊन ॥ तेथेंच थांबे भुइला खिळून ॥ २६ ॥
 ॥ विक्राळ दाढेमाधि हें यमाच्या ॥ आहे जणों मूल भरीं निजेच्या ॥
 ॥ किंवा यमानें फणिरूप पाश ॥ कीं टाकिला प्राण हरावयास ॥ २७ ॥
 ॥ कीं मृत्यु काढी फणिरूप जिब्हा, ॥ चाटावया प्राण वनांत तेव्हां ॥
 ॥ मातेप्रती ह्यापरि त्या घडीस ॥ अत्यंत भीतिप्रद होति भास ॥ २८ ॥
 ॥ तेथून धावून बहूत वेगें ॥ बंधूस ती घेऊनि येई मागें ॥
 ॥ दावी फणी त्या सुतमस्तकींचा ॥ कीं निद्रितश्रीधरमस्तकींचा ॥ २९ ॥
 ॥ होता वर्टी एक कपी, तयास ॥ वाटे तदा नाग जणो फणेस ॥
 ॥ धरुनि शीर्षी नवन्यामुलाचे ॥ स्वरूप देई अबदागिरीचें ॥ ३० ॥
 ॥ 'कां उत्सवाचा दिन आज?' हें त्या ॥ भासून तो लालफले क्षणीं त्या ॥
 ॥ तोडी, विनोदें जणु नागशीर्षी ॥ गुलाल गोट्यांसम त्यांस वर्षी ॥ ३१ ॥
 ॥ तेणें फणी तो डचकोनि अंतरां ॥ वेगें फणेतें अटपोनि नंतरां ॥
 ॥ कीं रक्षितें तें शिरिचें सुदर्शन ॥ अदृष्ट हो वारुळिं लोक पाहुन ॥ ३२ ॥
 ॥ ह्यानंतरां मातुल आणि माता ॥ धावूनि मल्हारिस जागवीतां ॥
 ॥ निद्रेंतुनी तो उठला सजीव ॥ जीवांत त्यांच्या मग येई जीव ॥ ३३ ॥
 ॥ मोर्तां जसें अग्निमुखामधून ॥ वायूंतुनी दीपक ज्यासमान ॥
 ॥ निशाचरपासुनियां सुधेचा ॥ जैसा मिळावा घट एकदाचा ॥ ३४ ॥

- ॥ मुखामधुनि फणिच्या तदैव ॥ मार्ते मिळाला सुत कीं सदैव ॥
 ॥ ऐसें तयाच्या जननीस वाटे ॥ हर्ष तिचा फारच ऊर दाटे ॥ ३५ ॥
 ॥ जेवावया घालुनि तेथ त्यास ॥ बंधूसर्वे घेउनि ती घरास ॥
 ॥ ये, स्नान अभ्यंग तयास घाली ॥ दुग्धान्न देती मग त्यास झाली ॥ ३६ ॥
 ॥ स्वजातियांनीं कथितां तियेला ॥ पाहूनि सूत्र द्विज एक त्याला ॥
 ॥ पुसे वनांतील चमत्कृतीचा ॥ माता तयाची मग अर्थ साचा ॥ ३७ ॥
 ॥ “ पाषाण जैसा बहु अप्रसिद्ध ॥ केव्हां करी देव पदास लब्ध ॥
 ॥ तैसें नृपाचें पद पूर्व योगें ॥ लाभेल बार्हि! तव पुत्र आंगें ॥ ३८ ॥
 ॥ समाप्ति होतां दश बत्सरांची ॥ अरिष्ट भीती टळते तयाची ॥
 ॥ ह्मणून तोंकाल कुठें तयातें ॥ जाऊं न देणें ” कथि विप्र तीतें, ॥ ३९ ॥
 ॥ होईल कैसें द्विजवाक्य साचें! ॥ विचार ऐसा मनिं मातुलाचे ॥
 ॥ घोळून, रात्रीं मग शोप त्यास ॥ लागून, हो स्वप्न असा तयास ॥ ४० ॥
 (॥ “ कीं जेजुरिला रिघुनी, सुखाचे ॥ मल्लारिमार्तंडकुलप्रभूचे ॥
 ॥ घेण्या जणो आपण दर्शनास ॥ आहों नगाग्रीं स्थित आसपास ॥ ४१ ॥
 ॥ बघावया स्थान कडेपठार ॥ तेथून वेंगे वळलों समोर ॥
 ॥ तो अद्रि तेंव्हा खडकाळ ओस ॥ लंघीत आहों ” गमलें तयास ॥ ४२ ॥
 ॥ पुढें अकस्मात् अति किरं झाडी ॥ लागूनजाते मग फार गाढी ॥
 ॥ अंधार भारीच भरे सभोंतीं ॥ वाटे जणो कज्जलवृष्टि होती ॥ ४३ ॥
 ॥ होती दिशा धुंद भयाण साऱ्या ॥ येतो तदा वेग बहूत त्राऱ्या ॥
 ॥ उडून तेणें नयनांत धूळ ॥ पडे मतीला न सुचून घोळ ॥ ४४ ॥
 ॥ पुन्हां अकस्मात् नग उग्रवेश ॥ कीं पेट घेतो पडुनी प्रकाश ॥
 ॥ भासे मना; नंतर दीसतात ॥ दाहीं दिशांला दिवट्या बहूत ॥ ४५ ॥
 ॥ खोरीं देरे थोर, कडे सखोल ॥ सुरेख दृष्टी पडती समूल ॥
 ॥ त्यांच्यामधीं ही भरतो उजेड ॥ उजेड सारा दिसतो प्रचंड ॥ ४६ ॥

- ॥ होते कडे जे तुटले विशाल ॥ त्या सर्व भागामाधिं फार खोल ॥
 ॥ ते भासति, हा नग काय रोषीं ॥ दाढा तदा घोर भयाण वाशी ॥ ४७ ॥
 ॥ होत्या बहू ज्या दिवट्या तयांत ॥ प्रकाशल्या, त्या जणु भासतात ॥
 ॥ विक्राळ तोंडें गिरिवासुनीयां ॥ कीं हालवीतो लळळा जिभा या ॥ ४८ ॥
 ॥ शिखामण्याचा करुनी प्रकाश ॥ सहस्रजिंघा हलवीत शेष ॥
 ॥ येथें असे काय विराजमान ॥ भासे तदा हा गिरि दीप्तिमान ॥ ४९ ॥
 ॥ रत्नाकरांतून निघून आंगें ॥ मैनाक रात्रीं वडवाभि संगें ॥
 ॥ रमे इथें येउन काय गुप्त ॥ भासे तदा पर्वत हा प्रदीप्त ॥ ५० ॥
 ॥ आनंददाते पाहिल्याप्रतीचे ॥ पदोपदीं मंजुलगायनाचे ॥
 ॥ आलाप कानीं इतुक्यांत येती ॥ वर्षे सुधा काय गमे सभोतीं ॥ ५१ ॥
 ॥ तशांत मार्तंड गुणानुवाद ॥ करीत वाघेमुळ्या समोद ॥
 ॥ येतात येथें करतात छान ॥ वीणामृदंगावरनृत्यगान ॥ ५२ ॥
 ॥ करून भंडार सुवर्णचूर्ण ॥ मुष्टीं तयानें अपुल्या भरून ॥
 ॥ त्या दाट त्याची करतात वृष्टि ॥ जिच्यापुढें झाकुनि जाय दृष्टि ॥ ५३ ॥
 ॥ येते तदा एक हळूं समीप ॥ रंभेप्रमाणें मुरळी सुरूप ॥
 ॥ स्वहस्त ती देउनि आपणास ॥ नेते पुढें दूर, गमे मनास ॥ ५४ ॥
 ॥ येथेंहि कोटी दिवट्या धरून ॥ आहेत वाघेमुळ्या नवीन ॥
 ॥ येथेंहि आहे भर गायनाचा ॥ त्या वर्णण्या काय वदेल वाचा! ॥ ५५ ॥
 ॥ होतो न होतो स्थित या स्थलांत ॥ तो गर्जना होउनि घोर त्यांत ॥
 ॥ छेदोनियां पर्वतश्रृंग भव्य ॥ बाहेर ये सुंदर मूर्ति दिव्य ॥ ५६ ॥
 ॥ सर्वत्र अत्यंत महा प्रकाश ॥ तिच्या स्वरूपें पडुनी, विकास ॥
 ॥ दे मानसा तो सुखदायि ऐसा ॥ लक्षावधी चंद्रहि दे न तैसा ॥ ५७ ॥
 ॥ दिव्यप्रभें भूल जणो पडून ॥ थांबून तेव्हां क्षणमात्र गान ॥
 ॥ पूरावरी पूर पुन्हा नवीन ॥ येती तया अंबुधिच्या समान ॥ ५८ ॥

- ॥ डीळे प्रकाशें अगदीं दिपून ॥ आहों कुठें सांप्रत हे सुचे न ॥
 ॥ सिंहासनीं तों स्थित भव्य फार ॥ मार्तंडमूर्ती दिसते समोर ॥ ५९ ॥
 ॥ करोनियां मंडल दासदासी ॥ येती पुढें नाचत पुण्यराशी ॥
 ॥ मर्यादशिल स्थलं त्या नमूनी ॥ ते ठाकती होउनि गुंग गानीं ॥ ६० ॥
 ॥ ती कोमलांगी मुरळी फिरून ॥ धरून हस्ता स्वकरें तिथून ॥
 ॥ ने आपणा देवपदासभोर ॥ ती नाचण्याला मग जाय दूर ॥ ६१ ॥
 ॥ तों एक तेथें जणु तेज मूर्त ॥ होता गभीराकृति वृद्ध भक्त ॥
 ॥ तो लक्षुनी बोलत आपणास ॥ आहे, असा मानसिं होय भास ॥ ६२ ॥
 ॥ “ हे पूरुषा! देवकृपें नृवीर ॥ भाचा तुझा होईल भूप थोर ॥
 ॥ आहे तया दाखविलें भुजंगें ॥ सुचिन्ह भावी प्रकटून अंगें ” ॥ ६३ ॥
 ॥ उच्चारिलें भाषण हे न तोंच ॥ होतो सभोंतीं जयघोष उंच ॥
 ॥ स्वप्नीं असें भासुन त्यास, वेगें ॥ तो उंच घोषा सरसाच जागे ॥ ६४ ॥
 ॥ सुस्वप्न तो देखुनियां खुशाले ॥ नमून मार्तंडपदास बोले ॥
 ॥ “ हे देवदेवा सदया कृपाळा ॥ हे दीनबंधो चिरलोकपाळा ॥ ६५ ॥
 ॥ तुझे कृपाच्छत्र जरी विराजे ॥ शिंरी, तरी बीजहि तक्षिणतेजें ॥
 ॥ समर्थ नाहीं करण्यास नाश ॥ शोभे तुझा हा महिमाप्रकाश ॥ ६६ ॥
 ॥ करावया रंकसमान राव ॥ रावापरि रंक, समर्थ देव ॥
 ॥ विश्वांत तूं शोभसि एक साचा ॥ आत्मां भिळो अंश तुझ्या कृपेचा ” ॥ ६७ ॥
 ॥ श्रुतिस्मृती ज्यापरि ऐक्यतेनें ॥ द्विजोक्ति सुस्वप्न तया प्रमाणें ॥
 ॥ आहेत अर्थात बहू समान ॥ ह्मणून हो मातुल हर्षमाण ॥ ६८ ॥
 ॥ मामा पुढें स्थाइक काम त्यातें ॥ सांगे हयांचें घरच्या, स्वचित्तें ॥
 ॥ तेणें गमे राजपदीं रिघाया ॥ तो पायरी एक चढे क्षणीं या ॥ ६९ ॥
 ॥ आणीक, बांडे कदमाख्य वीर ॥ स्वामी असे जो अपुला उदार ॥
 ॥ मामा स्वतांचा हय त्याजपाशीं ॥ मल्लारिनामें करि एक हवीं ॥ ७० ॥

- ॥ गीरमधुन जलौघा मार्ग होतांच लब्ध ॥
 ॥ भुवनिं काधिं जसा तो हो महलें प्रसिद्ध ॥
 ॥ अटविमधुन होतां मार्ग मल्हारिलागीं ॥
 ॥ जगिं विदित महलें तो तसा होय वेगीं. ॥ ७१ ॥

पहिला भाग समाप्त.

भाग दुसरा २

- ॥ जैसा विनू पावुन शुक्लपक्षा ॥ वर्धिष्णु तेजें मुख देत अक्षां ॥
 ॥ मल्हारजी त्यापरि थौवनास ॥ पावून सध्यां विलसे विशेष ॥ १ ॥
 ॥ योध्यास आवश्यक, त्या गुणांस ॥ संपादुनी गाजवि तो स्वतास ॥
 ॥ तो मल्लविद्या तशि शस्त्रविद्या ॥ शिकून होता जणु भीम सध्यां ॥ २ ॥
 ॥ ततुल्य भल्लभ्रमणीं न कोणी ॥ मल्ल प्रसिद्ध स्थित त्या ठिकाणीं ॥
 ॥ प्रचंड दोर्दंड अखंड पुष्ट ॥ हेते तयाचे फिरले प्रकृष्ट ॥ ३ ॥
 ॥ विस्तीर्ण वक्षःस्थल वज्रतुल्य ॥ जें हो प्रतिस्पर्धिमनांत शल्य ॥
 ॥ तैसे बहू सुप्रभ तुंद गल्ल ॥ शोभे तयाचें वदन प्रफुल्ल ॥ ४ ॥
 ॥ तो चालतां प्रौढिमधीं स्वभावे ॥ भू पादभोरें जणु कंप पावे ॥
 ॥ ऐकोनि तच्छब्द गभीर चिप्प ॥ रडें त्यजोनी शिशु हो अपाप ॥ ५ ॥
 ॥ होता असा तो जरि वीररूप ॥ तदीय अंतःकरणीं अमूप ॥
 ॥ क्षमास्वरूपी स्थित चंद्रिका ती ॥ सदा प्रकाशे बहुहर्षदा ती ॥ ६ ॥
 ॥ करावया बाहुबलप्रसिद्धि ॥ तो सिद्ध होता शिरण्यास युद्धीं ॥
 ॥ ये पेशवा सांप्रत या प्रदेशा ॥ तेणें तयाची पुरि हो मनीषा ॥ ७ ॥
 ॥ पिता जयाचा श्रुत विश्वनाथ ॥ बाळाजिला त्या पद राजदत्त ॥
 ॥ भिळूनि एव्हां चिर पेशव्याचें ॥ तो अग्रणी होय बलें मतीचे ॥ ८ ॥
 ॥ मंत्रांत इंद्राजवळीं प्रवीण ॥ बृहस्पती ज्यापरि त्यासमान ॥
 ॥ हा पेशवा छत्रपतीसमीप ॥ शोभे तदा बुद्धिबलें अमूप ॥ ९ ॥
 ॥ स्वीकारुनी छत्रपतीप्रभुचे ॥ यशःसुगंधा जगतीतलाचे ॥
 ॥ संपूर्णभागीं पसरीत जाय ॥ हा पेशवा होउनि वायु काय ॥ १० ॥

- ॥ पराक्रमीं द्रोणसम प्रवीर ॥ हा पेशवा घेउनि सैन्य शूर ॥
 ॥ उभारण्याला विजयध्वजास ॥ *दिल्लीमधीं थेट, निघे सहर्ष ॥ ११ ॥
 ॥ स्वांगांतलें दावित थोर पाणी ॥ युद्धांगणीं देत रिपूस पाणी ॥
 ॥ ये पेशवा हा गुणि खड्गपाणी ॥ गोदावरीचें बघण्यास पाणी ॥ १२ ॥
 ॥ मल्हारजीला श्रुतवर्तमान ॥ होतांच हें त्यामधिं, ज्यासमान ॥
 ॥ मंत्रश्रुतीनें बलभीमरूपीं ॥ ओवेश हो व्यक्त तसा प्रतापी ॥ १३ ॥
 ॥ मल्हारजीच्या बहु आग्रहास ॥ देखोनि मामा धनवंत त्यास ॥
 ॥ स्वारींत जाण्या अनुमोदनास ॥ दे देउनीयां ह्य पंचर्वास ॥ १४ ॥
 ॥ ज्या पांढरे हें उपनाम, ऐसा ॥ स्वारींत होता सरदार खासा ॥
 ॥ मल्हारजीला प्रियमातुलानें ॥ धाडीयलें त्यासह ओळखीनें ॥ १५ ॥
 ॥ † स्वारींत ह्या वेतनलाभ कांहीं ॥ मल्हारजीला नव्हता कदाही ॥
 ॥ जें प्राप्त हो बाहुपराक्रमानें ॥ हो तेंच त्या वेसन मुख्यतेनें ॥ १६ ॥
 ॥ स्वातींतली जीवनवृष्टि जैशी ॥ मुक्ताफलांनीं युत शिंपल्यांसी ॥
 ॥ करी लुटींतलिहि त्यापरीच ॥ तत्तुल्य लोकांप्रत सार्थ साच ॥ १७ ॥
 ॥ ही पेशव्याची मग तैथुनीया ॥ स्वारी निघाली पहिली जिताया ॥
 ॥ ती खानदेशांतुनि पार जाय ॥ अश्रैकभागांतुनि वीज काय ॥ १८ ॥

* सय्यद बांधूस साह्य देण्याकरितां बाळाजी विश्वनाथ पेशव्यानें जी दिल्लीवर स्वारी केली ती ही होय. ह्या स्वारींत मल्हारराव होळकर होता असें मराठी बखरींत लिहिलें आहे. थोरले बाजीराव आणि मल्हारराव होळकर यांच्या संबन्धानें पुढें ज्या आख्यायिका वर्णिल्या आहेत त्या मराठी बखरींतूनच घेतल्या आहेत.

† परमुलखीं स्वारी करावयास निघालेल्या मराठी लष्कराबरोबर कोणी कोणी धाडसी लोक आपले जवळचे घोडे घेऊन लुटीच्या आशेनें त्या वेळीं जात असत अशी चाल असे. अशा लोकांस बरोबर येण्याविषयी लष्कराच्या मुख्याकडून मनाई नसे; व त्याकडून त्यांना दरमहा नेमणूक वगैरे कांहीं मिळत नसे. लुटीमध्ये जें प्राप्त होईल त्यावरच ते लोक आपला निर्वाह करीत असत; व बहुशा दोन पैसे गांठी बांधून ते स्वदेशीं परत येत असत.

- ॥ आकाशगंगातटिं ज्याप्रमाणें ॥ विस्तीर्ण मेघावलि त्याप्रमाणें ॥
 ॥ ही पेशव्याची मग थोर सेना ॥ तापीतटीं होय विराजमाना ॥ १९ ॥
 ॥ सुतेस माता जशि त्याप्रमाणें ॥ तापीनदी ही अपुल्या पयानें ॥
 ॥ सानंद सेनेप्रत पेशव्याचे ॥ करी करोनी हरण श्रमांचें ॥ २० ॥
 ॥ विस्तारलेली जगु सागरानें ॥ तापीनदी ही स्वभुजा सुखानें ॥
 ॥ निद्रित भूमीवर, सैन्य तीतें ॥ उल्लंघुनी जाय पुढें पुढें तें ॥ २१ ॥
 ॥ विंध्याचलाच्या मग पायथ्यासी ॥ येऊन तें सैन्य तिथून हर्षी ॥
 ॥ पराक्रमाचा ध्वज उच्च भार्गी ॥ कां रोवण्याला वर जाय वेर्गी ॥ २२ ॥
 ॥ अलिगिणारे गगना तरु असे ॥ विराजती ज्यांत बहूत दाटसे ॥
 ॥ ऐशां अरण्यें घनघोर त्यास्थलीं ॥ मार्गांत तेव्हां किति तीस लागलीं ॥ २३ ॥
 ॥ वनांसभोंतीं सकलत्र हीरवी ॥ वृक्षां तदा जी बहुसांद्र पालवी ॥
 ॥ शोभे तियेला वनदेविचा जणू ॥ नामी चिकाचा पडदाच कां ह्मणूं ॥ २४ ॥
 ॥ ह्या पालवींतून वनांतरामधीं ॥ सूर्योष्ण पावे न शिरूं जरा कधीं ॥
 ॥ प्रयत्न अंशू शिरण्यास खेटुनी ॥ करीत; कांहीं घुसत क्षणोक्षणीं ॥ २५ ॥
 ॥ तेणें गमे मूठभर प्रभा करीं ॥ दिली असे कां उधळोनि भीतरी ॥
 ॥ पर्णांतुनी सूर्य अपूर्णसा दिसे ॥ भासे तिथें तो स्थित गुप्तकां असे ॥ २६ ॥
 ॥ वृक्षां कुठे पुष्पलता परोपरी ॥ खुलोनि, त्यांचीं गळुनी फुलें बरीं ॥
 ॥ शय्या तयांच्या मृदुरम्य भूवरी ॥ अपाप होत्या बनल्या वनांतरीं ॥ २७ ॥
 ॥ वायू इथें मंद सुगंध शीतल ॥ वाहून दे हर्ष मनास केवल ॥
 ॥ कुठें कुठें नीरसपर्णभिश्रित ॥ होते वनांतून जलौघ वाहत ॥ २८ ॥
 ॥ पर्णें तशीं एकिकडेहि वाळलीं ॥ बहूत होतीं पडलीं स्थलोस्थलीं ॥
 ॥ कुठें कुठें शुष्क असे उभें तृण ॥ कुठें असे तें हिरवेंहि त्यांतुन ॥ २९ ॥
 ॥ कदा कदा क्रूर गरीब घाबरे ॥ घे श्वापदे धांव समोरुनि त्वरें ॥
 ॥ कदा दिसे भेसुर येथ एकटा ॥ धनुष्यबाणांसह भिल्ल चोरटा ॥ ३० ॥

॥ कदा कदा पक्षिविराव मंजुळ ॥ पडून कर्णी सुख होय पुष्कळ ॥
 ॥ कदा कदा व्याघ्रगभीरगर्जनं ॥ दणाणुनी जात विशाल हीं वनें ॥ ३१ ॥
 ॥ तंबु स्वयंभूच जणो सुविस्तृत ॥ जीं हीं वनें थोर मनास भासत ॥
 ॥ सेना कधीं त्यांत विराम पावत ॥ पुढें पुढें चाल करी अबाधित ॥ ३२ ॥
 ॥ पाहूनि डोळे फिरतात ज्यां, असे ॥ देरे कुठें खोल भयाण फारसे ॥
 ॥ शिला अतिस्थूल गजाकृती कुठें ॥ आहेत मोठ्या डगरी तशा कुठें ॥ ३३ ॥
 ॥ कोंदाटले वृक्ष असंख्य ज्यांवर ॥ आहेत ऐसे तट हे जणो वर ॥
 ॥ भासे, चढाओढ करून सत्वर ॥ शीर्षीं रिघाया बघती अगोदर ॥ ३४ ॥
 ॥ विस्तीर्ण ऐसे गिरिभाग उन्नत ॥ आहेत बाजूस कुठें विराजत ॥
 ॥ कुठें कुठें ते खडकाळ रूक्षसे ॥ आहेत अत्युच्च विशाल फारसे ॥ ३५ ॥
 ॥ युःम ॥

॥ प्रचंडसे पांडुरघासवेष्टित ॥ पाहूनि ते उंचवटे कुठें स्थित ॥
 ॥ भासे, सुखें वृद्धजटालराक्षस ॥ आहेत कीं निद्रित येथ बाजूस ॥ ३६ ॥
 ॥ चकाकणारे रविच्या प्रभें दिनीं ॥ ह्यणूनि दृष्टी पडतात लांबुनी ॥
 ॥ जे श्वेतसे फार, दज्यांतुनी तसें ॥ जे वाहणारे सकलत्र वक्रसे ॥ ३७ ॥
 ॥ प्रवाह ऐसे बघुनी नगीं स्थित ॥ भासे असें, वामुकिरज्जुवेष्टित ॥
 ॥ कीं सिंधुच्या मंथनकाळिंचा महा ॥ आहे इथें मंदरशैल काय हा ॥ ३८ ॥
 ॥ युःम ॥

॥ क्रमीत ऐसा पथ शूर सेना ॥ येतां नगात्रीं यवनासुरघ्ना ॥
 ॥ हो भास पृष्ठीं महिषासुराचे ॥ देवीच कीं पाद धरी स्वताचे ॥ ३९ ॥
 ॥ असाच ती मार्ग पलीकडील ॥ बहूतसा दुर्गम उंचखोल ॥
 ॥ क्रमीत तेथून पुढें त्वरेनें ॥ सेना सरे अप्रतिबंधतेनें ॥ ४० ॥
 ॥ ह्या भूमिची जी कटिमेखलाच ॥ ती नर्मदा गाठून लागलींच ॥
 ॥ घालीत डोळीं रिपुच्याच धूळ ॥ सेना निघे कीं मग वावटूळ ॥ ४१ ॥

- ॥ दिल्लीपुरीच्या मग आसपास ॥ एक्या प्रदेशीं करि सैन्य वास ॥
 ॥ देतेथला नायक खंड तेणें ॥ संधी असा सांप्रत हो त्वरेनें ॥ ४२ ॥
 ॥ “ कीं पेशव्याच्या कुणि सैनिकांनीं ॥ कापूनये तेथ तृणास रानीं ॥
 ॥ मोडील जो ह्या नियमा बळेंच ॥ त्या पेशवा दंड करील साच ” ॥ ४३ ॥
 ॥ परंतु आवश्यक फार होतें ॥ मल्हारजीच्या तुरगांप्रती तें ॥
 ॥ ह्या व्यत्यये तो चिडला झणून ॥ जणो महापूरच वेगवान ॥ ४४ ॥
 ॥ जैसा न मर्यादित सिंह मुक्त ॥ मल्हारजी हीं नियमानुरक्त ॥
 ॥ तैसा न होतां, तृण कापवूनी ॥ आणी त्वरें बारगिरांकडूनी ॥ ४५ ॥
 ॥ एव्हां क्रमें देखत सैन्य सर्व ॥ तो पेशव्याचा सुत बाजिराव ॥
 ॥ मल्हारजीच्या स्थलिं वर्ज्यघास ॥ आहे असें ऐकुनि ये सरोष ॥ ४६ ॥
 ॥ मल्हारजीच्या मग बारगीरा ॥ तो पेशव्याचा तनुज प्रहारा ॥
 ॥ करी करांतील लहान काठी ॥ मारून रोषांत तदीय पाठीं ॥ ४७ ॥
 ॥ मल्हारजी ह्या क्षणिं राहुटींत ॥ चन्हाट होता स्वकरें वळीत ॥
 ॥ देखोनि तो हा दुरूनी प्रकार ॥ तापून गेला लवलाहि फार ॥ ४८ ॥
 ॥ मल्हारजी हा बहु वीर मानी ॥ हें कृत्य भारीच अयोप्य मानी ॥
 ॥ तो बाजिरावास हणी तिथून ॥ ढकूळ कोपें विसरून भान ॥ ४९ ॥
 ॥ तो लाल डोळे करुनी झणाला ॥ “ कां देत कांहीं असतां अह्मांला ? ॥
 ॥ आह्मां उपाशींच जणो मरावें ॥ वाटें तुह्मां काय ? मला कथावें ॥ ५० ॥
 ॥ आह्मां नसे वेतन नेमलेलें ॥ उत्पन्नभक्षी लुटिचे भुकेले ॥
 ॥ आहों अह्मी ; लूट सुटेल कैशी ॥ जी अन्नपूर्णाच असे अह्मांसी ” ॥ ५१ ॥
 ॥ त्या पेशव्याचा सुत उत्तरास ॥ देतां न, जाई तिथुनी सरोष ॥
 ॥ सांगून हें वृत्त झणे पित्याला ॥ ‘ येणें कसा राहिल धाक ? बोला ’ ॥ ५२ ॥
 ॥ ऐशा अवाज्ञें बहु पेशवा तो ॥ हो क्रुद्ध, आज्ञा मग दे अशी तो ॥
 ॥ ‘ मल्हारजीहोळकरा त्वरेनें ॥ लुटून घ्यावें अगदीं बलानें ’ ॥ ५३ ॥

- ॥ आज्ञा अशी निष्टुर पेशव्याची ॥ महारजीला कळतां, तयाची ॥
 ॥ लाहीच होऊन तदा तयाचा ॥ प्रदीप्त कोपानल होय साचा ॥ ५४ ॥
 ॥ तो गर्जला मेघ जणो अफाट ॥ त्वेवें तदा चावुन दांत ओंठ ॥
 ॥ सवेग ओष्ट स्फुरतां, तयाची ॥ जिंव्हा न हाले क्षणमात्र साची ॥ ५५ ॥
 ॥ कांहीं पळानंतर तो कडाडे ॥ तेणें मनीं धाक बहूत वाटे ॥
 ॥ “चिंता न कांहीं, लुटुंदा तयांस ॥ फांशींच कां देति न ते अह्मांस ? ॥ ५६ ॥
 ॥ हे मृत्युहस्तासम लंबमान ॥ माझ्या करीं शस्त्र बहू भयाण ॥
 ॥ आहे तयानेच मदीय मान ॥ घेतों तया पासून कापडून ॥ ५७ ॥
 ॥ काड्या तृणाच्या उपटून दोन ॥ आणियल्या, दंड असा ह्मणून ॥
 ॥ हो लभ्य; वाः उत्तम गोष्ट साची ॥ कृपाच मोठी समजावयाची ॥ ५८ ॥
 ॥ जो वृक्ष दे आश्रय तोच आंगें ॥ शाखाकरा शोक्रुनि फार रागें ॥
 ॥ जरी शिरां ताडण आश्रितांचे ॥ करी, तरी जीवित नष्ट साचें ॥ ५९ ॥
 ॥ माझी तरी गोष्ट असे अशीच ॥ मृतापरी सांप्रत मीहि साच ॥
 ॥ कर्तव्य मार्ते तरि काय आहे ॥ राहून येथें श्रम घेत देहें ? ॥ ६० ॥
 ॥ तो वारगीरांस पुढे ह्मणाला ॥ “अहेत जे सिद्ध मरावयाला ॥
 ॥ हो ज्यांस माझा अभिमान, त्यांनीं ॥ वेगें चलावें मजसार्ध रानीं” ॥ ६१ ॥
 ॥ बोलून ऐसें मग अश्व त्यानें ॥ सोडून सारे दिधले त्वरेनें ॥
 ॥ लावून रक्षा शरिरा, तिथूनी ॥ तो वारगीरांसह जाय रानीं ॥ ६२ ॥
 ॥ होता तिथें पर्वत सान एक ॥ जाऊनियां त्यावरती विशंक ॥
 ॥ तो वैसला वर्जुनि अन्नपाणी ॥ जणो तपस्वीच तपार्थ कोणी ॥ ६३ ॥
 ॥ कोणी स्वजातीय मनुष्य थोर ॥ स्वारींत होता सरदार वीर ॥
 ॥ महारजीला कळवो “ न धैर्य ॥ सोडी, अह्नी तूस अहों सहाय” ॥ ६४ ॥
 ॥ ह्यानंतरी तो सरदार गेला ॥ भेटावया सत्वर पेशव्याला ॥
 ॥ बोलि तया “ होळकर प्रयाण ॥ अन्यत्र येथून करी रूसून ॥ ६५ ॥

- ॥ होणार येणें अपुली कदा न ॥ लोकीं प्रतिष्ठा, हित ही तसें न ॥
 ॥ सिंहां जरी काढुन दे गिरीच ॥ निःसत्व होईल जनांत तोच ॥ ६६ ॥
 ॥ जरी न देई विलसूं स्वदेहीं ॥ आकाश नक्षत्रगणा कदाही ॥
 ॥ पडेल निस्तेज तरी स्वतांच ॥ न हा पराचा अपराध साच ॥ ६७ ॥
 ॥ मल्हारजीतुल्यजनां ह्मणोनी ॥ क्षुद्रापराधारतव अंतरोनी ॥
 ॥ घेऊंनये हें गमते मनास ॥ अल्पज्ञ मी काय वदूं विशेष ” ॥ ६८ ॥
 ॥ रूचून हें भाषण पेशव्यातें ॥ मल्हारजीतें मग तुष्टचित्तें ॥
 ॥ नगावरूनी समजावुनीयां ॥ तो आणवीं सत्वर पूर्व टायां ॥ ६९ ॥
 ॥ मल्हारजी जी अवबूतवृत्ति ॥ धरी, तिथेची करुनी निवृत्ति ॥
 ॥ त्या पेशवा तोषवि शांतवोनी ॥ भक्ता जणो देवच काय कोणी ॥ ७० ॥
 ॥ हा पेशवा नंतर मान्यतेनें ॥ मल्हारजीला अपुल्या धनानें ॥
 ॥ समुद्रमेघास जसा जलानें ॥ प्रसन्न चितीं करित्याप्रमाणें ॥ ७१ ॥
 ॥ मल्हारजी होळकरांत वर्य ॥ ह्या बितलाभें तुरग स्वकीय ॥
 ॥ करी शतानें अधिक त्वरेनें ॥ शूरत्वकृत्येहि पराक्रमानें ॥ ७२ ॥
 ॥ दावून मोठें कुशलत्व शौर्य ॥ हा पेशवा साधुन राजकार्य ॥
 ॥ स्वकीर्ति ठेवून तिथेंच, वेगें ॥ फिरे रिपुश्रीसमवेत मार्गें ॥ ७३ ॥
 ॥ हें सैन्य एके दिनिं पेशव्याचें ॥ एक्या प्रदेशामधिं काननाचे ॥
 ॥ छाया तरुंची बघुनी विशाल ॥ वस्ती करी तींत तदा खुशाल ॥ ७४ ॥
 ॥ एकीकडे सोडुन सैन्य सर्व ॥ थोड्या मनुष्यांसह बाजिराव ॥
 ॥ शोभे वनश्रीवसती जणो जी ॥ त्या अंबरार्ईमधिं जाय राजी ॥ ७५ ॥
 ॥ ह्या आडवांट अनुयायिसाधे ॥ मल्हारजी होळकर प्रसिद्ध ॥
 ॥ घेऊन संगें तृण येत होता ॥ तो ह्या स्थलीं ये अवचीत आतां ॥ ७६ ॥
 ॥ संगें वनश्रीरमणी अपूर्व ॥ घेऊन जों चोरून बाजिराव ॥
 ॥ होता, तया तांच चहूंकडूना ॥ मल्हारजी वाढे तुरंगमांनीं ॥ ७७ ॥

- ॥ महारजी नंतर सावकाश ॥ त्या अंदराईत करी प्रवेश ॥
 ॥ देखोनियां सन्निध बाजिराव ॥ वंदी तयांत अभिमान पूर्व ॥ ७८ ॥
 ॥ तेव्हां तयाच्या कृतिच्या स्मृतीनें ॥ महारजीच्या हृदयां त्वरेनें ॥
 ॥ कोपार्क थोडा प्रकटून दीत ॥ तद्देह तापे जणु सूर्यकांत ॥ ७९ ॥
 ॥ (तो बोलला “ केवळ त्या घडीस ॥ ढंक्रूळ होतें ह्जिलें तुझांस ॥
 ॥ उरांतुनी भल्ल न पार नेला ॥ हें चांगलें होय गमे मनाला ” ॥ ८० ॥
 ॥ वीरास शोभाप्रद फार साचा ॥ अहंकृतीचा बहु धाडसाचा ॥
 ॥ उद्गार ऐसा परिसून त्याचा ॥ हसून बोले सुत पेशव्याचा ॥ ८१ ॥
 ॥ “ तसें कराया जर पाहतास ॥ तरी तुझे लग्नच त्या घडास ॥
 ॥ हस्तांतल्या ह्या तरवारिसंगें ॥ लावीयलें मीं असतें सुयोगें ॥ ८२ ॥
 ॥ वाणी तुझी शुद्ध धनूप्रमाणें ॥ जरी विराजे बहु वक्रतेनें ॥
 ॥ तरी सदा शोभसि वीर साचा ॥ गुणाप्रमाणें सरलांतराचा ॥ ८३ ॥
 ॥ आवेश ऐसा तव मी वचून ॥ तुझ्यावरी फार असें प्रसन्न ॥
 ॥ मी पेशवा होइन, तूस एक ॥ देईन तेव्हां अधिकार ठीक ” ॥ ८४ ॥
 ॥ बोले तया होळकर प्रवीर ॥ कीं “ आपणासन्निभ लोक थोर ॥
 ॥ जरी अह्मांला धरतील हातें ॥ पावूं अह्मीही तरी उन्नतीतें ॥ ८५ ॥
 ॥ महाजनांचा महिमा असाच ॥ नीचोन्नतीला करणार साच ॥
 ॥ धरून शंखाहि करीं हरीनें ॥ त्या धन्य केलें जनवंदनानें ” ॥ ८६ ॥
 ॥ प्रभाकरापामुन, संगमास ॥ त्यजून जैसा ग्रह सप्रकाश ॥
 ॥ तैसा मुतापामुन पेशव्याचे ॥ स्थानीं रिघे होळकर स्वताचे ॥ ८७ ॥
 ॥ उद्यानरूपी यवनप्रदेश ॥ भेदोनिया, त्यांत करून नाश ॥
 ॥ गजावलीतुल्यपराक्रमाची ॥ अजिंक्यसेना मग पेशव्याची ॥ ८८ ॥
 ॥ यशःप्रभा वीज जणो धरून ॥ जणो धनानें उदकें फुगून ॥
 ॥ येई त्वरें तयुन दक्षिणेला ॥ भासे मनाला जणुमेघमाला ॥ ८९ ॥ यु.म.
 ॥ भाग दुसरा समाप्त. ॥

॥ भाग तिसरा ॥

- ॥ मल्हारजी सांप्रत मातुलाचे ॥ गेहीं वसोनी अपुल्या श्रमाचे ॥
 ॥ निवारणातें करि काल कांहीं ॥ जसा दिनांतीं रवि दिव्यदेही ॥ १ ॥
 ॥ जिची स्वरूपाविशिं फार आख्या ॥ कन्या अशी सुंदर गौतमाख्या ॥
 ॥ होती तयाच्या प्रिय मातुलास ॥ रम्या रमा ज्यापरि सागरास ॥ २ ॥
 ॥ उपवर स्थित सांप्रत ही असे ॥ तरुणता शरिरीं उदिता दिसे ॥
 ॥ विकसिता लघुशो कळि ज्यापरी ॥ तशिच ही विलसे गुणसुंदरी ॥ ३ ॥
 ॥ कन्या अशी पाहून सूझ तात ॥ विचार ऐसा करि तो मनांत ॥
 ॥ जैसा सुभद्रेप्रत सव्यसाची ॥ भाचा स्वतांचा वर हा तसाची ॥ ४ ॥
 ॥ ह्या योजनेला जननी तियेची ॥ कदा न होती अनुकूल साची ॥
 ॥ “पाहून कोणी वर भाग्यवंत ॥ द्यावी सुता त्या” धरि ती मनांत ॥ ५ ॥
 ॥ जैशी महाविस्तृत अद्रिमाला ॥ महानदीसागरसंगमाला ॥
 ॥ मध्यंतरी विघ्न करी तसेची ॥ योगाप्रती ह्या जननी तियेची ॥ ६ ॥
 ॥ त्यागून वेगें अबलाविचार ॥ कन्येप्रती धारगळप्रवीर ॥
 ॥ मल्हारजी होळकराग्रणीला ॥ देई रमा सिंधु जसा हरीला ॥ ७ ॥
 ॥ सीतेवरी राघवराम जैसा ॥ मल्हारजी प्रेमळ कांत तैसा ॥
 ॥ प्रीति स्वपत्नी वरतीच ठेवी ॥ स्वप्राण त्यातें गणि तीहि साध्वी ॥ ८ ॥
 ॥ हे वृत्त झाल्यावर रूष्ट मामी ॥ लागे कराया कुरकूर धामिं ॥
 ॥ बोले “घरीं फार तुरंग झाले ॥ झणून आतां व्यय हा न तोले” ॥ ९ ॥
 ॥ तुरंगवृद्धी करण्यास मूळ ॥ मल्हारजीशौर्यच हो विशाल ॥
 ॥ झणून त्याच्या हृदयास साच ॥ ही उक्ति कापी जणु कर्तरीच ॥ १० ॥
 ॥ बांडेगृहीं वारगिरी स्वतांची ॥ करावयाला दृढता मनाची ॥
 ॥ करून, तेथून निघावयांचा ॥ विचार तो व्यक्त करी स्वतांचा ॥ ११ ॥

- ॥ पाहून त्याच्या बहु आग्रहास ॥ मामा तयाचा अनुमोदनास ॥
 ॥ देऊन उत्तेजित फार त्याला ॥ करी रणीं गाजविण्यास भाला ॥ १२ ॥
 ॥ ह्यानंतरी सुंदरगौतमेची ॥ आणी तिच्या प्रेमळ वल्लभाची ॥
 ॥ एकीकडे गांठ पडे सुखाची ॥ कां भूमिभागीं विधुरोहिणीची ॥ १३ ॥
 ॥ नथ अमोलिक जी तिच्या प्रभें ॥ जणु वसंतऋतूंतिल रम्यभें ॥
 ॥ बहु सुशोभित, जें बुरख्यामधीं ॥ खुलतसे जणु पर्णगणामधिं ॥ १४ ॥
 ॥ स्ववदनांबुज रम्य असें निकें ॥ धरून, खालति ती स्मित थोडकें ॥
 ॥ करून, बाजूस हंसगतीमधीं ॥ सरून होव सलज्ज मनामधीं ॥ १५ ॥
 ॥ युग्म ॥
 ॥ लावण्यशोभा बघुनी अपूर्व ॥ मल्हारजीचा स्थिरदेह सर्व ॥
 ॥ हो विस्मयें कंपित, त्यांत भासे ॥ देवीच संचार करी स्वतोषें ॥ १६ ॥
 ॥ घोटाळुनी किंचित तो ह्मणाला ॥ “ऐशी सदानंदनदी विशाला ॥
 ॥ त्यजून, वाटे, न कुठेंच जावें ॥ वाटे सदा तींतच मग्न व्हावें ॥ १७ ॥
 ॥ परंतु पुष्टाजगराप्रमाणें ॥ भूभार एके स्थळीं आळसानें ॥
 ॥ होऊन बुध्या दिन घालवावे ॥ हें गोड वाटे न मला स्वभावे ॥ १८ ॥
 ॥ तरी क्षणाचाहि तुझा वियोग ॥ करी सदाही ममचित्त भंग ॥
 ॥ होऊनियां मी निरूपाय आतां ॥ निःरोप घेतों तव दुःखदाता ॥ १९ ॥
 ॥ प्रियवचाप्रत ऐकत गौतमा ॥ उतरतो खरकन्मुखचंद्रमा ॥
 ॥ रुचिर मान जरा लचकावुनी ॥ पदरती चुरि दुःखित होउनी ॥ २० ॥
 ॥ प्रीती अशी व्यंजित गौतमेची ॥ पाहोनियां होळकराग्रणीची ॥
 ॥ हो तुष्टि, आनंद सहस्रधारा ॥ चित्तास त्याच्या फुटल्या झरारा ॥ २१ ॥
 ॥ समीप जाऊन तिच्या हनूला ॥ धरून तो तीस तदा ह्मणाला ॥
 ॥ “ हे सुंदरी उत्तर कां नदेशी? ॥ कां तूं मटुत्साह न वाढवीशी ॥ २२ ॥

- ॥ “ घेऊन संगें मजला चलावें ॥ कोणीकडेही मग दूर जावें ” ॥
- ॥ तनूर्ध्वभागाप्रत डोलवीत ॥ ती बोलली लाजत भीतभीत ॥ २३ ॥
- ॥ “ नेईन संगें तुज योग्य कालीं ॥ धरुं नको आग्रह तूं अकालीं ” ॥
- ॥ बोलून ऐसें तिजला प्रसन्न ॥ करून तो जाय बळें तिथून ॥ २४ ॥
- ॥ तो नंतरी उत्सुकतें तिथून ॥ नंदूरबाराख्यपुरा रिघून ॥
- ॥ बांडेगृहीं होय विराजमंत ॥ जाळींतुनी सिंहचकीं वनांत ॥ २५ ॥
- ॥ निजामअल्लीसह संगराचा ॥ येई त्वरें योग पुढें यशाचा ॥
- ॥ मल्हारजीही समरप्रसंगा ॥ त्या शोभवी दावुन शौर्यरंगा ॥ २६ ॥
- ॥ प्रमत्तयोद्धा यवनप्रवीर ॥ होता रणीं एक सगर्व थोर ॥
- ॥ मल्हारजी सर्मुन त्याजवर्ती ॥ उड्डाण वेगें करि शौर्यमूर्ति ॥ २७ ॥
- ॥ तो म्लेंच्छही सर्मुन अग्रभागीं ॥ काढून वक्षःस्थळ बाह्यभागीं ॥
- ॥ डौलांत जंब्या हलवीत शीघ्र ॥ येई जणो राक्षस काय उग्र ॥ २८ ॥
- ॥ भल्लप्रहारें अतिशीघ्रतेनें ॥ जंब्याच तो होळकराग्रणीनें ॥
- ॥ अधःस्थलीं पाडियला सुदूर ॥ तेणें चिडे? म्लेंच्छ मनांत फार ॥ २९ ॥
- ॥ तो क्रुद्ध घोडा भरधांव काढी ॥ क्षणामधीं होळकरास वेढी ॥
- ॥ मल्हारजी ह्यासमयीं स्ववाजी ॥ त्यजून भूमिस्थित होय गाजी ॥ ३० ॥
- ॥ होतांच भूमिस्थित फार वेगें ॥ भिडून त्याशीं निभिषांत अंगें ॥
- ॥ ओढून अश्वावरुनी तयास ॥ मल्हारजी हो स्थित झुंजण्यास ॥ ३१ ॥
- ॥ ठोकूनि दंडाप्रत काडकाड ॥ करून तैसा रणशब्द चंड ॥
- ॥ मल्हारजी त्यावर झांप घाली ॥ कीं सिंह सांडावर शौर्यशाली ॥ ३२ ॥
- ॥ त्याची गचांडी धरुनी सेवेग ॥ दोर्दंडयुग्मीं चुरुनी तदंग ॥
- ॥ नैपुण्य पैचांमधलें अपूर्व ॥ दावून तद्रुव हरून सर्व ॥ ३३ ॥
- ॥ करुनियां जर्जर याप्रमाणें ॥ मल्हारजी बीर पराक्रमानें ॥
- ॥ त्या म्लेंच्छवीरा अदळी धडाडा ॥ कीं राक्षसार्ते बलभीम गाढा ॥ ३४ ॥
- ॥ युग्म ॥

- ॥ सामर्थ्य योजून तदा समग्र ॥ स्वशस्त्र वेगें उपसून उग्र ॥
 ॥ मल्हारजी कंदुकतुल्य त्याचा ॥ करी शिरच्छेद सर्गव साचा ॥ ३५ ॥
 ॥ हे कृत्य शूरत्वनिशिष्ट मोठें ॥ देखोनि योद्धे अवघे मराठे ॥
 ॥ 'शाबास ! शाबास !' मुखें ह्मणाले ॥ शत्रू तसे फार मनांत ध्याले ॥ ३६ ॥
 ॥ मल्हारजीशौर्य बघून गाढें ॥ प्रसन्न होऊन गुणज्ञ बांडे ॥
 ॥ देई तदा पंचविसा हयांचें ॥ मल्हारजीला पतक स्तुतीचें ॥ ३७ ॥
 ॥ पुढें, सदाही जयवंत झेंडे ॥ घेऊन सेनापति आणि बांडे ॥
 ॥ जाण्या निघाले गुजराथदेशीं ॥ मार्गांत तापीतीटिं हो निवासी ॥ ३८ ॥
 ॥ पराक्रमी सैन्यहि पेशव्याचें ॥ तापीतीटां ह्या समयास पेंचे ॥
 ॥ हे वीर एकेस्थळिं मिश्र होतां ॥ हो त्याक्षणां ह्यापरि भास चित्ता ॥ ३९ ॥
 ॥ नक्षत्रसंघामधि ज्याप्रमाणें ॥ आकाशगंगा अतुलप्रभेनें ॥
 ॥ तापीनदी हो बहु त्यासमान ॥ ह्या वीरसंघांत विराजमान ॥ ४० ॥
 ॥ ह्या दोन सैन्यांत पुढें प्ररूढ ॥ कांहीं निमित्तें कलह प्रचंड ॥
 ॥ होऊन दोन्हीकडचेहि लोक ॥ उद्युक्त झाले लढण्या अनैक ॥ ४१ ॥
 ॥ पाहोनि ऐसा कलहाग्रि योर ॥ मल्हारजी होळकरप्रवीर ॥
 ॥ सिंधूपरी क्षुब्ध अशा समार्जां ॥ शिरून बोले सकलांस गाजी ॥ ४२ ॥
 ॥ " हे वीर हो ! हे यवनारिवीर ! ॥ स्वदेशमुक्तिव्रतधारिवीर ! ॥
 ॥ हे भीष्मभीमांपरि शूरवरि ! ॥ कृष्णार्जुनातुल्य यशस्विवीर ! ॥ ४३ ॥
 ॥ वीरास जें योग्य न कृत्य साच ॥ त्यातें तुझी आचरण्या स्वतांच ॥
 ॥ उद्युक्त झालां सगळेच कैसे ! ॥ आश्चर्य वाटे मजला बहूसें ॥ ४४ ॥
 ॥ जीं म्लेंछरक्तास सदा पिणारीं ॥ तीं नग्रशस्त्रें तुमचीं क्हारीं ॥
 ॥ योजावयाला अपसांमर्धांच ॥ ओहेत कां पात्र कदाहि साच ? ॥ ४५ ॥
 ॥ जे नाचणारे रणिं नेहमींचे ॥ छातीवरी खानपठाण यांचे ॥
 ॥ ते उग्र भाले स्वजनांतगस ॥ ओहेत कां पात्र विदारण्यास ? ॥ ४६ ॥

- ॥ ज्यांनीं यमाचे वसतीस जाणा ॥ धाडीयले सय्यदशेख नाना ॥
 ॥ ते तीव्र खांडे दिसतात पात्र ॥ तुझांप्रती कां वधण्या स्वभित्र ? ॥ ४७ ॥
 ॥ जे मोगलांचे मनिं बिंबवीती ॥ योद्धा मराठा जणु कालमूर्ती ॥
 ॥ ते बाण, बर्च्या, तरवारि, तेगे ॥ कां पात्र येथें धरण्यास वेगें ? ॥ ४८ ॥
 ॥ बाणा मराठी विसरून गेला ॥ कां आज ? हो काय तरी तुझांला ? ॥
 ॥ बाणा मराठी-यवनांस दंड ॥ देणें, असा तो विलसे अखंड ॥ ४९ ॥
 ॥ ही गोष्ट कां आज तुझां स्मरेना ? ॥ कां दंड देण्या बघतां स्वतांना ? ॥
 ॥ येणें मराठी विघडेल जूट ॥ लक्षांत हें आणित कां न नीट ? ॥ ५० ॥
 ॥ हें घ्याल लक्षामधिं कां जरी न ॥ जैसा गजा अंकुश त्यासमान ॥
 ॥ हा जूट ज्या वांकावि सार्वकाल ॥ तो म्लेंच्छ डोकें वरती करील ॥ ५१ ॥
 ॥ डोकें तयानें वरती करून ॥ देऊनियां ताव भिशांवरून ॥
 ॥ घरा लुटावें तुमच्या, बरें हें ॥ वाटे तुझां काय ? मला कथा हें ॥ ५२ ॥
 ॥ घरा लुटोनी मग उन्मदानें ॥ कुलीननारी तुमच्या बलानें ॥
 ॥ त्यांनीं छळाव्या जणुकाय रानीं ॥ मृगी बहू निर्दय लांडग्यांनीं ॥ ५३ ॥
 ॥ छळोनि नारी मग त्या स्वलांनीं ॥ दासी तयांना अपुल्या करोनी ॥
 ॥ स्वकीय बीबींजवळी तयांस ॥ ठेवून द्यावें पद सेवण्यास ! ॥ ५४ ॥
 ॥ हें गोड वाटे तुमच्या मनास ॥ झणून आतां करितां स्वनाश ? ॥
 ॥ जाई मराठ्यांतिल काय पाणी ? ॥ दुर्बुद्धि ऐशी सुचते झणोनी ॥ ५५ ॥
 ॥ जो म्लेंच्छ बारा रणिं शीघ्र कापी ॥ स्वदेह एकेक असा प्रतापी ॥
 ॥ विध्वंसुनीयां अपुल्याच हातें ॥ कां अप्रतापी करितां तयातें ? ॥ ५६ ॥
 ॥ जें नाम होणार पराक्रमानें ॥ स्तुत्यहं आणि अमर क्रमानें ॥
 ॥ तें निंद्य आणि चिरनष्ट साच ॥ कां हो ! स्वतांचें करितां उगींच ? ॥ ५७ ॥
 ॥ प्रताप ज्यांचा जगिं जागरूक ॥ असे महादैवत काय एक ॥
 ॥ ज्यांनीं सुकृत्यें करुनी अनेक ॥ स्वनाम केलें चिर निष्कलंक ॥ ५८ ॥

- ॥ त्या पूर्वजांचे बहुशूरवंशीं ॥ जन्मूनियां आपण शौर्यराशी ॥
 ॥ स्वबंधुहत्या करुनी सदाही ॥ दोषी करावे शुभनाम तेही! ॥५९॥ यु० ॥
 ॥ हें योग्य आहे अपणास काय ? ॥ ह्मणून ऐसें करण्या अकार्य ॥
 ॥ उद्युक्त होता ! शिव ! राम ! राम ! ॥ विषाद चित्तास गमे प्रकाम ॥ ६० ॥
 ॥ हे बांधवांनो । जरि कां तुह्मांस ॥ स्वलौकिकाची बहु होय आस ॥
 ॥ स्वधर्म व्हावा न कदापि नष्ट ॥ वाटे तुह्मांतें जरि हें अभीष्ट ॥ ६१ ॥
 ॥ नानाप्रकारें पिडिल्या स्वभूची ॥ येते जरी कां व तुह्मांस साची ॥
 ॥ स्वराज्य सर्वत्र सदा खुलावे ॥ वाटे तुह्मांतें जरि हें स्वभावे ॥ ६२ ॥
 ॥ स्वदेश निर्मल्लच्छ करावयाचा ॥ असेल गेली जरि ही स्ववाचा ॥
 ॥ स्वतंत्रता हीच वरावयाची ॥ आहे प्रतिज्ञा जरि ही स्वतांची ॥ ६३ ॥
 ॥ सारांश-सर्वत्र सदा सुखाचा ॥ “स्व” हाच शब्द श्रुत आवडीचा ॥
 ॥ व्हावा तसा शब्द “पर” प्रणष्ट ॥ वाटे तुह्मांतें जरि हें अभीष्ट ॥ ६४ ॥
 ॥ तरी पहा हींच भयाण भारी ॥ नग्नास्त्रशस्त्रें तुमचीं कहारीं ॥
 ॥ आवेश तैसा अनिवार्य हाच ॥ भयंकर क्रोध तदेव हाच ॥ ६५ ॥
 ॥ वा ! पावलेले स्फुरणास हेच ॥ विशालबाहू तुमचे तसेंच ॥
 ॥ या सर्व गोष्टींसहवर्तमान ॥ चला त्वरें सर्व तुह्मी इथून ॥ ६६ ॥
 ॥ चला कुठें ? म्लेंच्छ बहुप्रमत्त ॥ ठोकावया शीघ्र चला रणांत ॥
 ॥ ठोकोनि त्यांचा करुनी चुराडा ॥ लावूं यशाचा जयवंत झेंडा” ॥ ६७ ॥
 ॥ मल्हारजीहोळकराग्रणीचें ॥ ऐकोनि हें भाषण सुज्ञतेचें ॥
 ॥ रुद्रावतारी जणु हे प्रवीर ॥ झाले स्वचित्तामधिं शांत फार ॥ ६८ ॥
 ॥ संतापदावानल पेटुनीयां ॥ विवेककल्पद्रुम जो जळायो ॥
 ॥ पाहे, तया वाचाविलें त्वरेनें ॥ ह्या दाटशा भाषणवर्षणानें ॥ ६९ ॥
 ॥ हें पेशव्याला श्रुत वर्तमान ॥ होतांच आश्चर्य बहू गमून ॥
 ॥ मल्हारजीतें बहुगौरवानें ॥ बोलाविलें सन्निध शीघ्र त्यानें ॥ ७० ॥

- ॥ मल्हारजीतें बघतां तयातें ॥ येई स्मृती जो करि भांडणातें ॥
 ॥ स्वारींत दिल्लीवरच्या स्वतांशीं ॥ तो वीर हाची गुणशौर्यराशी ॥ ७१ ॥
 ॥ मल्हारजीसन्निभ दिव्यरत्न ॥ स्वसैन्यकोशांत विराजमान ॥
 ॥ व्हांवें सदा, हें बहु त्याघडोस ॥ वाटे गुणग्राहक पेशव्यास ॥ ७२ ॥
 ॥ त्यातें दिलेल्या वचनास तेव्हां ॥ स्मरून आणिक मनांत एव्हां ॥
 ॥ मागून बांडेकदमाकडूनी ॥ घे पेशवा होळकरा स्वसेनीं ॥ ७३ ॥
 ॥ मल्हारजी वीर रणीं अजिंक्य ॥ जाणोनि हें पंचशताश्वमुख्य ॥
 ॥ त्या पेशव्यानें करुनी स्वचित्तें ॥ स्थापीयलें योग्यपदीं तयातें ॥ ७४ ॥
 ॥ स्वारी पुढें ही यवनप्रदेशीं ॥ पडूनि विद्युत्सम दीप्तिराशी ॥
 ॥ स्वराज्य हें तोय जणो जिवंत ॥ उत्पादुनी ती परते पुण्यांत ॥ ७५ ॥
 ॥ * माजे पुढें जें रण खानदेशीं ॥ मल्हारजी त्यामाधिं शौर्यराशी ॥
 ॥ करी, हटें झुंजुनि फार, साचें ॥ वीराग्रणीत्व प्रकट स्वताचें ॥ ७६ ॥
 ॥ स्ववीररूपी जणु भोंवण्यांत ॥ घेरोनि तो म्लेंछ तदा प्रमत्त ॥
 ॥ रसातळीं घालुनि त्यांस वेगें ॥ दाऊदखानास पिटाळि आंगें ॥ ७७ ॥
 ॥ कर्नाटकाभीतरिं पेशव्यानें ॥ † स्वारी नृपाज्ञें बहुशूरतेनें ॥
 ॥ केली महाजी मग तींत शूर ॥ मल्हारजी होळकरप्रवीर ॥ ७८ ॥
 ॥ कीं दक्षिणेची ध्रुवकांति अन्य ॥ प्रख्याति ऐसी अपुली अनन्य ॥
 ॥ स्थापी तिथें तो अढळ, स्वकीय ॥ दावोनि युद्धांत अपूर्व शौर्य ॥ ७९ ॥
 ॥ § पुढें निजामासह पेशव्याचें ॥ प्रख्यात मोठें रण शूरतेचें ॥
 ॥ गोदातटीं होय पलीकडे जें ॥ मल्हारजी त्यांत बहू विराजे ॥ ८० ॥

* हें खानदेशांतलें युद्ध इसवीसन १७२४ मध्ये झालें ह्यांत बन्हाणपूर येथील सुभेदार अजीमूखान याचा दाऊदखान सरदार यांस सिदे होळकर यांनीं पूर्ण पराजित करून पिटाळून लाविलें.

† इ. स. १७२६ मध्ये बाजीराव पेशवे आणि फत्तासिंगभोंसले ह्यांनीं ही स्वारी कर्नाटकावर केली होती.

§ हें गोदावरीपलीकडे निजामासहवर्तमान झालेलें युद्ध इ० सन १७२८

- ॥ तौ ह्याप्रसंगीं अपुले जिवाचे ॥ घेऊनि योद्धे रणशूर साचें ॥
 ॥ सावैश वेगें गरुडासमान ॥ म्लेंच्छोरगीं शीघ्र पडे तुटून ॥८१॥
 ॥ तो दैत धीर स्वमुखें स्ववीरां ॥ युद्धीं स्वकायां करुनी पुढारां ॥
 ॥ स्वचित्त लार्भीं धरुनी जयाचे ॥ झुंजे स्वकार्ये स्वमनें स्ववाचे ॥८२॥
 ॥ तेव्हां तयाचा आति उग्र भल्ल ॥ विद्युल्लतेतुल्य सदा विलोल ॥
 ॥ विराजुनीयां, यवनोदरांत ॥ घुसे जणो दारुण दैत्यदंत ॥८३॥
 ॥ हे शौर्य, हे धाडस, हा प्रताप ॥ पाहोनियां म्लेंच्छ शिखांडिरूप ॥
 ॥ होऊनि भाल्याप्रत फार भ्याले ॥ घेऊनियां जीव पळोनि गेले ॥८४॥
 ॥ मल्हारजी आणि दुजे प्रवीर ॥ ह्यांनीं असा विक्रम फार थोर ॥
 ॥ रणांत केला, यवनेश तेणें ॥ हो पेशव्याला नत पूर्णतेनें ॥८५॥
 ॥ श्रीमंत तेव्हां मनिं हृष्ट फार ॥ जो लाभ हो त्यांतुन जाहगीर ॥
 ॥ मल्हारिला देउनियां बरीच ॥ करी तयांतें कृतकृत्य साच ॥८६॥

मध्ये घडलें. ह्या युद्धांत मल्हाराव होळकरानें फार पराक्रम केला ह्यापुढे त्यास पेशव्यानें बारा परगण्यांची जहागीर करून दिली.

तिसरा भाग समाप्त.

॥ भाग चतुर्था ॥

- ॥ स्वराज्यहानी करुण्या प्रवृत्त ॥ जो जाहला अल्पविवेकयुक्त ॥
 ॥ * दाभाडिया त्या वधुनी रणांत ॥ होसा मराठे मग एकाचित्त ॥१॥
 ॥ चौहीकडे सर्सुनि पेशव्याचे ॥ झेंडे यशस्वी चिरकाल साचे ॥
 ॥ लावावया वीर अनेक हर्षी ॥ वेगें निघाले यवनप्रदेशीं ॥ २ ॥
 ॥ योद्धे मराठे बलशौर्ययुक्त ॥ स्थापावया संतत उत्तरेत ॥
 ॥ सत्ता स्वतांची अवघे मिळून ॥ होते विशेषकरुनी शत्रून ॥३॥
 ॥ सिद्ध त्वरे ह्यासमयास ठीक ॥ करुनियां सैन्य विशाल एक ॥
 ॥ † ते माळव्याभीतरिं धाडिण्याचे ॥ श्रीमंत चित्तांत अणी स्वतांचे ॥४॥
 ॥ प्रसिद्धयौद्ध्या चिमणाजिपंता ॥ सेनापती मुख्य करुनि आतां ॥
 ॥ नांवाजलेले समरीं अनेक ॥ दे पेशवा त्यासह वीरलोक ॥५॥
 ॥ अनेकयुद्धीं मिळवौनि कीर्ति ॥ मल्हारजी सांप्रत शौर्यमूर्ति ॥
 ॥ लोकांत गाजे सरदार साचा ॥ विश्वाससिंधू जणु पेशव्याचा ॥६॥
 ॥ ह्या थोर सेनेमाधिं तुष्टचित्तें ॥ विनीवरी नेमुनि मुख्य त्यातें ॥
 ॥ आज्ञापिलें त्याप्रत पेशव्यानें ॥ प्रवेश तेथें करुण्या त्वरेनें ॥७॥
 ॥ स्वकीय मोठ्या अनिवार्य ओर्षी ॥ अल्पप्रवाहांसम शत्रु वेगीं ॥
 ॥ ओढीत, हें सैन्य पुढें प्रभावे ॥ तापीस उल्लंघुनियां विसावे ॥८॥
 ॥ घेऊनि योद्धे अपुले बलिष्ठ ॥ मल्हारजी वीर रणीं वरिष्ठ ॥
 ॥ निघून तेथून बहूत वेगीं ॥ हो प्राप्त विज्याद्रि सर्भापभागीं ॥९॥

* इसवी सन १७३१ मध्ये च्यंकराव दाभाडे, बाजीरावाबरोबर युद्ध करून लढाईत पडला.

† ह्या माळव्याच्या स्वारीस इ० सन १७३२ मध्ये सुरवात झाली.

- ॥ ह्या अद्रिच्या नंतर पैलभागीं ॥ हे वर्तमान श्रुत होय वेगीं ॥
 ॥ तेथील अग्रेसर हिंदुलोक ॥ हो हर्षसिंधूंत बहूत गर्क ॥ १० ॥
 ॥ ज्यापासुनी क्लेश सदाहि घोर ॥ होती, असा जो यवनाधिकार ॥
 ॥ तेणें तदा तेथिल लोक सर्व ॥ भोगीत होते कुदशा अपूर्व ॥ ११ ॥
 ॥ दयावहादूर ह्मणून आतां ॥ करीत तेथें अधिकार होता ॥
 ॥ पाहोनि त्याचा अधिपत्यताप ॥ लाजे शनीही स्वमनीं अमूप ॥ १२ ॥
 ॥ संतोषवाया यवनाधिपास ॥ स्वलोभ तैसा पुरवावयास ॥
 ॥ शोषी असा तो दुवळ्या जनांस ॥ ग्रीष्मर्तुची विस्मृति हो न त्यांस १३ ॥
 ॥ लहान मोठ अधिकारि तैसे ॥ वित्त प्रजेचें हिसकीत ऐसें ॥
 ॥ निःसत्व पोळी मधुमाक्षिकांची ॥ जैशी, प्रजा त्यापरि होय साची ॥ १४ ॥
 ॥ ह्या म्लेंच्छराज्यें जन गांजलेले ॥ होते असे कां बहु कोपलेले ॥
 ॥ स्नेहें कुणी मेळवितां तयांतें ॥ ते सिद्ध होते भडकावयातें ॥ १५ ॥
 ॥ संतप्त कां ते नसणार पोटीं ॥ विटंबना नित्य अशीच मोठी ॥
 ॥ त्यांची घडे ह्या यवनांकडून ॥ प्रत्येककर्मीं पशुच्या समान ॥ १६ ॥
 ॥ धरून भेद "स्वपर" स्वचिर्ती ॥ हे म्लेंच्छ काकांसम नीचवृत्ति ॥
 ॥ त्या श्रेष्ठ हंसांसम हिंदुलोकां ॥ गर्वें हिणावूं जर लागले कां ॥ १७ ॥
 ॥ तरी तयांचा अभिमान कैसा ॥ सोशील मोठा अपमान ऐसा? ॥
 ॥ राखावयातें स्वमहत्त्व थोर ॥ होतील जीवावरही उदार ॥ १८ ॥
 ॥ जो हिंदुचा धर्म अनादि थोर ॥ मांडोनि त्याची छलना अघोर ॥
 ॥ फोडोनि तीर्थांतिल पूत मूर्ति ॥ पाडोनियां जाळुनि मंदिरें तीं ॥ १९ ॥
 ॥ करोनियां गोवध देउळांत ॥ घुसोनि आंगें यतिंच्या मटांत ॥
 ॥ थुंकोनि तोंडावरती तयांचे ॥ लाथाळुनी नंतर त्यांस साचें ॥ २० ॥
 ॥ यज्ञोपवीतें हरनी द्विजांचीं ॥ कां आंतडीं तोडुनि काय त्यांचीं ॥
 ॥ देऊनियां दुर्धर वेदनेस ॥ स्वधर्मदीक्षा दिधूनी जनास ॥ २१ ॥

॥ विट्बुनी संतत हिंदुलोकां ॥ ऐसा अनाचार अविंध ते कां ॥

॥ संपूर्णभागीं करण्यास ऐसे ॥ प्रवृत्त झाले जरि दैत्यवेशे ॥२२॥

॥ कलापक ॥

॥ “ हे अन्यधर्मातिल हिंदु सर्व ” ॥ ह्यगून ते म्लेंच्छ सदा सर्गर्व ॥

॥ स्वराज्यनीतीमधि पक्षपाते ॥ जाचूनि भारी इनुके तयांते ॥२३॥

॥ कां सर्व धर्माचरणांवरीही ॥ द्वेषे कां वैसगुनी सदाही ॥

॥ त्यांच्या शत्रांही कर ठेवण्याते ॥ उद्युक्त झाले जरि दुष्टचित्ते ॥२४॥

॥ युःम ॥

॥ संपूर्ण त्यांच्या तरि चितवृत्ति ॥ क्षोभून भारी जगु सिंधुमूर्ति ॥

॥ संतापत्यांचा जगु नक्र काय ॥ तेव्हां न कां तो उसळून जाय? ॥२५॥

॥ तदीय अंतःकरणा घरेच ॥ तेव्हां न कां तीं पडणार साच? ॥

॥ कां अंतरात्मा न जळेल त्यांचा? ॥ कां प्राण कासात्रिस हो न साचा? २६॥

॥ कां म्लेंच्छकंठास पिळून दाबूं ॥ कां घोंट घेऊं जबड्यांत कोंबूं? ॥

॥ चिरून फाडून, करून चिंध्या ॥ कां मोक्ष देऊं यवनांस सध्यां? २७॥

॥ त्यांच्या मनाची स्थिति ह्याप्रतीची ॥ अतर्प्य दुःसह्य असून साची ॥

॥ सूड स्वतांचा उगवावयाते ॥ ते लोक सारे टगुनीच होते ॥२८॥

॥ संत्रस्त ठाकूर असे तिथून ॥ दिल्लीपतीसन्निध ये उठून ॥

॥ ह्या दुःखमुक्तीकरितां तयांनीं ॥ प्रार्थिलें त्यास तदा नमूनी ॥२९॥

॥ नाजूक दिल्लीपति ह्या घडीस ॥ घेऊनि नाना तरुणीजनांस ॥

॥ अंतर्गृहीं हास्यविनोदलीला ॥ करीत होता बहु रंगलेला ॥३०॥

॥ कांताभुजां बद्ध सदा असोनी ॥ हौशी असा हा यवनेश चैनी ॥

॥ गानांत नृत्यांत असून गुंग ॥ होता विलासांमधिं फार दंग ॥३१॥

- ॥ मधुरगान रणांतिल शद्धची ॥ जणु मृदंग रणांतिल वाद्यची ॥
 ॥ नयनबाण रणांतिल बाणची ॥ मदनराज रणांतिल शत्रुची ॥ ३२ ॥
 ॥ गगुनि, पावुनियां स्फुरण स्वतां ॥ यवनराज तयासह झुंजतां ॥
 ॥ राणं पराभव पावुनि दुर्यशें ॥ रिपुसमीप चतुर्भुज तो असे ॥ ३३ ॥
 ॥ युग्म ॥
 ॥ होती तिथें एक मनोज्ञसुंदरा ॥ कीं बोलती चालति कामकंदरा ॥
 ॥ दिल्लीपती तींत निबद्ध निर्भर ॥ केला असे त्या मदनें निरंतर ॥ ३४ ॥
 ॥ बादशाहि जणु मूर्तिमंत कीं ॥ हीच रम्य तरुणी असे निकी ॥
 ॥ त्यास होउनि असें तदा तिचे ॥ सेवनाविण दुजे न त्या सुचे ॥ ३५ ॥
 ॥ करोनियां सुंदरशी अरास ॥ गुळाल याची उधळीत रास ॥
 ॥ विलासिनींच्या धरुनी करांस ॥ खेळे सदा हा यवनेश रास ॥ ३६ ॥
 ॥ स्त्रीकंकणांचा ध्वनि थोर कार्नी ॥ जो होय तेणें जनदीनवाणी ॥
 ॥ ही त्यास ऐकूं नच ये ह्मणोनो ॥ गेलि निराशें जन ते तिथूनी ॥ ३७ ॥
 ॥ देशांत ह्या जो जयसिंगराय ॥ द्वितीय होता जणु इंद्र काय ॥
 ॥ करावया सत्वर दुःखहानी ॥ प्रार्थीयलें त्यास पुढें तयांनीं ॥ ३८ ॥
 ॥ जो पेशवा विष्णुसमान त्यास ॥ प्रार्थूनियां सांगुनि संकटास ॥
 ॥ “आणा मराठ्यांप्रत शीघ्र येथें” ॥ हे ह्या नृपानें कथिलें तयांतें ॥ ३९ ॥
 ॥ पुढें मराठे रिघतां समीप ॥ ह्या तप्तलीकां रुचले अमूप ॥
 ॥ छाया जशी तप्तजनासमीप ॥ वाढोनि येतां रुचते अमूप ॥ ४० ॥
 ॥ मल्हारजी हा गरुडासमान ॥ तेथील लोकांस तदा गमून ॥
 ॥ तो पेशवा त्यापरि त्यांस साच ॥ पृष्ठां तयाचे गमला हरीच ॥ ४१ ॥
 ॥ नफ्फापरी ग्रामुन जो अविंध ॥ आहे तयापासुनियां अदाध ॥
 ॥ होऊं गजेंद्रासम मुक्त वेगें ॥ ऐसें जनाच्या मनिं फार वागें ॥ ४२ ॥
 ॥ इंदूरनामें प्रगण्यांत थोर ॥ संपन्न मोठा बलशाली फार ॥
 ॥ कोणी तदा चौधरि नंदलाल * ॥ सर्वत्र विख्यात असे सुशाल ॥ ४३ ॥

- ॥ त्या त्रस्तसंतापित ठाकुरांनीं ॥ योद्ध्या मराठ्यांप्रत त्या ठिकाणीं ॥
 ॥ आणावयाचे प्रमुखत्व त्यातें ॥ होतें दिलें ह्यासमयीं स्वचित्तें ॥ ४४ ॥
 ॥ मल्हारजी होळकरासमीप ॥ स्वदूत तो सांप्रत गुप्तरूप ॥
 ॥ धाडुनि त्यातें कळवी “त्वरेनें ॥ या;साह्य आह्मी करूं निश्चयानें” ॥ ४५ ॥
 ॥ ह्या नंदलालें मग घाटवाढा ॥ करोनियां मुक्त जणो कपाटां ॥
 ॥ दिला मराठ्यांप्रत मार्ग आंत ॥ रिघावया सत्वर माळव्यांत ॥ ४६ ॥
 ॥ धिप्पाड भीमाकृति फार पुष्ट ॥ योद्धे मराठे मग हे बलिष्ठ ॥
 ॥ हे वीर ऐसे, खुलती जयांचे ॥ वक्षः स्थळीं घाय बहू रणींचे ॥ ४७ ॥
 ॥ करोनियां धाडस शूरतेनें ॥ युद्धीं रिपूंचीं हरिलां निशाणें ॥
 ॥ ह्यणोनि तेडे स्वपराक्रमाचे ॥ विराजती वामपदीं कुणांचे ॥ ४८ ॥
 ॥ करुनि छाती, तुटुनी पडूनी ॥ तोफा रिपूंच्या जितल्या ह्यणूनी ॥
 ॥ हस्तीं कुणांचे बहुमोल सार्चीं ॥ मोठीं कडीं शोभति कांचनाचीं ॥ ४९ ॥
 ॥ सेनापतींतें रिपूंच्या लडून ॥ खेळून कुस्ती अणिलें धरून ॥
 ॥ अमोल कंठ्या ह्यणूनी कुणांच्या ॥ गळ्यांमधीं शोभति मोतियांच्या ॥ ५० ॥
 ॥ जे स्वप्रतापार्जित तेंच देहीं ॥ असूनियां भूषण, अन्य कांहीं ॥
 ॥ नसूनि हे वीर बहूत साधे ॥ जणो दुजे राघववीर योद्धे ॥ ५१ ॥
 ॥ आहेत ज्यांच्या कटिं मांडचोळणे ॥ बंड्या तसे अंगरखे नवे जुने ॥
 ॥ आहेत आंगीं, तशिथोर धाकुटीं ॥ सार्धीं मराठीं शिरिं घट्ट पागुटीं ॥ ५२ ॥
 ॥ ते काठियावाड सतेज गाजी ॥ जंघाल ते भीमथडी सुवाजी ॥
 ॥ दुजेहि तैसे अतिवेगि नाना ॥ आहेत वारू बसग्य स ज्यांनां ॥ ५३ ॥
 ॥ म्लच्छ स्वदेशांतुनियां खणीनी ॥ जें काढणें तेंच जणो गणीनी ॥
 ॥ स्वभूमिचें नागरणें, निघाले ॥ आहेत जे घेउनि उग्र भाले ॥ ५४ ॥

* राव नंदलाल चौधरी इंदूर परगण्याचा जमींदार ह्यणजे मुख्य अधिकारी होता, ह्याचे वंशज सध्यां इंदूरांत चांगल्या स्थितीत आहेत.

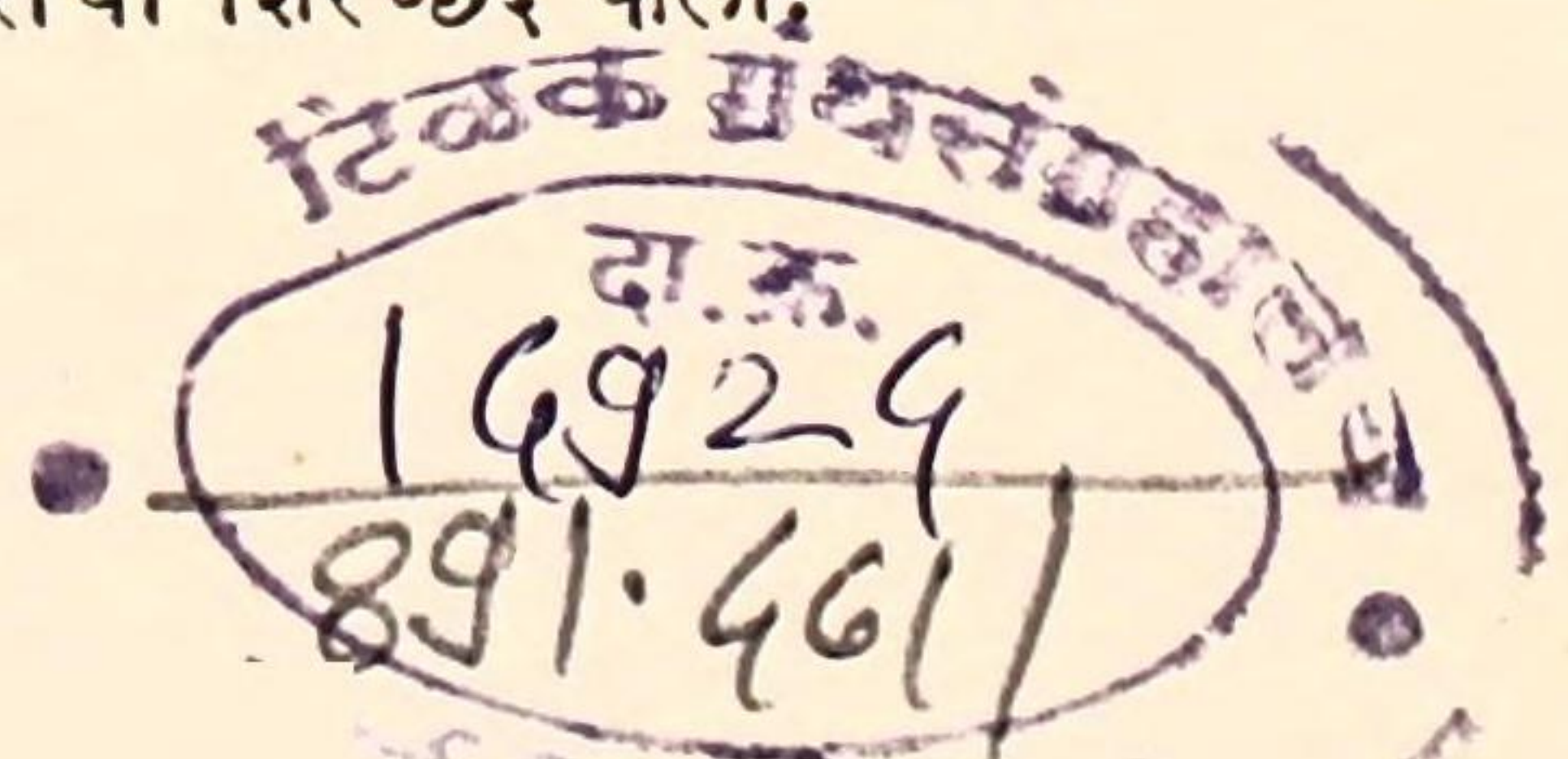

- ॥ वा कापर्णे म्लेंच्छ रणांत हेंच ॥ कीं माजलेलें तृण कापर्णेच ॥
 ॥ गगोनि, खांडा कहनी विळाच ॥ ससर्विले जे असती खरेच ॥ ५५ ॥
 ॥ ढोरें जणो म्लेंच्छच जे तयांचे ॥ पाठीवरी ओढित काठियांचे ॥
 ॥ रष्टे, रणीं त्या वळवोनि, मार्गे ॥ ओहेत जे संतत फार वेगें ॥ ५६ ॥
 ॥ स्वदेशचें वैभव थोर हेंच ॥ शेतांतलें पोक अपार साच ॥
 ॥ राखावयातें तरवार हीच ॥ करोनियां गोफण घोर साच ॥ ५७ ॥
 ॥ अविंध जे भासति भोरड्याच ॥ निवारुनी त्यां दिनरात्र साच ॥
 ॥ आकाशार्थीं उडवोनि त्यांतें ॥ जे देत ओहेत सदा स्वहस्तें ॥ ५८ ॥
 ॥ ऐसे मराठे रणशूर वीर ॥ विस्तोर्ण रेवा उतरोनि पार ॥
 ॥ चढोनियां भैरवाट गुत ॥ प्रवेशले सत्वर माळव्यांत ॥ ५९ ॥
 ॥ तापे उन्हाळा अतितीव्र आतां ॥ तो मास तापप्रद चैत्र होता ॥
 ॥ होतें असें ऊन तदा प्रचंड ॥ बाहेर तें काढुं न देइ तोंड ॥ ६० ॥
 ॥ सर्वत्र आहे अशि सामसूम ती ॥ तो निर्जन प्रांत गमे सभोवती ॥
 ॥ धूलेंत जे श्वेतरजः कण स्थित ॥ ओहेत तेजें कांधि ते चक्रकता ॥ ६१ ॥
 ॥ धरून थारा पशुपक्षि छायीं ॥ ओहेत सारे स्थित ठाड्यायीं ॥
 ॥ नभामधीं घारच मात्र एक ॥ घालीत आहे घिरट्या अनेक ॥ ६२ ॥
 ॥ कदा कदा पंख विहंगमांचे ॥ निःशब्दगणांत तदा तळंचे ॥
 ॥ हालून, जो शब्द उठे हळूच ॥ ओढीत आहे स्थिर लक्ष तोच ॥ ६३ ॥
 ॥ होते तिथें रक्षक जे अविंध ॥ टाकोनि कार्भे अपुलीं सबंध ॥
 ॥ एकांतवासीं घुमुनी निवांत ॥ ओहेत ते शर्यत थंड पीत ॥ ६४ ॥
 ॥ वेळीं अशा होळकरप्रवीर ॥ ठाणीं रिपूंचीं बहु थोर थोर ॥
 ॥ घेरी जणो पूर बहू विशाल ॥ ग्रामें निशीं काय तटावरील ॥ ६५ ॥
 ॥ तेव्हां उडे जें घनचक्र त्यांत ॥ मल्हारजीनें यवन प्रमत्त ॥
 ॥ उत्पाटिले देउनि त्यांस मोक्ष ॥ प्रचंडवातें जणु काय वृक्ष ॥ ६६ ॥

॥ जो म्लेंच्छ निर्धास्त पडून होता ॥ उठूंच त्यालागिं दिलें न आतां ॥
 ॥ जो स्वस्थ होता बसला उठून ॥ उभेंच राहूं दिधलें तया न ॥ ६७ ॥
 ॥ उभा असे त्याप्रत हात कांहीं ॥ घोड्यास लावूं न दिला जराही ॥
 ॥ जो स्वार घोड्यावरती तयाची ॥ चांदीच केली तिथल्यातिथेंची ॥ ६८ ॥
 ॥ तेव्हां उडे गोंधळ काय थोर ॥ त्रेधा रिपूंची किति होय फार ॥
 ॥ आंगांत आल्यापरि काय भूतें ॥ दाही दिशांला पळुं लागले ते ॥ ६९ ॥
 ॥ सर्वत्र जेव्हां उघड्या शिरांनीं ॥ ते दाटले फारच घाबरोनी ॥
 ॥ तेव्हां गमे त्यास्थळिं नारळीचें ॥ उत्तन्न झालें वन काय साचें ॥ ७० ॥
 ॥ मल्हारजीनें प्रखर स्वभल्लें ॥ कापोनि हेंही वन दाटलेलें ॥
 ॥ दाढ्या जयां थोर अशा शिरांचा ॥ कीं त्याक्षणीं व्युत्क्रम नारळांचा ॥ ७१ ॥
 ॥ केला जणो ढीगच, बोकडांचीं ॥ कीं दाढियांनीं युत मस्तकेंची ॥
 ॥ अनेक कापोनि, विशाल साचीं ॥ राशी जणो कीं रचिली तयांची ॥ ७२ ॥
 ॥ यु.म ॥

॥ वार्ता दयाबाहदराप्रती ही ॥ होतांच थोडी श्रुत शीघ्र तोही ॥
 ॥ घेऊनियां सैन्य बलाढ्य थोर ॥ आला लढाया समरीं समोर ॥ ७३ ॥
 ॥ मल्हारजीही लवलाहि त्यास ॥ सर्सावला टक्कर द्यावयास ॥
 ॥ अविंध आणी मग ते मराठे ॥ हो ह्यांत तेव्हां रण* फार मोठें ॥ ७४ ॥
 ॥ आहेत दोन्हीकडलेहि वीर ॥ सशस्त्र सज्ज स्थित युद्धशूर ॥
 ॥ पेट्या जिरे बख्तर टोप ज्यांहीं ॥ आहेत केले धृत बद्ध देहीं ॥ ७५ ॥
 ॥ घोड्यांवरी स्वार, तसे पदाती ॥ असूनि योद्धे कुणि उष्ट्रहस्तीं ॥
 ॥ भानुप्रभें शस्त्रसमूह सारा ॥ ज्यांचे करीं फार चकाकणारा ॥ ७६ ॥
 ॥ दिसून, अन्यत्रहि राहणारीं ॥ असंख्य शस्त्रें तशिं उग्र भारी ॥
 ॥ आहेत मारीत बहू चकाकी ॥ चाले तदा झुंज अपूर्व लोकीं ॥ ७७ ॥

*अमझरा व धार यामध्ये तरळें खेड्याजवळ ही लढाई इ० स० १७३२ मध्ये झाली. मराठी बखरींत लिहिलें आहे कीं, मल्हारराव होळकरानें मोठा पराक्रम करून आपल्या हातानें दयाबहादराचा शिरच्छेद केला.

- ॥ तोफा धडाडा किति गर्जतात ॥ ढगे धुराचीं जणु दाटतात ॥
- ॥ गोळे विजेचे जणु लोळ त्यांत ॥ दिव्यप्रभे फार झळाळतात ॥ ७८ ॥
- ॥ कृतांतदंडाकृति बंदुकांचे ॥ झडोनियां फेर बहू भयाचे ॥
- ॥ असंख्य गोळ्या मग फार तप्त ॥ पर्जन्यविंदूसम वर्षतात ॥ ७९ ॥
- ॥ जे दारुचे बाण बहू भयाण ॥ ते क्रूर सर्पापरि सर्सरून ॥
- ॥ विषापरी ओकत अग्निधारा ॥ जातीं रणीं वक्रगती सरारा ॥ ८० ॥
- ॥ सुतारनाले किति हस्तनाले ॥ जेजाल्यांचा रणि मार चाले ॥
- ॥ ते रेकलेही किति ! गंजिफांचे ॥ हातात गाडे रणि रिक्त साचे ॥ ८१ ॥
- ॥ होतात विच्छिन्न शिरें कुणांचीं ॥ वक्षःस्थळें भग्न तशीं कुणांचीं ॥
- ॥ वियुक्त होती कुणि हस्तपादीं ॥ भाजूनि कोणी पडतात युद्धीं ॥ ८२ ॥
- ॥ चाले धडाका रणि ह्याप्रमाणें ॥ हो बाह्य कांहीं नर अश्व तें ॥
- ॥ घोडे चहूफेर पुढे सुवेगीं ॥ वाच्यापरी धांवति सर्वभागीं ॥ ८३ ॥
- ॥ मी मी ह्मणोनी लढणार मोठे ॥ घोड्यांवरी स्वार असे मराठे ॥
- ॥ फेंकीत भल्लद्युति ह्या धुमींत ॥ सर्साविलेले जणु भासतात ॥ ८४ ॥
- ॥ कां सूर्य एकेक तदा प्रतापी ॥ अश्वावरी बैसुनि उग्ररूपीं ॥
- ॥ फेंकीत नाना किरण स्वकीय ॥ आहे निघाला लढण्यास काय ॥ ८५ ॥
- ॥ गर्तांत धोंड्यांवरि भूमधील ॥ ह्या वाजिंचे होउनि घृष्ट नाल ॥
- ॥ खणाणसे नित्य निनाद होत ॥ ज्या व्यक्त होती ठिणऱ्या रणांत ॥ ८६ ॥
- ॥ त्या, वीर हे चालवुनी स्वभल्ल ॥ स्वशत्रुचें नासिक, कर्ण, भाल ॥
- ॥ छेदेनि, पाडोनि बहूत रक्त ॥ तेव्हांच तें करितात शांत ॥ ८७ ॥ युग्म ॥
- ॥ ऐशा प्रतीचें रण होत होत ॥ योद्धे मराठे यवन प्रमत्त ॥
- ॥ छातीस छाती भिडवोनि होतें ॥ झुंझावया नंतर लागले तें ॥ ८८ ॥
- ॥ भासे तदा दोन ढगे अफाट ॥ कां खेळती झुंज रणीं अचाट ॥
- ॥ कां हस्तिचे दोन समाज मस्त ॥ निर्धास्त कुस्ती करिती प्रशस्त ॥ ८९ ॥

- ॥ कोणी मराठा करिं लठ्ठ सोटा ॥ धरुनि मोठा, यवनास रडा ॥
 ॥ देउनि, जें मस्तक अत्तरानें ॥ सुंगधि तें फोडि पराक्रमानें ॥ ९० ॥
 ॥ “ हा काय युद्धां टिकणार लांडा ” । ऐसैं मुखें बोलत, उग्र खांडा ॥
 ॥ कोणी मराठा खुपसी तयाचे ॥ छार्तीत तेणें क्षण तो न वांचे ॥ ९१ ॥
 ॥ कां मृत्युजिह्वा तरवार ऐशी ॥ कोणी मराठा उपसोनि रोषीं ॥
 ॥ जो हिंदुनारींस अविंधहस्त ॥ गांजी, तयातें उखडी समस्त ॥ ९२ ॥
 ॥ स्वहस्त मांडीवर थाडथाड ॥ हणोनि, दंडाप्रत काडकाड ॥
 ॥ ठोकोनि कोणी यवनास कुस्ती । देऊनि त्याची हरि सर्व मस्ती ॥ ९३ ॥
 ॥ ऐसा रणीं एकसहा सपाटा ॥ उडे, विराजे विजयी मराठा ॥
 ॥ अविंधही कंबर बांधुनीयां ॥ झुंजे न मार्गे हटतां रणीं या ॥ ९४ ॥
 ॥ खेंकाळणें कर्कश घोडियांचें ॥ ते नाद तैसे गजघांटिकांचे ॥
 ॥ हस्ती तसे उष्ट्र अनेक ह्यांचा ॥ ‘ची, ची’ असा शब्द कठोर साचा ॥ ९५ ॥
 ॥ खणाखणी ती बहु आयुधांची ॥ ती युद्धवाद्यध्वनि थोर साची ॥
 ॥ तो ‘दीन, दीन’ स्वर उच्च फार । तो शब्द तैसा ‘हर, शंभु’ घोर ॥ ९६ ॥
 ॥ हे शब्द एकत्र भिळोनि सर्व ॥ कल्लोळ अत्यंत असा अपूर्व ॥
 ॥ उत्पादणारा भयकंप चिर्ती ॥ माजोनि जाऊनि जिथें सभोर्ती ॥ ९७ ॥
 ॥ युद्धांगणाभीतरि मध्यभागीं ॥ होऊनि गर्दी बहु जेथ जंगी ॥
 ॥ अत्यंत ईर्षस चढोनि वीर ॥ रंगांत होते रण जेथ घोर ॥ ९८ ॥
 ॥ जेथें सभोर्ती उडुनी धुराळा ॥ तोंडाप्रती तोंड दिसे न डोळां ॥
 ॥ जेथें मराठे अणि ते अविंध ॥ होते बहू एकवटोनि कुंद ॥ ९९ ॥
 ॥ जेथें तदा येउनि अभ्र त्यांत ॥ होऊनि भानू बहुवेळ लुप्त ॥
 ॥ काळोख तेणें पसरोनि अल्प ॥ येई जिथें घोर रणास रूप ॥ १०० ॥
 ॥ मल्हारजीवीर तिथें प्रचंड ॥ ठोकोनि छाती दृढ, देउं तोंड ॥
 ॥ राही उभा घेउनि थोर थोर ॥ जे जीव कां प्राण असे स्ववीर ॥ १०१ ॥

॥* बुळे विठोजी बलभीमरूप ॥ महारजादाशरथीसमीप ॥

॥ ते लांबहाते रिपुगर्वहर्ते ॥ ते गावडे संगरकीर्तिकर्ते ॥ १०२ ॥

* बुळे, लांबाते, गावडे, वाघ, वाघमारे, फणसे, बारगळ, आणि भागवत, हीं सर्व घराणा धनगरजातीचीं आहेत. ह्या घराण्यांविषयीं जी थोडीबहुत माहिती ऐकून ठाऊक आहे ती थोडक्यांत पुढें दिली आहे.

(बुळे) इंदुरांत बुळ्यांचें घराणें मोठें प्रसिद्ध व पहिल्या प्रतीचें आहे. ह्या घराण्यांतील पुरुषच काय पण बायकाही शूर होत्या अशी प्रख्याति आहे. यशवंतराव महाराज होळकर ह्यांची कन्या श्रीमंत भीमाबाईसाहेब बुळे ह्यांची शिपाईगिरीबद्दल सर्वत्र मोठी ख्याति होती असें जुने लोक सांप्रत नेहमीं सांगतात. ह्या घराण्यास कोटा वगैरे महाल पूर्वी जहागीर होते. सांप्रत रेसिडेन्सी मार्फत ठेवाचें व्याज बरेच येतें त्यावर ह्या घराण्याचा खर्च चालतो.

[लांबाते] लांबात्यांचें घराणें पूर्वी कार मोठें होतें म्हणून सांगतात. सांप्रत ह्या घराण्याकडे जिरापूर माचलपूर महालीं कांहीं जमीन वंशपरंपरेनें जहागीर आहे. थोरले तुकोजीराव होळकर गादीवर असतां हें घराणें चांगले भरभराटीत असून त्यांतील पुरुषही मोठे गाजीमर्द होते असें पुढील रांगडी पद्यावरून दिसून येईल.

“ ॥ परगड परगड घोरा दवडे ऊटाकी लड साजे ॥

॥ जालमसिंगकी पाटणपर लांबातेके गोळे गाजे ॥

॥ जद कोटाबुंदी ऊवा ऊवा धूजे ॥

॥ जद उदेपुर थरथरे ॥ होळकर सरकारसे भायबकरे ॥

॥ तकुहलारे गड गाजिया ॥ रामपुरा होळकरका बाजया ॥

॥ कैएक पेरे जीराबत्तर कैएक पेरे पेटी ॥

॥ लांबातेकी फौज सुनेकी अंगोठी ॥ ”

(वाघ) वाघांचेंही घराणें पूर्वी फार मोठें होतें. ह्या घराण्याचा मूळ पुरुष संताजीवाघ हा पाणिपतच्या लढाईत होळकराच्या सैन्यांतील एक प्रमुखवीर होता हें इतिहास प्रसिद्ध आहेच. ह्या घराण्याला बेटमे परगणा जहागीर होता. सांप्रत हें घराणें अप्रसिद्ध आहे.

[पुढें चालूं.]

- ॥ ते वाघ नामापरि वर्तणारे ॥ वाघासही मारुनि टाकणारे ॥
 ॥ ते वाघमारे जणु भीमशौर्ये ॥ ते गाजलेले फणसे स्ववीर्ये ॥ १०३ ॥
 ॥ प्रख्यात ते बारगळ प्रतापे ॥ दुर्जेय ते भागवत स्वदर्पे ॥
 ॥ असे असे घेउनि थोर वीर ॥ उभा असे होळकरप्रवीर ॥ १०४ ॥
 ॥ उभा असे चोपित शत्रुलार्गी ॥ अविंध विध्वंसित अग्रभागी ॥
 ॥ ज्या शत्रुच्या येति अखंड झुंडी ॥ चालोनि यां, त्यांस उदंड खंडी ॥ १०५ ॥
 ॥ घडोनि थोबाड, धरोनि कळे ॥ दाबोनि कंठास करे, स्वभल्ले ॥
 ॥ फोडी रिपूंचीं रणिं टाळकींच ॥ कीं नारळें मेखसुनें खरींच ॥ १०६ ॥
 ॥ कीं मृत्युचें तीक्ष्ण नख प्रचंड ॥ तद्गळ ऐसा विजयी अखंड ॥
 ॥ करी रिपूंचीं नरडीं दुखंड ॥ प्राशी सदा रक्त, भरून तोंड ॥ १०७ ॥
 ॥ ह्मणून आरक्त तदीय भल्ल ॥ नागांतकाची जणु चौंच लाल ॥
 ॥ कीं होउनी, नागच जे अविंध ॥ त्यांचीं विदारी उदरें सबंध ॥ १०८ ॥
 ॥ संसप्तकांचा गण कीं प्रमत्त ॥ हे म्लेंच्छपक्षीय रणांगणस्थ ॥
 ॥ मल्हारजी अर्जुन कीं द्वितीय ॥ कापी जसा तो कडबाच काय ॥ १०९ ॥

(वाघमारे) वाघमाच्यांला पूर्वी महत्पूर महालीं जहागीर होती; परंतु सध्यां ते अप्रसिद्ध आहेत.

(फणसे) फणसे हे इंदुरांत मोठे प्रतिष्ठित मानकरी आहेत. ह्यांचें वडील घर दक्षिणेंत निफाडगांवीं आहे. सांप्रत इंदुरांत असणारे फणसे हे श्रीमंत महाराज तुकोजीराव होळकर यांचे सखे शालक आहेत. चालूं पूर्वशतका-मध्ये ह्या घराण्यांतल्या राजाभाऊ फणसे नामक पुरुषानें होळकरशाई बरीच हालविली.

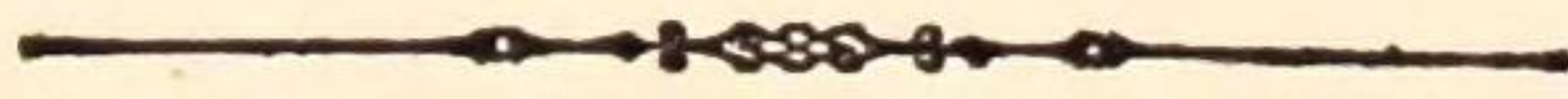
[बारगळ.] इंदूरवासी बारगळ सध्यां अप्रसिद्ध असून गरिबींत आहेत. अलीकडे तळोद्याचें मुख्य बारगळ घराणें व राजकीय होळकर घराणें ह्यांमध्ये शरीरसंबंध झाल्यानें तळोद्याचें बारगळ सांप्रत इंदुरांत जहागीरदारांत मोडतात.

गावडे व भागवत हे इंदुरांत खाऊन पिऊन चांगले सुखी आहेत; व ह्यांची गणना मानक्यांत आहे.

- ॥ तद्गुल्लसामर्थ्य असें बघोनी ॥ तो म्लेंच्छपक्षीय बहूत मानी ॥
 ॥ दयाबहादूर समीप तेथ ॥ संतप्त चित्तांत असे बहूत ॥ ११० ॥
 ॥ फोडीत मोळ्या डुरक्या गभीर ॥ भूमी खुरानें उकरति फार ॥
 ॥ निश्वास सोडीत बहूत थोर ॥ पृष्ठावरी ताडित पुच्छभार ॥ १११ ॥
 ॥ कधीं कधीं थोर वसंड पुष्ट ॥ थराखीत स्वमनांत रूष्ट ॥
 ॥ उभा जसा सांड तसाच आतां ॥ दयाबयादूर दिसे समस्तां ॥ ११२ ॥
 ॥ युग्म ॥
- ॥ मल्हारजी दारुण सिंहनाद ॥ करीत, होऊनि कृतांत शुद्ध ॥
 ॥ सर्वत्र भीती पसरित धाक ॥ धांवे त्वरें त्यावरती विशंक ॥ ११३ ॥
 ॥ दयाबहादूरहि वीर जंगी ॥ धांवे पुढें सर्मुनि ह्या प्रसंगीं ॥
 ॥ ते भूस्थ दोघे मग तप्तचित्त ॥ होती त्वरें द्वंद्वरणीं प्रवृत्त ॥ ११४ ॥
 ॥ दयाबहादूर लगेच रोषीं ॥ भिडोनियां होळकराग्रणीशीं ॥
 ॥ पाडावया त्या बहु देई झोले ॥ परंतु हा काय तयास तोले ? ॥ ११५ ॥
 ॥ धरौनि शेंडी, असडोनि मुंडी ॥ त्याची गचांडी धरुनी, घमंडी ॥
 ॥ हरोनि, गुत्ता मुखें त्या प्रमत्ता ॥ देऊनि वक्षीं तशि एक लत्ता ॥ ११६ ॥
 ॥ मल्हारजीवीर बलाढ्यमल्ल ॥ सुदर्शनातुल्य अजिंक्यमल्ल ॥
 ॥ सर्वप्रदेशीं भ्रमवीत आतां ॥ कीं होउनी कृष्णच युद्धकर्ता ॥ ११७ ॥
 ॥ घोळोनि ऐसा जणु वक्रदंत ॥ कुस्तींत त्याचे करि वक्र दंत ॥
 ॥ विध्वंसुनी तो शिशुपाल काय ॥ खरा स्वभूचा शिशुपाल होया ॥ ११८ ॥
 ॥ कीं कृष्ण कंसांतक भीतिदाता ॥ कीं भीम दुःशासननाशकर्ता ॥
 ॥ दयाबहादूरविनाशकर्ता ॥ मल्हारजीवीर तसाच आतां ॥ ११९ ॥
 ॥ दृष्टीसमोर स्थित देवुनीयां ॥ पांचावरी धारण बैसुनीयां ॥
 ॥ अविंध सारे अवशिष्ट लीन ॥ पळोनि गेले समरामधून ॥ १२० ॥
 ॥ अविंधपक्षीय कितीक थोर ॥ युद्धांत ह्या शौर्य करून फार ॥
 ॥ झाले गतप्राण, कितीक मेले ॥ उगींच ताठा मिरवीत डौलें ॥ १२१ ॥

- ॥ वेळेवरी वेतन लभ्य हो न ॥ उपासमारा पडतो ह्मणून ॥
 ॥ ह्मणून कंटाळून जीवितास ॥ कितीक मेले लडुनी निराश ॥ १२२ ॥
 ॥ 'आणूं मराठे लुगडीं धुण्यास ॥ तरीच दावूं मुख हें तुह्मांस' ॥
 ॥ बोलोनि ऐसें अपुल्या सख्यांतें । कितीक हो प्राप्त रणांत जे, ते १२३ ।
 ॥ 'योद्धे मराठे अपुल्याप्रतीच ॥ धुण्यास आतां लुगडीं खरेंच ॥
 ॥ नेतील' हें पाहुनि, लाजुनीयां । बुध्या रणीं हो मृत झुंजुनीयां ॥ १२४ ॥
 ॥ युग्म ॥
 ॥ मुख्याधिकारी बहुपक्षपाती ॥ स्वतांप्रती नीट न वागवीती ॥
 ॥ कधीं श्रमाचें फल लब्ध हो न । कितीक गेले पळुनी ह्मणून ॥ १२५ ॥
 ॥ योद्धे मराठेहि कितीक नाना ॥ पुढें पुढें सर्मुनि झुंजतांनां ॥
 ॥ कामास आले समरांगणांत । घायाळ हो फार किर्ताक त्यांत ॥ १२६ ॥
 ॥ संपाहुनीयां जय थोर ऐसा ॥ करीत आनंद जनीं बहूसा ॥
 ॥ मल्हारजी नंतर सैन्यभारा ॥ घेऊन तेयून निघे पुढारा ॥ १२७ ॥

॥ चवथा सर्ग समाप्त. ॥

॥ भाग पांचवा ॥

- ॥ *भोजाधिपत्ये बहु एकदां जे ॥ अखंडसौभाग्यवती विराजे ॥
 ॥ जी एकदां पंडितरूपहंसां ॥ दे मानसातुल्य बहुत हर्षा ॥ १ ॥
 ॥ म्लेंच्छाधिकारें जणु दीनदासी ॥ जी भोगिते सांप्रत दुःखराशी ॥
 ॥ जी म्लेंच्छतापें बहु शुष्क आतां ॥ ये जींत ऐकूं खलकाकवार्ता ॥ २ ॥
 ॥ त्या ख्यातधारानगरींत आतां ॥ मल्हारजी म्लेंच्छविनाशकर्ता ॥
 ॥ प्रवेशुनीयां अपुल्या यशाचा ॥ झेंडा उभारी अविनाशि साचा ॥ ३ ॥
 ॥ पुरींत यानंतर पेशव्याची ॥ द्वाही त्वरें तो फिरवी सुखाची ॥
 ॥ स्वातंत्र्यदानें जणु कुंकुमानें ॥ करी तिचें सोज्वळ भाळ मानें ॥ ४ ॥
 ॥ बुळे विठोजीस पुरीमर्धां या ॥ कामावरी सांप्रत ठेवुनीयां ॥
 ॥ मल्हारजी विक्रमराजधानी ॥ करावया मुक्त निघे तिथूनी ॥ ५ ॥
 ॥ ही राजधानी नृपविक्रमाची ॥ किती स्तवावी महती तिचेची ! ॥
 ॥ तैसें तिचें दुःखहि ह्याघडीचें ॥ किती कथावें बहु घोर साचें ॥ ६ ॥
 ॥ जी विक्रमानें नृपविक्रमाचे ॥ हो एकदां भूषण दिव्य भूचें ॥
 ॥ ती म्लेंच्छसत्तेत असे क्षणीं या ॥ कीं रत्न मार्तींत अनर्घ्य वाया ॥ ७ ॥
 ॥ जिच्या प्रभावास भिजनि फार ॥ देशांतरीचे नृप थोर थोर ॥
 ॥ येतीच पूर्वी करभार देण्या ॥ मागून तैसें अभयास घेण्या ॥ ८ ॥
 ॥ तिच्या शिरीं दुःसह दुःखदाता ॥ अविंध यांचा करभार आतां ॥
 ॥ असूनि, वांकूनि तिचा गळाच ॥ अत्यंत आहे भयभीत तीच ॥ ९ ॥
 ॥ विद्वज्जनांची जननी जणो जी ॥ कीं त्यांस माहेरघरापरी जी ॥
 ॥ असूनि, पूर्वी चिरकाल जींत ॥ ज्ञान प्रकाशे जणु मूर्तिमंत ॥ १० ॥

* तरळा खेड्यावरची लढाई झाल्यावर मल्हाररावानें धार व उज्जन हीं दोन शहरें काबीज केलीं असें मराठी वखरींत लिहिलें आहे.

- ॥ रत्नें नऊ पंडितरूप मोठीं ॥ जी एकदां लेवुनियां स्वकंठीं ॥
 ॥ अतुल्य शोभा भिरवीत लोकीं ॥ विराजली अन्य सरस्वती कीं ॥ ११ ॥
 ॥ तिच्यांत आतां हटवादि काजी ॥ ते मौलवीं क्रूरपणास राजी ॥
 ॥ “जे हिंदुचे ग्रंथ अमोल सारे ॥ अर्वाच्य ते” हें मत सांगणारे ॥ १२ ॥
 ॥ ऐसे शिखानष्ट बहूत नष्ट ॥ अनेक शंखासुर काय दुष्ट ॥
 ॥ होऊनि, काखेंत कुराण पीठें ॥ मारुनि, मार्गी फिरतात थाटें ॥ १३ ॥
 ॥ उडूनि सर्वत्र गुलाल रंग ॥ पूजा अनंगास भिळूनि सांग ॥
 ॥ हर्षामधीं मंगल गायनांत ॥ झाले वसंतोत्सव रम्य जांत ॥ २४ ॥
 ॥ दिसूनि सर्वत्र फकीर आतां ॥ रिघूनि कर्णी हयदोस वार्ता ॥
 ॥ शोकामधीं तींत रडारडीचे ॥ होती पहा उत्सव ताबुतांचे ॥ १५ ॥
 ॥ श्री कालीदासादि महाकर्वींचीं ॥ होतीं जयीं सुंदर नाटकेंची ॥
 ॥ आतां पहा तींत असभ्यतेचे ॥ होती तमाशे चिर भांड यांचे ॥ १६ ॥
 ॥ ऐशी दशा उज्जयिनी पुरीची ॥ देखूनि दुःखास्पद फार साची ॥
 ॥ कोणा प्रतीही अणखीं स्वभावे ॥ वाटे असें तीस तदा पुसावे ॥ १७ ॥
 ॥ “विस्तोर्ण भारी नभ चुंबिणारे ॥ चित्तास भांवावुनि टाकणारे ॥
 ॥ कौशल्य तेथें बहु भव्य आंगें ॥ गेले तुझे सौध असे कुठें गे ! ॥ १८ ॥
 ॥ रम्यांगना रम्य अशा वसंतीं ॥ घेऊनि पंखे बहु रम्य हातीं ॥
 ॥ घालीत वारा अपुल्या प्रियांस ॥ करीत श्रृंगारिक भाषणांस ॥ १९ ॥
 ॥ बैसनियां ज्यांवर चांदण्यांत ॥ शोभा जया उज्वल दे बहूत ॥
 ॥ ऐशा विशालाकृति चंद्रशाला ॥ गेल्या कुठें गे ! तव ह्या घडीला २० ॥
 ॥ युग्म ॥
 ॥ जे पांच रम्याकृति कामबाण ॥ आम्नादि ते ज्यांत बहू खुलून ॥
 ॥ तो भृंगगुंजारव गोड भारी ॥ तो कोकिलांचा ध्वनि मोहकारी ॥ २१ ॥
 ॥ भरोनियां ज्यांत बहू सभोतीं ॥ ज्यां नंदनाची सर येत होती ॥
 ॥ उद्यान ते फारच सौख्यदाते ॥ गेले कुठें गे ! तव सांग माते ॥ २२ ॥
 ॥ युग्म ॥

- ॥ कांहींच दृष्टी न पडे जराही ॥ शाली कशी गे ! कुदशा तुझी ही ॥
 ॥ कोणीच कां गे ! प्रिय हिंदुभर्ता । भिळे न तूतें तव दुः खहर्ता” ॥ २३ ॥
 ॥ आतां अशा उज्जयिनीपुरीस ॥ गांठूनि, हां हां ह्मणतां तियेस ॥
 ॥ करूनि दुः खांतुन मुक्त नित्य ॥ मल्हारजी हो कृतकृत्य सत्य ॥ २४ ॥
 ॥ जो पेशव्यांचा ध्वज ऊर्ध्वभागीं ॥ येथे खुले, तो जणु ह्या प्रसंगीं ॥
 ॥ तिच्या शिरींच्या पदराप्रमाणें ॥ लोकीं विराजे बहु आदरानें ॥ २५ ॥
 ॥ मल्हारजी वीर असा प्रताप ॥ करीत येथें असतां अमूप ॥
 ॥ पवार आणी चिमणाजिपंत ॥ त्यातें भिळाले मग माळव्यांत ॥ २६ ॥
 ॥ हा विप्र योद्धा मग शत्रू लीन ॥ करीत युद्धीं असतां लडून ॥
 ॥ बलाढ्य सिंघासह सैन्ययुक्त ॥ श्रीमंतही मागुनि येति तेथ ॥ २७ ॥
 ॥ शौर्यस्तुती होळकराग्रणीची ॥ हो पेशव्यापास बहूत साची ॥
 ॥ श्रीमंत आतां बहु सैन्ययुक्त ॥ जाती पुढें बंगवमर्दनार्थ* ॥ २८ ॥
 ॥ बुंदेलखंडाधिप तो सुशील ॥ ह्या बंगषें पीडुनि छत्रसाल ॥
 ॥ देशामधीं जो जणु दैत्य होता ॥ श्रीमंत त्या वेळिति शीघ्र आतां ॥ २९ ॥
 ॥ उपासमारें बहु घाबरोनी ॥ युद्धीं कदा तोंड न दाखवोनी ॥
 ॥ हे म्लेंच्छ शेंदाडशिपाइ साच ॥ चोरूनि मार्गें पळुंलागतांच ॥ ३० ॥
 ॥ सिंघासवें होळकरप्रवीर ॥ मार्गें तयांच्या वणवाच थोर ॥
 ॥ कां लागुनी भाजुनियां तयांस ॥ देशांतुनी शीघ्र पिटाळि त्यांस ॥ ३१ ॥
 ॥ करोनियां निर्भय छत्रसाल ॥ पावोनियां मानधनां, सुशील ॥
 ॥ श्रीमंत तेथूनि निघूनि वेगें ॥ जिंकी पुढें मालवदेश आंगें ॥ ३२ ॥

*दयाबहादूर रणभूमीवर पतन पावल्यावर त्याचे जाग्यावर बादशहानें महं-
 मदखानबंगष हा नवा मुसलमान अधिकारी नेमिला होता. प्रथमतः त्याची
 स्वारी बुंदेलखंडावर येऊन थडकली. ह्या अरिष्टांतून आपली मुक्तता व्हावी
 ह्मणून बुंदेलखंडाच्या छत्रसालराजानें बाजीराव पेशव्याची कुमक मागितली;
 बाजीरावानें स्वतः येऊन त्याची कुमक केली ; व बंगषाचा पूर्ण पराभव केला.

- ॥ ह्या माळव्याचे विजयांत फार ॥ मल्हारजी होळकरप्रवीर ॥
 ॥ स्वशौर्य दावी तशि बुद्धिमत्ता ॥ तोची करी स्थापित हिंदुसत्ता ॥ ३३ ॥
 ॥ श्रीमंत चितीं ह्यणुनी प्रसन्न ॥ होऊनि त्या फारच गौरवून ॥
 ॥ इंदूरच्या त्या प्रगण्यासहीत ॥ देती जहागीर तया बहूत ॥ ३४ ॥
 ॥ मल्हारजी नंतर इंदुरीं या ॥ स्वकीय सेनेप्रत ठेवुनीयां ॥
 ॥ पाहोनि डोळां स्थल सोड्चेतें ॥ ठाणें स्वतांचे करि मुख्य त्यातें ॥ ३५ ॥
 ॥ श्रीमंत ह्यांनंतर तेथुनीयां ॥ निघूनि, सैन्यासह ठेवुनीयां ॥
 ॥ शिंद्यासवें होळकराग्रणीस ॥ मार्गे, रिघे सत्वर दक्षिणेस ॥ ३६ ॥
 ॥ निघूनि गेल्यावर पेशवा तो ॥ प्रांतांतुनी ह्या कर काळिचा तो ॥
 ॥ मल्हारजी वीरजनांत वर्ध ॥ गोळा करी कीं रस काय सूर्य ॥ ३७ ॥
 ॥ दिल्लींतुनी सैन्य पुढे त्वरेनें * ॥ ये जिंक्या त्याप्रत आढ्यतेनें ॥
 ॥ परंतु तो होळकराग्रणीचा ॥ प्रताप देखोनि असह्य साचा ॥ ३८ ॥
 ॥ जणो दिवाभीतच होउनी तें ॥ दडूनि मार्गे भयभीत चित्तें ॥
 ॥ खोल्याच आत्मस्तुतितें कराया ॥ फिरून दिल्लीस रिघे जगाया ॥ ३९ ॥
 ॥ जैसें न एक्यास्थळि इंद्रचाप ॥ नर्भीं, तसा होळकरप्रताप ॥
 ॥ येथेंच गाजूनि असे, न ऐसें ॥ अन्यत्रही तो बहुसा प्रकाशे ॥ ४० ॥
 ॥ वेगें भराच्या गरुडासमान ॥ मारीत शत्रूस करीत दीन ॥
 ॥ तो गुर्जरींही शिरुनी, जितून ॥ ये माळवीं तेथुनियां फिरून ॥ ४१ ॥
 ॥ जें मागणें बादशहास केलें ॥ तें पेशव्यातें नच लब्ध झालें ॥
 ॥ ह्यणून तो घेउनि सैन्य वेगीं ॥ ये नर्मदा लंगुनि ह्याप्रसंगीं ॥ ४२ ॥
 ॥ मल्हारजी आणि दुजे प्रवीर ॥ घेऊनि कांहीं मग लोक शूर ॥
 ॥ उल्लंघुनीयां यमुनानदीस ॥ गेले दुआबांत लुटावयास ॥ ४३ ॥

* ह्या सैन्यावर खानडौराण वजीर याचा भाऊ मुझपरखान हा मुख्य होता. मुझपरखान सराजपर्यंतच येऊन मार्गे फिरला; आणि त्यानें दिल्लीच्या लोकांस लटकेंच समजाविलें कीं आपण मोठा पराक्रम केला.

- ॥ एके दिनीं होळकरप्रवीर ॥ एकाग्रचित्तास करूनि फार ॥
 ॥ करीत पूजा असतां हराची ॥ ये थोर सेना बहु मोगलांची ॥४४॥
 ॥ ती हे मराठे बहु अव्यवस्थ ॥ देखोनियां अल्प तसें बहुत ॥
 ॥ तुटूनि त्यांच्यावर त्याक्षणांच ॥ पडे जणो काय महामरीच ॥४५॥
 ॥ क्षणैक घोटाळूनियां स्वचित्तीं ॥ योद्धे मराठे मग हे स्वहस्तीं ॥
 ॥ धरूनि शस्त्रांस करून चाल ॥ ते झुंजती शत्रुशिं फार वेळ ॥४६॥
 ॥ प्रचंड होतें रिपुसैन्य तेणें ॥ मल्हारजावीर तदा त्वरेनें ॥
 ॥ घेऊनि हे अल्प सवें मराठे ॥ तेथूनि मागें सुखरूप लोटे ॥४७॥
 ॥ ह्या नंतरी गर्व करीत शुष्क ॥ सेनापती सादतखान* मूर्ख ॥
 ॥ ह्या मोगलांसार्ध पुढें न येतां ॥ आग्र्याकडे जाय सहर्ष आतां ॥४८॥
 ॥ तो बादशाहास बहुत थोटे ॥ लिहूनि धाडी मग कीं “ मराठे ॥
 ॥ मीं संगरीं ठोकूनि काढियेले ॥ मीं चंबळापारच त्यांस केले ” ॥४९॥
 ॥ चित्तास आल्हादक फार साची ॥ ऐशी सुवार्ता पसरे जयाची ॥
 ॥ होऊनि सेनापतींची प्रशंसा ॥ दिल्लींत हो हर्षच हर्ष तैसा ॥५०॥
 ॥ त्या पेशव्याच्या वकिला निरोष ॥ देतां वजीरें सहसा सदर्प ॥
 ॥ निघूनि आग्र्यांतुनि पेशव्याला ॥ तो सत्वरी येउनियां मिळाला ॥५१॥
 ॥ हे मौर्य दिल्लीपतिचें वघूनी ॥ साश्चर्य संताप मनीं रिघूनी ॥
 ॥ मल्हारजा आदिकरून लोकीं ॥ श्रीमंत तेव्हां वदले असें कीं ॥५२॥
 ॥ “योद्धे मराठे बल्लशीर्यराशी ॥ आहेत सध्यां यवनप्रदेशीं ॥
 ॥ स्वेच्छाविहारी जणु कीं उदंड ॥ विशाल डोहीं मगर प्रचंड ॥५३॥
 ॥ म्लेंच्छांस ही गोष्ट कळेल तेव्हां ॥ दिल्ली मराठे लुटतील जेव्हां ॥
 ॥ हो चंबळापार न ते मराठे ॥ कळेल हे त्यां बसतांच सोटे ॥५४॥

* ह्या सेनापतीचें नांव मालकमसाहेबानें आपल्या मध्याहदुस्थानाच्या इतिहासांत ‘बन्हाणुलमुल्क’ असें दिलें आहे. सादतखान अयोध्येचा सुभेदार होता.

- ॥ दिल्लीवरी ही मग पेशव्याची ॥ स्वारी निघाली रणशूर साची ॥
 ॥ संपूर्णभागीं पसरीत दर्श ॥ ती येउनीयां भिडला समीप ॥ ५५ ॥
 ॥ समीपची येथुनि कालिकेचा ॥ *मेळा भेर ह्यासमयीं सुखाचा ॥
 ॥ मल्हारजीचे मर्नि त्याक्षणीं ये ॥ कीं तो लुटावा लवलाहि शौर्ये ॥ ५६ ॥
 ॥ पवाराशिंदेप्रभृतिप्रवीरां ॥ पाचारुनीयां अपुल्या विचारा ॥
 ॥ सांगूनि, सोत्साहमनें तयांला ॥ मल्हारजीवीर असें झणाला ॥ ५७ ॥
 ॥ 'हे वीर हो ! हा बहु थोर मेळा ॥ लुटूं जरी आपण ह्या घडीला ॥
 ॥ होईल हे धाडस एक ऐसें ॥ गातील त्या मित्र रिपूहि तैसें ॥ ५८ ॥
 ॥ तेणें मराठे गमतील नित्य ॥ सर्वांप्रती अद्भुत वीर सत्य ॥
 ॥ हे वीर बा ! मानव कीं सुरांश ॥ राहिल ही भ्रंति सदा जनांस ॥ ५९ ॥
 ॥ आतां असे गोष्ट बहू खरी ही ॥ मेळ्यांत ह्या म्लेंच्छ महासमूहीं ॥
 ॥ सशत्रु आहेत, तसें समीप ॥ अविधसेनाहि असेल मोप ॥ ६० ॥
 ॥ परंतु शिंद्यासम भीष्मरुषी ॥ वीरांमधीं वीर महाप्रतापी ॥
 ॥ योद्धा पवारासम अद्वितीय ॥ भीमस्वरूपी असतां सहाय ॥ ६१ ॥

* मालकमसाहेबांच्या इतिहासाचे मराठी तरजुम्यांत ह्या मेळ्याच्या संबधानें असें लिहिलें आहे. "दिल्ली शहरापासून सात आठ कोमांच्या टप्याच्या आंत, मराठ्या सरदारांनीं कालिका भवानीचा प्रसिद्ध मेळा लुटला. त्या सरदारांत मल्हारराव होता. मोठी छाती करून केलेल्या या प्रसिद्ध स्वारीच्या प्रसंगीं, मराठ्यांनीं, हुमायूनबादशाहाच्या कबरेजवळच्या पुलावर, हुकर मारून टांगून, मुसलमानी सत्तेचा धिःकार प्रदर्शित केला. यावेळीं त्यांस पुष्कळ लूट सांपडली. यापूर्वीं कांहीं महिने, बादशाहाच्या लष्करापासून मल्हारराव पराजय पावला होता, त्याचा पुरतेंपणीं मोबदला होई इतकें द्रव्य व इतका नांवलौकिक, वर लिहिलेल्या प्रसंगीं त्याणें संपादिला". मल्हारराव दुआबांत लूट करित असतां मोंगलांची फार मोठी फौज चालून आली झणून तो आपल्या थोडक्या लोकांनिशीं यमुनानदी उतरून मागे सुखरूप लोटला, तोच हा मागील उताऱ्यांतला बादशाहाच्या लष्करापासून झालेला मल्हाररावाचा पराजय होय. ह्याचें वर्णन पूर्वीं कवितेंत आलेंच आहे.

- ॥ कीं भारतीवीरच अन्य ऐसे ॥ योद्धे दुजेही असतां बहूसे ॥
 ॥ आहे मराठ्यांस अशक्य काय ? ॥ पदार्थ त्यां साहस काय होय ! ॥ ६२ ॥
 ॥ करीत तो सादतखान गिल्ला ॥ लोकीं वृथा जंबुकवल्गनेला ॥
 ॥ करीत आहे भिरवीत डौल ॥ करीत निंदा अमुची खुशाल ॥ ६३ ॥
 ॥ त्याच्याच नाकावर काय लता ॥ परंतु दिल्लीपतिध्याहि आतां ॥
 ॥ नाकावरी लात हगूनि, टोला ॥ मारूनि जेव्हां लुटुं हाच मेळा ॥ ६४ ॥
 ॥ तेव्हां तयांची बहु वल्गना ती ॥ संपूनि ते होतिल सुन्न चितीं ॥
 ॥ कळेल तेव्हाच पहा तयांला ॥ मल्हारजी काय रणीं पळाला ॥ ६५ ॥
 ॥ मल्हारजी मी जरि नांवचा हो ॥ तरी पहा म्लेंच्छ गलिच्छ हे हो ॥
 ॥ लताप्रहारीं तुडवूनि, सूड ॥ घेईन, त्यांची जिरवूनि खोड ॥ ६६ ॥
 ॥ हे क्षुद्र हे मोगल कःपदार्थ ॥ हे झुंजग्या काय रणीं समर्थ ॥
 ॥ पाणी असे काय तयांत साचें ? ॥ धिःकार सत्तेस असो तयांचे ! ॥ ६७ ॥
 ॥ ठोकीनियां दंड, भिशीस पीळ ॥ देऊनि मी ह्यासमयीं खुशाल ॥
 ॥ देखा प्रतिज्ञा करितों तियेस ॥ हा दीप तो चंद्रच साक्ष खास ॥ ६८ ॥
 ॥ कौणी हुमायून अजा निपगूजा ॥ जो होउनी जाय तदीय राजा ॥
 ॥ त्याच्याच देखा कदरेसमीप ॥ मी सूकराचें शवची कुरूप ॥ ६९ ॥
 ॥ टांगोनि देतो, जर अन्यथा ही ॥ हो मत्प्रतिज्ञा, कथितों असें ही ॥
 ॥ हा घोर मद्रल्ल बहुत उग्र ॥ माझ्याच वक्षांत शिरेल शीघ्र ॥ ७० ॥

॥ युम ॥

- ॥ मल्हारजीहीळकराग्रणीची ॥ ऐशी प्रतिज्ञा जणु अर्जुनाची ॥
 ॥ ऐकोनि शिंदे शरिरीं स्फूरून । बोले 'प्रतिज्ञा खरि ही भयाण ॥ ७१ ॥
 ॥ ही शोभते होळकराप्रतीच ॥ मल्हारजीवीरच तीस साच ॥
 ॥ नेईल सिद्धीस, न ह्यांत शंका ॥ तो गाजतो वीर असाच वाका ॥ ७२ ॥

- ॥ ही कल्पना होळकराग्रणीची ॥ उत्कृष्ट भारीच अपूर्व साची ॥
 ॥ घेऊनियां हा बडगा सपाटा ॥ मी सिद्ध देग्यास असें रपाटा ॥७३॥
 ॥ ह्या पूत मेळयामधिं गोवधातें ॥ करुनि जों म्लेंच्छ अधर्म तेथें ॥
 ॥ बा ! क्रूरचित्तें कारिता त त्यांचा ॥ हा सूड उत्कृष्ट सुयुक्त साचा ॥७४॥
 ॥ हा सिद्ध शिदा लडण्यास बंदा ॥ मुष्टिप्रहारें कुटण्या अविधां ॥
 ॥ हरुनि त्यांचे समरांत कुरें ॥ देतो पहा मी उडवोनि धुरें ॥ ७५ ॥
 ॥ पवार सावेश फुगूनि दंडीं ॥ बोले “ कसे बंद तुटोनि, बंडी ॥
 ॥ माझी कशी होय ढिली पहा ही । आंगीं भरे त्वेष असाच कांहीं ७६ ॥
 ॥ चला लुटूं यासमयींच मेळा ॥ टांगूं मशीदांतचि सूकराला ॥
 ॥ होईल ही गम्मत एक थोर ॥ उडेल लोकांतहि मौज फार ॥७७॥
 ॥ घेऊनि हस्तीं तरवार घोर ॥ मी सिद्ध युद्धास असें पवार ॥
 ॥ लांडेच मेंढे जगु होमकुंडीं ॥ जाळोनि मी तोषवितोंच चंडी ॥७८॥
 ॥ मल्हारजी ज्यावर फार राजी ॥ कोणो असा वीर तिथें तुकोजी * ॥
 ॥ होता, पुढें सर्तुनि तो ह्मणाला ॥ ‘जाण्यास आज्ञा मज द्या वनाला ॥७९॥
 ॥ करुनियां पारध सूकराची ॥ मी आणितों ह्यासमयींच साची ॥
 ॥ दोर्दंडयुःमामधिं ह्याच किंवा ॥ मी आणितों त्यास जिवंत एव्हां ॥८०॥
 ॥ वीरोक्ति होतांच अशा अचाट ॥ आवेशसिंधू चिडुनी अफाट ॥
 ॥ माजोनियां काय तुफान साच ॥ उच्चारिती ते रणशब्द उच्च ॥८१॥
 ॥ दणाणुनीयां नभ जाय तेणें ॥ ये पेशवा तेथ तदा त्वरेनें ॥
 ॥ त्या सांगतां हा कट, तो सहर्ष ॥ दे त्यां स्वतांच्या अनुमोदनास ॥८२॥

॥ भाग पांचवा समाप्त ॥

* हा मल्हाररावाच्या फार प्रीतीतील तुकोजी होळकर योद्धा होय. हा मल्हाररावाच्या सख्या चुलत भावाचा मुलगा होता असें होळकरांच्या वंश-
 वळीच्या झाडावरून दिसतें. ह्यालाच पुढें अहिल्याबाईनें दौलतीचा कारभार
 सांगून मुख्य सेनापती केले.

॥ भाग साहवा ॥

- ॥ हा कालिकेचा बहु थोर मेळा ॥ दिसे दुरूनी रमणीय डोळां ॥
 ॥ दृष्टी जरी लांब कितीहि नेली ॥ दिसे जनें भू तरि वेढलेली ॥१॥
 ॥ असंख्य नानाविधजातिलोक ॥ असूनि पोशाक तसे अनेक ॥
 ॥ दिसूनि जातीपरि भिन्न त्यांचे ॥ होते बहू भेदाहि पागुड्यांचे ॥२॥
 ॥ अनेक रंगीं शिरिं पागुटीं तीं ॥ दिसूनि हो ह्यापरि भास चितीं ॥
 ॥ कां लोक हे पुष्पतरु प्रकीर्ण ॥ प्रफुल्लसे चित्रविचित्रवर्ण ॥३॥
 ॥ पुढे पुढे प्राप्त समीप होतां ॥ अनेक नारीनर भिन्न आतां ॥
 ॥ दिसूनि हो भास जणां लताच ॥ कां पुष्पवृक्षांमधिं भिन्नसाच ॥४॥
 ॥ कां वायुनें थरथर कांपणारा ॥ उद्यानची हा चल संघ सारा ॥
 ॥ बाहेरुनी दृष्टिपडे पहातां ॥ दिसे बहू गन्मत आंत जातां ॥५॥
 ॥ विस्तीर्ण बाजार उभे फुलांचे ॥ भाजा फळे तांदुळ दाळ यांचे ॥
 ॥ तैसे पिठाचे घृतशर्करेचे ॥ होते किती अन्यपदार्थ दांचे ॥६॥
 ॥ असंख्यवस्त्रें बहु मौल्यवान ॥ मोर्त्ये जवाहीर रूपे सुवर्ण ॥
 ॥ अनेकभागीं झळके अपार ॥ तारा नभां ज्यापरि सर्वदूर ॥७॥
 ॥ रम्य स्त्रियांचे समुदाय कोठे ॥ धरूनि फेरे रमणीय मोठे ॥
 ॥ कोठे उभ्यानें, बसल्याठिकाणीं ॥ होते तदा गात रसाळ गाणीं ॥८॥
 ॥ बारीक पर्णापरि कर्दळीच्या ॥ दलांपरी नाजुक पंकजाच्या ॥
 ॥ भिंगापरी निर्मल, मल्मलीच्या ॥ परोपरीच्या बहु आवडीच्या ॥९॥
 ॥ किती गुलाबी, पिवळ्या कितीक ॥ साज्या कुसुंबी खुलुनी अनेक ॥
 ॥ नामीलहंग्यांवर, वाजुबंद ॥ ज्यांमवूनी दिसतो संबंध ॥१०॥ युग्म ॥
 ॥ ज्यांतून तैसे कुच कंचुकीस्थ ॥ कडेस थोडे उघडे प्रशस्त ॥
 ॥ संपत्तिचे कुंभच काय गुप्त ॥ वरूनि येती खिल प.हंग्यांत ॥११॥

- ॥ कीं रोहिण्या काय मुखेंदुलीन ॥ ऐशा नथा सुंदर मौल्यवान ॥
 ॥ दगांतुनी कीं बुरख्यांमधून ॥ दृष्टीस केव्हां पडतात छान ॥ १२ ॥
 ॥ कंठांतली आभरणप्रभा जी ॥ फांके सभेंवार विशाल तेजीं ॥
 ॥ ती भासवी काय खळेंच सांचें ॥ लागे सभेंतीं मुखचंद्रम्यांचे ॥ १३ ॥
 ॥ जयांवरी कांवन कंकणांचें ॥ तेज स्फुरे, वामकरांबुजांचे ॥
 ॥ त्या अंगुल्यांभीतरिं कीं दलांत ॥ कीं खेळतो भृंगचनेत्र कांत ॥ १४ ॥
 ॥ कीं आकळ्या गज कामरूप ॥ त्या साखळ्या रन्यपदीं अमूप ॥
 ॥ आहेत, हेतो छुमछूम ऐसा ॥ गतीमधीं नूपुरशब्द तैसा ॥ १५ ॥
 ॥ समाज ऐसे युवतीजनांचे ॥ होते जिथें शोभत रन्य सांचे ॥
 ॥ तारुण्यसंपन्न तिथें अनेक ॥ अत्यंत रंगेल भिळूनि लोक ॥ १६ ॥
 ॥ कोणी फुलें सुंगित शांततेंत ॥ कोणी भिशांला उगिं पीळ देत ॥
 ॥ बोळे कुणी उत्तम अत्तरांचे ॥ स्थापीत नीट श्रवणीं स्वतांचे ॥ १७ ॥
 ॥ स्त्रियांकडे फांकित वक्रदाष्टि ॥ वर्णाल ती हो कवि काय तुष्टि ॥
 ॥ टीका स्वरूपावरती करीत ॥ होते तदा काळ मुखें कर्मांत ॥ १८ ॥
 ॥ पाहूनि तांबोळिण फाकडीशी ॥ किती तसे फक्कड लोक हौशी ॥
 ॥ भिळूनि, घेऊनि विडे करीं, ते ॥ चैनीमधीं हांसत खात होते ॥ १९ ॥
 ॥ स्वीयप्रिया रंजविण्या कितीक ॥ तैसे विलासी जन छानछूक ॥
 ॥ मेवा मिठाई खणपातळांतें ॥ त्या त्या दुकानांमधिं घेत होतें ॥ २० ॥
 ॥ थाटांत मौजेस्तव ह्या टिकाणीं ॥ अविंधही माजुमिच्या दुकानीं ॥
 ॥ होते भिळाले कितिएक तेथें ॥ डोळ्यांत सुर्मा चढवीत होते ॥ २१ ॥
 ॥ जीं जाहलीं चिंब भिजूनि तैलीं ॥ वस्त्रें शरीरीं अशिं किट्ट काळीं ॥
 ॥ असूनि, कंठांत कपर्दिकेच्या ॥ आहेत माळा बहुशा जयांच्या ॥ २२ ॥
 ॥ कपर्दिका ज्यांस बहूत लग्न ॥ काळ्या अशा त्या परळ्या मलीन ॥
 ॥ जे सोडिती श्वासच धूर तोंडें ॥ ऐसे प्रदीप्तानन पोत जाडे ॥ २३ ॥

- ॥ आहेत हस्तांत, तसे जयांचे ॥ पट्टे कपाळांतर कुंकुमाचे ॥
 ॥ भोपे असे ते जणु मेघ काळे ॥ विद्युल्लतायुक्त बहूत ओले ॥ २४ ॥
 ॥ धरुनि कंठांत बलाकमाला ॥ स्वीकारनीया लघु आकृतीला ॥
 ॥ मेळ्यांत संचार करीत काय ॥ होते, असा भास मनास होय ॥ २५ ॥
 ॥ भारी तदा विक्रय होतहोता ॥ कामामर्धां गर्क समाज होता ॥
 ॥ म्लेंच्छाधिकारी स्थिर पीत हुके ॥ होते तदा लावुनि लौड तक्के ॥ २६ ॥
 ॥ यैथें अकस्मात् रणशूर मोठे ॥ त्या प्राप्त झाले समर्थां मराठे ॥
 ॥ फेकोनि घोडयांस चहूंकडोनी ॥ मेळ्यास ह्या वेढियलें तयांनीं ॥ २७ ॥
 ॥ “ समस्त बाळें अबला समस्त ॥ अशस्त्र तैसें नरही समस्त ॥
 ॥ टाळोनि, ठोका अवशिष्ट लोक ॥ अविंधपक्षाकडचे विशंक ” ॥ २८ ॥
 ॥ ऐसा मराठ्यांमधिं घोष होत ॥ जे म्लेंच्छ होते जनरक्षणार्थ ॥
 ॥ प्रवीर हे व्यक्त तदा तयांत ॥ नृसिंह नाना जणु दानत्रांत ॥ २९ ॥
 ॥ तेव्हां धुमाचक्र जें उडालें ॥ महारजी वीर तयांत भल्लें ॥
 ॥ करी जणो काय अविंधसत्र ॥ कीं क्रुद्ध जन्मेजय सर्पसत्र ॥ ३० ॥
 ॥ जिथें जिथें सांपडला अविंध ॥ तिथें तिथें कापियला सबंध ॥
 ॥ जिथें जिथें जाय लगेनियां तो ॥ तिथें तिथें शोधुनि ठोकिला तो ॥ ३१ ॥
 ॥ जिथें जिथें हो स्थित झुंजण्या तो ॥ तिथें तिथें झुंजुनि मारिला तो ॥
 ॥ जिथें जिथें ये शरण स्वतां तो ॥ तिथें तिथें श्वापरि सोडिला तो ॥ ३२ ॥
 ॥ हे म्लेंच्छ कीं दोकड पुष्ट साच ॥ देऊनि चंडीस असे बळीच ॥
 ॥ असंख्य वस्त्रां धनभूषणांतें ॥ संपादुनी हरित तुरंगमांतें ॥ ३३ ॥
 ॥ योद्धे सरारा मग शौर्यकर्ते ॥ हुमायुनाच्या कवरेकडे ते ॥
 ॥ वेगें निघाले शर शंकराचे ॥ पुरीकडे कीं त्रिपुरासुराचे ॥ ३४ ॥
 ॥ अस्ताचलीं सूर्य रिघूनि सध्यां ॥ झाली असे रम्य बहूत संध्या ॥
 ॥ समीपभागस्थ अविंधसेना ॥ फांके क्षणीं ह्या सगळ्या ठिकाणां ॥ ३५ ॥

- ॥ सर्वस्थलीं दुंदुभिचे दुरूनी ॥ ओहेत ऐकूं ख येत कार्नीं ॥
 ॥ ओहेतसा होत तयांत भिन्न ॥ अविंधशब्द श्रुत “दीन, दीन” ॥ ३६ ॥
 ॥ ओहेत गोळ्या बहु, आणि गोळे ॥ चौहीकडे वर्षत तापलेले ॥
 ॥ टापा हयांच्या ध्वनि खाडखाड ॥ ओहेत सर्वत्र करीत चंड ॥ ३७ ॥
 ॥ टेंभे मशाली बहु पेडुनीयां ॥ उजेड त्यांचा अति फांकुनीयां ॥
 ॥ चकाकत स्वच्छ तदा बहूत ॥ ओहेत शस्त्रें तशि नःन त्यांत ॥ ३८ ॥
 ॥ ऐशा बहू घोरतर प्रसंगीं ॥ योद्धे मराठे रणशूर जंगी ॥
 ॥ भीतां न मार्गे सरतां न थोडे ॥ गेले पुढें घालित शीघ्र घोडे ॥ ३९ ॥
 ॥ ते शीघ्र आले कबरेसमीप ॥ तों म्लेंच्छ यांचा समुदाय मोप ॥
 ॥ होता तिथें क्षोभुनि लोटलेला ॥ चित्तामधीं फारच तापलेला ॥ ४० ॥
 ॥ न ह्या अविंधांमधिं खांडवांत ॥ न वीर हे अनिच फार तप्त ॥
 ॥ पडूनि, वेडूनि सेवेग त्यांतें ॥ त्यां लागले भस्म करावयांतें ॥ ४१ ॥
 ॥ अविंधविध्वंस असा सर्गव ॥ अत्यंत चालूं असतां अपूर्व ॥
 ॥ जो पूल होता कबरेसमीप ॥ मल्हारजी त्यावर कालरूप ॥ ४२ ॥
 ॥ ये, म्लेंच्छ त्यानें तिथले स्वभल्लें ॥ कापोनियां ते स्थल साफ केले ॥
 ॥ योद्ध्या तुकोजीप्रत शोधितांच ॥ तो सूकरासार्ध असे तिथेंच ॥ ४३ ॥
 ॥ युग्म ॥
 ॥ त्यानें पुलाच्या मग मध्यभागीं ॥ गाडोनियां भल्ल अनेक वेगीं ॥
 ॥ टोंकें तपांचीं खुपसोनि पोटीं ॥ टांगीयला सूकर ऊर्ध्व थाटीं ॥ ४४ ॥
 ॥ पूर्वीं हणी सोरटिसोमनाथा ॥ जो एक सोठा महमूद, आतां ॥
 ॥ येणेंपरी होळकरें तयाचा ॥ काढीयला कीं वचपाच साचा ॥ ४५ ॥
 ॥ पुलावरी टांगी न तो वराहा ॥ भाळा जणो कीं कबरेचिया हा ॥
 ॥ तो डाग लावूनि तियेस लोकीं ॥ सदैव विद्रूप करूनि टाकी ॥ ४६ ॥
 ॥ फोडोनि देवप्रतिमा अनेक ॥ होता अविंधें अणिला कलंक ॥
 ॥ जो हिंदुशौर्या, जणु तोच तेथ ॥ टांगी वराहाकृति मूर्तिमंत ॥ ४७ ॥

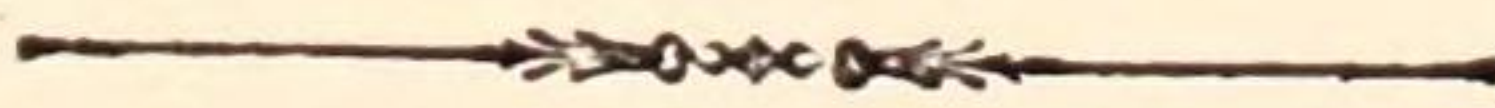
- ॥ वराहदेहीं, जणु कीं घनाचे ॥ खंडीं, तदा दांत सुळे तयाचे ॥
 ॥ भासे उदले यवनांप्रतीच ॥ कीं धूमकेतूच अनिष्ट साच ॥४८॥
 ॥ मल्हारजी आदिकरून वीर ॥ हे जीस अष्टादश हस्त घोर ॥
 ॥ ओहत कीं ती जयवंत सेना । चंडोपरी ये पहिल्या ठिकाणा ॥४९॥
 ॥ पुढें बहू क्रुद्ध अविंध लोकां ॥ घेऊनियां मीरहुसेनकोका * ॥
 ॥ तसाच राजा शिवसिंग* कोपी । ये संगरीं मुझ्फरखान*गर्फी ॥५०॥
 ॥ स्वशौर्यरूपी जणु घाणियांत ॥ तिळांपरी मोंगल हे बहूत ॥
 ॥ पिळूनियां होळकरें तयांवे ॥ काढीयलें खूपच तेल साचें ॥५१॥
 ॥ मल्हारजी मीरहुसेनकोका ॥ धाडी स्वभल्लें यमराजलोका ॥
 ॥ प्रताप शिंदेहि करुनि थोर ॥ करी स्वखड्गें शिवसिंग ठार ॥५२॥
 ॥ शूरत्वकृत्यें आशिं हीं बघोनी ॥ चित्तीं अविंधीं बहुसैं भिऊनी ॥
 ॥ केलें तहा; त्यामाधिं पेशव्यास ॥ हो लब्ध संपत्ति बहूत देश ॥५३॥
 ॥ श्रीमंत ऐसे विजयी मराठे ॥ घेऊनि येतांचि पुण्यांत थारें ॥
 ॥ दे कोंकणीं क्लेश फिरंगि त्यांतें । श्रीमंत जाती मग शासण्यातें ॥५४॥
 ॥ दंडोनियां वाकवुनी फिरंगी ॥ हे पेशवा घेऊनि वीर जंगी ॥
 ॥ घेण्या समाचार निजाम याचा । भोपाळच्या सन्निध लावि मोर्चा ॥५५॥
 ॥ हे पेशव्याचें बहु सैन्य थोर ॥ प्रचंड पूरापारि सर्वदूर ॥
 ॥ विस्तारतां मोंगलसैन्य त्यांत ॥ ग्रामापरी सांपडलें विभक्त ॥ ५६ ॥
 ॥ सरोनि किल्ल्यांतिल अन्नपाणी ॥ तें मोंगलांचें दळ दीनवाणी ॥
 ॥ होऊनि भारीं जठराग्रितापें ॥ चित्तामधीं थरथर फार कांपे ॥ ५७ ॥
 ॥ टोळ्या तयाच्या मग भिन्न भिन्न ॥ बाहेर नाना पडतां लपून ॥
 ॥ पळावया, त्यांस चहोंकडोनी ॥ मल्हारजी वेढि असें हयांनीं ॥५८॥

* हे मोंगल सरदार होत.

† ही भोपाळची लढाई इ० स० १७३८ मध्ये झाली.

- ॥ सिंधूमर्धीं घोर तुफान थोर ॥ नौका जशा पेलित सर्वदूर ॥
 ॥ टोळ्या तशा, स्वारच हे क्षणीं त्या ॥ कीं पालथ्याची उलथ्या करी त्या ॥
 ॥ भूकंप कीं दारुण उद्भवून ॥ नाना गृहे डळमळ हालवून ॥
 ॥ तो स्वीयदंष्ट्रींच जणो, न गतीं । करी जशीं चूर्ण समग्र पुतीं । ६० ॥
 ॥ आवेश ह्यांचा जणु त्या समान ॥ टोळ्या तशा त्या बहु हालवून ॥
 ॥ प्रतापगतेत तदा तयांचे ॥ करोनि टाकी जणु चूर्ण साचे ॥ ६१ ॥
 ॥ त्रेधा तयांचो उडतांच ऐशो ॥ ते वाकले त्रासुनि पेशव्याशीं ॥
 ॥ जयामुळे ह्या धन अर्ध कोट ॥ तो पेशवा मेळवि देश इष्ट ॥ ६२ ॥
 ॥ योद्धे मराठे बलि हे तिथून ॥ फिरंगिलोकांप्रत दंड पूर्ण ॥
 ॥ देण्यास वेगें मग कोंकणांत ॥ गेलेवि अत्यंत रणोत्सवांत ॥ ६३ ॥
 ॥ कीं अद्रि दुर्ग वसइस्थ फिरंगि यांचा ॥
 ॥ कीं वज्र सोडुनि सुरंग महा स्वतांचा ॥
 ॥ भेदोनि, होळकरवीर यशस्वि धन्य ॥
 ॥ कीं इंद्र भूवर विरानुनि जाय अन्य ॥ ६४ ॥
 ॥ फोईस थोर सरदार तयास बर्ची ॥
 ॥ मारोनि संगरिं वधोनि, फिरंगि यांची ॥
 ॥ होळी जणो करुनि धाडुनि मृत्युधामा ॥
 ॥ त्यां, आणि होळकर सार्थकता स्वनामा ॥ ६५ ॥

॥ भाग सहावा समाप्त ॥

॥ भाग सातवा ॥

- ॥ मल्हारजी समर्थीं ह्या चिर माळव्यांत ॥
 ॥ स्थापोनि राज्य दृढ, त्यापरि दक्षिणेंत ॥
 ॥ त्या जाहगीर असुनी बहु थोर आतां ॥
 ॥ संसारसौख्य उपभोगित गोड होता ॥ १ ॥
 ॥ नेमैं सदा उठुनियां अरुणोदर्यांच ॥
 ॥ प्रातर्विधी अटपुनी मग तो सर्वेंच ॥
 ॥ हो प्राप्त मल्लगृहिं दंड हजार तेथ ॥
 ॥ काढोने, दोन घडि कुस्ति लढे निवांत ॥ २ ॥
 ॥ तो तीन चार मग शेर पिऊनि दुग्ध ॥
 ॥ जे प्रीतिंतील सरदार रणप्रसिद्ध ॥
 ॥ त्यांसार्ध बोलत कथा रणिंच्या खुशालीं ॥
 ॥ पावे विराम घटिकाभर अश्वशालीं ॥ ३ ॥
 ॥ सैन्याधिकारि बहु मानकरी स्वतांचे ॥
 ॥ तेव्हां तिथें असत जे मुजरे तयांचे ॥
 ॥ तो घेत घेत चिर बोलत गोड त्यांशीं ॥
 ॥ स्नानार्थ तेथुनि उठे मग पुण्यराशी ॥ ४ ॥
 ॥ स्नानास तो कहनियां बहुशा जलानें ॥
 ॥ पाटावरी बसुनियां मग शुद्धतेनें ॥
 ॥ आंगास भस्म बहु चर्चुनि आवडानें ॥
 ॥ लागे शिवार्चन पुढें करण्या मनानें ॥ ५ ॥
 ॥ गौतमा सुमति अंगनोत्तमा ॥ भक्तिमान परमा, सुरोत्तमा ॥
 ॥ पूजिण्यास नमग्यास मानसें ॥ ती सदा पतिसमीपची असे ॥ ६ ॥

॥ तैशी स्नुषा अल्पवयी अहल्या ॥ सार्ध्वींत साध्वी सुकृती अतुल्या ॥

॥ शिवार्चना सामुसमीप मौनें ॥ दसे सदा प्रेमळ मानसानें ॥ ७ ॥

॥ तो वेदमूर्ति जणु शंकरभट्ट वृद्ध ॥

॥ नामावली शुभ उमापतिची विशुद्ध ॥

॥ बोले तदा, तदनुसारच वेगळालीं ॥

॥ तीं बेल वाहत तिघेजण शंभुभालीं ॥ ८ ॥

॥ म्यानांतुनी उपसुनी तरवार तींचें ॥

॥ पाणी पहात अथवा कधि बंदुकीचें ॥

॥ खंडोजिराव सुत पाहत रूप तेज्हां ॥

॥ काळ क्रमा करित कृत्य असेंच किंवा ॥ ९ ॥

॥ पूजा अटोपुनि करुनि बहूत दानें ॥

॥ पत्नी स्नुषा सुत बरोबर आवडीनें ॥

॥ घेऊनि एकवट तो मग भोजनार्थ ॥

॥ थाळ्यावरी बसतसे बहुशा सुखांत ॥ १० ॥

॥ मध्ये विनोदपरगोष्टि तदा करीत ॥

॥ पत्नीस सूनूस सुनेप्रत लाजवीत ॥

॥ तो भोजनास अटपोनि, रिघे स्वचित्तें ॥

॥ अंतर्गृहामधि विराम करावयातें ॥ ११ ॥

॥ गुणवती पतिदैवत गौतमा ॥ शयनिं कांतपदाब्ज मनोरमा ॥

॥ चुरित ती चिर सन्निधची वसे ॥ कधि परस्परभाषण हो असें ॥ १२ ॥

॥ “प्राणनाथ ! सरकार ! चाकरी ॥ ही मला अवडते किती तरी ॥

॥ डागिणा मज कधींहि शालुही ॥ ह्यापरी न अवडे अमोल ही” ॥ १३ ॥

॥ “हे सखे ! विमल नित्य अंतरीं ॥ ज्या तशाच कुलवंत, सुंदरी ! ॥

॥ अंगना असति त्यां असेंच गे ॥ वाटतें सतत, हें न वावगें” ॥ १४ ॥

- ॥ “वावगें ह्यणुन वा न वावगें ॥ मी तुह्यां न पुसतें, मला उगें ॥
 ॥ वाटतें चरण हे अतिप्रिय ॥ मत्करांत विलसोत अक्षय” ॥ १५ ॥
 ॥ “ते सदाहि असती तुझ्या करीं ॥ ह्यांत काय अधिक प्रिये ! तरी ॥
 ॥ स्वारित प्रतिदिनीं अलीकडे ॥ राहशी, तव मनापरी घडे” ॥ १६ ॥
 ॥ “तें खरें, पण सदैव काळजी ॥ कापि फार सखया ! मनास जी ! ॥
 ॥ जों रणांत असतां तुह्मी प्रिया ! ॥ तों नसेच मनिं धीर माझिया” ॥ १७ ॥
 ॥ “मी कदाहि रणिं जाउं लागतां ॥ देशि धीर मज थोर तवतां ॥
 ॥ हें कसें उलट आज भाषण ॥ बायकाच तुझि भ्याड एकुण ॥ १८ ॥
 ॥ “कां न बाइ ! मज जात घेउन ॥ त्या लढाईंत तरी घरांतुन ? ॥
 ॥ बायकाच अहिं भ्याड कीं तदा ॥ हें तुह्याप्रत कळेल सर्वदा” ॥ १९ ॥
 ॥ “बायकोस अथवा लढाईतें ॥ मी जपूं ? वद, कसें करूं तिथें ? ॥
 ॥ मी त्वदीय पुसुं घाम ? कीं रणीं । घाम आणुं रिपुलागि त्या क्षणीं ?” ॥ २० ॥
 ॥ “घाम येइल अहा ! मला तिथें ॥ घाम ये जरि कुठें तया भितें ॥
 ॥ मीहि होळकर बायको खरी ॥ काय मी डगमगे पहा तरी” ॥ २१ ॥
 ॥ “थोर धाव इतुकी तुझी जरी ॥ काळजी करिशि कां अशी तरी ? ॥
 ॥ संगरांत असतो अह्मी सदा ॥ बोलशी न पण ह्यापरी कदा” ॥ २२ ॥
 ॥ “खंडु बाळ बहु हूड तो असे ॥ त्यास जा जपत फार फारसें ॥
 ॥ तोहि वीरशिशुची असे-तरी ॥ काळजी उगिं भिणेंच अंतरीं” ॥ २३ ॥
 ॥ “देख बाण सतिचेंच निर्भर ॥ घेतलें अहिं असे निरंतर ॥
 ॥ पाहिजे मग कशास घोर हा ? ॥ शंभु साह्यच असो सदा अह्मां” ॥ २४ ॥
 ॥ गोष्टी अशा कधिं करीत बहू सुखांत ॥
 ॥ तो वामकुक्षि करि चार घडी निवांत ॥
 ॥ विश्रांति घेउनि अशी मग तो तिथून ॥
 ॥ होइ विराजित कचेरिंत सुप्रसन्न ॥ २५ ॥

- ॥ मंत्री तदीय मुविचारि तसे गुणाढ्य ॥
 ॥ कीं नीतिमंत कवि, कीं गुरु धीबलाढ्य ॥
 ॥ तेंसच मंगलकृती, बुध थोर, त्यांत ॥
 ॥ मल्हारजी जणु खुले रवि शोभिवंत ॥ २६ ॥
 ॥ *रामाजिपंत पळशीकर हे दिवाण ॥
 ॥ श्रीमंत ह्याकडुन त्यापरि जो प्रधान ॥
 ॥ †गंगाधर रिथत, तुकोजि, बुळे विठोजी ॥
 ॥ संताजिवाघ, अणखी दुसरोहि गाजी ॥ २७ ॥
 ॥ ह्यांचा विचार चिर घेउनि राजकार्य ॥
 ॥ प्रत्येक तो नयबलीं करि वीरवर्य ॥
 ॥ लोभी जसा कृपण वित्त, तसा स्वचित्त ॥
 ॥ निर्लोभ लोकहित तो जपि, वाढवी तें ॥ २८ ॥
 ॥ चितीं न आणुनि जरा कधिं जातिभेद ॥
 ॥ तो सौख्य देइ सकलांस सदा अबाध ॥
 ॥ म्लेंछप्रजा शरण नित्य मनें असे जी ॥
 ॥ तीतेंहि सौख्य वितरी करि तीस राजी ॥ २९ ॥
 ॥ कामें अनेक करुनी मग राजकीय ॥
 ॥ तो सैन्य सांध्य समयां निरखी स्वकीय ॥
 ॥ घोडे पुढें फिरवुनी मग वेळ कांहीं ॥
 ॥ वाड्यांत तो परत ये युत सेवकांहीं ॥ ३० ॥

* रामाजीपंत पळशीकर हा, सध्यां जे इंदुरांत पळशीकर दिवाण आहेत त्यांचा मूळपुरुष होय.

† ह्याचे पुरें नांव गंगाधर यशवंत असें होतें. हा लोकांत गंगोवातात्या ह्या नांवानें प्रसिद्ध असे. हा पेशव्यानें नेमलेला मल्हाररावाचा कारभारी होता. हाच पुढें अहिल्यावाईच्या इच्छेआड आला.

- ॥ गुणिजन रिघले जे तेथ तैं थोर साचे ॥
 ॥ असति जणु तटाकीं हंस कीं मानसाचे ॥
 ॥ कहनि गुणपरीक्षा योग्य मल्हारजी त्यां ॥
 ॥ सुखवुनि करि मुक्ताहारयुक्त क्षणीं त्या ॥ ३१ ॥
 ॥ युद्धांत कोठें नसतां, खुशाल ॥ ऐसा क्रमी होळकर स्वकाल ॥
 ॥ तेणें गमे तो जणु धर्मराज ॥ त्या नावडेची कधि नीच मौज ॥ ३२ ॥
 ॥ आतां त्वरें होळकरप्रवर्य ॥ उत्पन्न होतांक्षणि राजकार्य ॥
 ॥ सुतासवें घेउनि सैन्यराशी ॥ जाण्या निघे तो रजपूतदेशीं ॥ ३३ ॥
 ॥ खंडूजिराव सुत होळकराग्रणीचा ॥
 ॥ कीं अर्जुनात्मज दुजा अभिमन्यु साचा ॥
 ॥ दावीत शौर्य समरीं रणवीर आतां ॥
 ॥ होता, सदा समरिं तो करि साह्य ताता ॥ ३४ ॥
 ॥ वेगें ससैन्य शिरुनी रजपूतदेशीं * ॥

* रजपूत लोकांच्या मुलखांत मल्हारराव होळकरानें केलेल्या ह्या पुढील दोन स्वाच्यांविषयीं मराठी बखरींत जो वृत्तांत दिला आहे त्याचा सारांश येणें प्रमाणें:-

(१) बुंदीचा राजा उमेदसिंग हांड हा अल्पवयस्क होता. ह्याची सापत्न माता जयपुरवाला सवाईजयसिंग ह्याची बहीण होती. सापत्नमातेमध्ये आणि पुत्रामध्ये अतिशय प्रेम होतें. परंतु जयसिंगानें हें राज्य अपहार करण्याची बुद्धि धरली. भावाचें कपट बहिणीस समजतांच, ती उमेदसिंगाला घऊन पुण्यास पळून गेली. तथें मल्हारराव होळकर नुक्ताच हिंदुस्थानांतून आला होता. ती मल्हाररावाला शरण जातांच, त्यानें तिला उमेदसिंगास बुंदीच्या गादावर पुन्हां स्थापन करण्याचें अभिवचन दिलें.

असें राजकारण उपस्थित झाल्यावर मल्हारराव परगणे नेवाई (नेटाई?) प्रांत धुंढाड येथें सैन्यासह दाखल झाला. तो येथें सडी फौज घोडाराऊत घऊन राहिला. पुढें जयपुरचा सांप्रतचा राजा ईश्वरसिंग (कारण सवाई जय-

[पुढें चालू]

॥ महारजा जितुनि ईश्वरसिंग ह्याशी ॥

॥ जें बुंदिचें हरण तो करि राज्य घातें ॥

॥ घेऊनि संधिमधि त्याजकडूनियां तें ॥ ३५ ॥

सिंगाचा काल झाला होता) ह्यानें महाररावावर चाल केली. प्रथम रजपूत व मराठे यांच्या विनीवरच्या लोकांमध्ये मोठी हातघाईची चकमक झडली, तीत रजपूत पराभव पावले. मग मराठ्यांनीं राजा व त्याचें सैन्य ह्यांस वेढा दिला; व त्यांस कोठूनही दाणापाणी बिलकुल न पोहच्ये अशी त्यांनीं तजवीज केली. यामुळे ईश्वरसिंग जेरीस येऊन त्यानें आपला दिवाण राजामल्लखत्री याच्या सल्ल्यानें महारराव होळकराशीं तह केला. तहांतील कलमें येणेंप्रमाणें:-

(अ) बुंदीचें राज्य उमेदसिंग हाडे ह्यास परत द्यावें; (ब) व मराठ्यांस खंडणीबद्दल वीसलाख रुपये मिळावे.

(२) जयपुरवाला सवाईजयसिंग ह्याला माधवसिंग व ईश्वरसिंग असे दोन पुत्र होते. त्यांत माधवसिंग वडिल बायकोचा असून वयानें धाकटा होता; व ईश्वरसिंग लहान बायकोचा असून वयानें थोर होता. जयसिंगानें ईश्वरसिंगास गादीचा वारस केलें.

पुढें जयसिंगाचा काल झाल्यावर ईश्वरसिंग सिंहासनारूढ झाला. परंतु त्याला आपल्या सापत्नबंधूची भीति वाटूं लागली. त्यानें माधवसिंगास जिवें मारण्याचा बेत केला. हा त्याचा बेत माधवसिंगाच्या आईस कळतांच, ती तेथून आपल्या मुलास घेऊन, आपलें माहेर जें उदेपूर तेथें पळून गेली. उदेपूरच्या राण्यानें आपल्या भाचास महारराव होळकराच्या संधानानें जयपुरच्या गादीवर बसविण्याचा निश्चय केला. मग तो राणाजी माधवसिंगास बरोबर घेऊन, चंद्रावताच्या रामपुरा शहरामध्ये दाखल झाला. त्यानें महारराव होळकरास सांगून पाठविलें कीं, माधवसिंग हा तुमचा भाचा आहे; त्याला जयपुरच्या गादीवर बसविण्याची आपण तजवीज करावी.

असें दुसरें राजकारण उपस्थित झाल्यावर महारराव फैजेनिशीं तिकडे वळला. ईश्वरसिंग व राजामल्लखत्री दिवाण ह्यांचीं मनें परस्परांविषयीं शुद्ध

पुढें चालू

- ॥ ' हाडे ' ह्मणून रजपूत उमेदसिंग ॥
 ॥ जो स्वाभि तेथिल खरा स्थित, त्या अभंग ॥
 ॥ दे राज्य-थोर जन आश्रय देती ज्यांतें ॥
 ॥ आश्रमपरीच फल अर्पिते गोडे त्यांतें ॥ ३६ ॥ युग्म ॥
 ॥ ह्यानंतरी शरण माधवसिंग येतां ॥
 ॥ मल्हारजी जयपुरास सेवेग आतां ॥
 ॥ जाऊनि, तेथिल अमात्यचि मल्लखत्री ॥
 ॥ फोडोनियां, भिडवि सैन्य समीप रात्रीं ॥ ३७ ॥
 ॥ होतांच हे विदित ईश्वरसिंग ह्यातें ॥
 ॥ वालीकृती नृपति तो धरुनी भयातें ॥
 ॥ येण्या अर्धांच जणु राघवबाण भल्ल ॥
 ॥ प्राण त्यजीं विष पिऊनि अभाग्यशालि ॥ ३८ ॥

नव्हतीं. ह्मणून दिवाणानें मल्हाररावास फौजेसह आठसू प्रत धुंडाड येथ-
 पावेतां युक्तिप्रयुक्तीनें आणिलें. नंतर त्यानें ईश्वरसिंगास सांगितलें कीं,
 मल्हारराव होळकर मोठी फौज घेऊन सदरु ठिकाणीं आला आहे; आपण
 फौज जमाकरून त्याशीं सामना करावा. हें वर्तमान ऐकतांच राण्याचे हात-
 पाय गळालें. मराठे फार जवळ येऊन भिडले, व दरबारांतही फितूर दिसतो
 ह्मणून आतां आपली धडगत नाहीं ह्या धास्तीनें ईश्वरसिंगानें विषप्रयोग
 करून आपला प्राण दिला. हें वर्तमान लगेहात दिवाणानें होळकरास कळविलें.
 मल्हारराव तत्काल जयपुरास दाखल झाला. राजाचें प्रेत पडलें होतें, त्यास
 अग्निसंस्कार करवून तेथें त्यानें स्वस्थता राखिली. मल्हाररावानें दुर्गाशा न
 धरितां ह्या राज्याचा अपहार केला नाहीं. त्यानें रामपुऱ्यांत सांडणीस्वार पा-
 ठवून माधवसिंगास आणिलें; आणि त्याला पुत्र ह्मणून जयपुराच्या राज्यपदीं
 स्थापित केलें. माधवसिंगानेंही ह्या उपकाराबद्दल मल्हाररावास पाऊणकोट
 रुपये नजराणा दिला. ह्याशिवाय त्यानें रामपुरा, हिंगळाजगड, टोंक, क
 धाकटा रामपुरा, इतक्या जागा होळकराच्या ताब्यांत दिल्या.

- ॥ प्रहयात होळकरवीर यशस्वि आतां ॥
 ॥ कीं रामचंद्र जणु उत्तरदेशजेता ॥
 ॥ सुग्रीवतुल्यकृति माधवसिंग जो कीं ॥
 ॥ त्यातें करी जयपुरेश समर्थ लोकीं ॥ ३९ ॥
 ॥ स्वारींत ह्या भिळवुना धनदेशकीर्ति ॥
 ॥ मल्हारजी विजयि संगरसिंहमूर्ति ॥
 ॥ सर्वत्र हो श्रुत असा विनवावयातें ॥
 ॥ साह्यार्थ त्या मुसलमानहि लागले ते ॥ ४० ॥
 ॥ जे रोहिले करित देश सदा अयोध्या ॥
 ॥ उद्वस्त, त्यांस करण्यास्त्व दंड सध्यां ॥
 ॥ दिल्लींतला वजिर सफ्दरजंग तेथे *॥
 ॥ पाचारणास करि होळकराग्रणीतें ॥ ४१ ॥
 ॥ मल्हारजी त्वरित घेउनि सैन्य मोठें ॥
 ॥ हो प्राप्त तेथ, दुसरोहि तसे मराठे ॥
 ॥ तो एक कृति अशि अद्रुत ह्याप्रसंगीं ॥
 ॥ काढी, जिणें करि पलायन शत्रु वेगीं ॥ ४२ ॥
 ॥ गोळा करीनि निशि पांच हजार बैलां ॥
 ॥ श्रृंगांस बद्ध करुनी जळत्या मशाला †॥
 ॥ सोडोनि देह मग एक दिशें तयांस ॥
 ॥ वृक्षां तसे धरि दिवे दुसऱ्या दिशेस ॥ ४३ ॥

* ही रोहिल्यांवरची स्वारी मल्हाररावाने इ. स. १७५१ मध्ये केली.

† प्राचीन काळां काथ्याजिनियत जनल ह्यानेवाल ह्यानें अशीच युक्ति योजून रोसन लोकांचा पराजय केला होता.

- ॥ होता निशथिसमय क्षणिं या भयाण ॥
 ॥ सर्वत्र निश्चल असे, न हलेहि पान ॥
 ॥ दाही दिशांस भरला निबिडांधकार ॥
 ॥ होता, पदार्थ पुढचा न दिसेहि थोर ॥ ४४ ॥
 ॥ अर्तें कलंकविधु हो नत अंधकारा ॥
 ॥ आश्चर्य हे न, पण निर्मल होत तारा ॥
 ॥ त्या लुप्त ! हा नियमची जागिं दुर्जनांचें ॥
 ॥ वर्चस्व तें सुजन पावति लोप साचे ॥ ४५ ॥
 ॥ होती तदा चहुंकडे बहु सामसूम ॥
 ॥ होते करीत पशु वन्य मधून धूम ॥
 ॥ वेळीं अशा वृष सदीप ह्मणून भीत ॥
 ॥ वेगें पुढें भडकले बहु अव्यवस्थ ॥ ४६ ॥
 ॥ झालेहि वृक्ष इकडे बहु दीपवद्ध ॥
 ॥ तेजोनिर्धाच पसरे विपिनांत शुद्ध ॥
 ॥ जे हो तळ्वरि दिवेच दिवे गमे ते ॥
 ॥ आरक्त काय फुललीं सुमनेंच त्यांतें ॥ ४७ ॥
 ॥ ही रात्र कृष्ण यमुनाच गमे विशाल ॥
 ॥ हे दीप लाल कमलेंव तिच्यामधील ॥
 ॥ कां रात्र नाथगमनें रुसुनी स्वताचे ॥
 ॥ आरक्तनेत्र करि काय भिसें दिव्यांचे ॥ ४८ ॥
 ॥ शार्दूल गर्जन तदा त्यजुनी भयानें ॥
 ॥ सोडोनि जंबुक तुई बहु संभ्रमानें ॥
 ॥ घृत्कार टाकुनि दिवांध भयांधतेनें ॥
 ॥ तैसे दुजे वनवराहवृकादि मौनें ॥ ४९ ॥

- ॥ जाळीमधीं, दडाणिं, ढोलिंत, जेथ तेथें ॥
 ॥ गुप्तस्थलां बघत शोधित भीत चित्तें ॥
 ॥ हे काय संकट असे न कळोनि त्यातें ॥
 ॥ सैरावरा चहुंकडे पळुं लागले ते ॥ ५० ॥ युःम ॥
 ॥ अन्योन्यखाद्य पशु हे असतांहि आतां ॥
 ॥ एकत्र जाति पळुनी पथिं भेट होतां ॥
 ॥ सर्वासमान भय जें करितें असेंच ॥
 ॥ जे जे परस्परविरुद्ध तयां सखेच ॥ ५१ ॥
 ॥ वृक्षस्थ पक्षिगण झोंपितुनी उठून ॥
 ॥ लागे उडूं, पण अदृष्टि उडे ह्मणून ॥
 ॥ दीपांवरीच-फिरतां विधि, सारखेंच ॥
 ॥ हो त्राणसाधन असून नसून साच ॥ ५२ ॥
 ॥ येथें असा घडत हा असतां प्रकार ॥
 ॥ मल्हारजी त्वरित घेउनि अल्प वीर ॥
 ॥ फेंकोनि अश्व तिभिरीं तिसऱ्या दिशेनें ॥
 ॥ म्लेंच्छांवरी तुनि तो पडला त्वरेनें ॥ ५३ ॥
 ॥ ते रोहिले दचकुनी उठले, मराठे ॥
 ॥ पाहोनि सन्निध तयां भय फार वटे ॥
 ॥ देखोनि तोंच तिकडे तिकडे दिवेच ॥
 ॥ भासे तयांस भडके वणवाच साच ॥ ५४ ॥
 ॥ भासे तयांस मग लावुनि कीं मशाला ॥
 ॥ वेताळ घेउनि पिशाचगणा निघाला ॥
 ॥ हे भास होति मनिं जों क्षण एक त्यांचे ॥
 ॥ लागेच तों उदरिं भल्ल शिरुं तयांचे ॥ ५५ ॥

- ॥ ते तर्कले मग मनामर्धे घाबरोनी ॥
 ॥ “ हा एक मार तर येच, चहूंकडूनी ॥
 ॥ आहेत येत दुसरेहि रिपू सदीप ” ॥
 ॥ चोहीकडे ह्यगुन ते फुटले सकंप ॥ ६६ ॥
 ॥ मल्हारजी बहुत ठोकुनि शत्रु काढी ॥
 ॥ दाढ्या धरून उलये अदळोनि झोडी ॥
 ॥ ते संकटेंच पण ओसरले त्वरेनें ॥
 ॥ वायु प्रचंड रिघतां ढग ज्याप्रमाणें ॥ ६७ ॥
 ॥ सर्वस्व लब्ध रिपुंचे मग हो मराठ्यां ॥
 ॥ हो प्राप्त त्यांत बहुमोलहि वस्तु मोठ्या ॥
 ॥ ढाला धनें भरुनि होळकरप्रवीर ॥
 ॥ देऊनि तुष्ट करि ह्यासमयां स्ववीर ॥ ६८ ॥
 ॥ हें संपतांच रण होळकराचें शूर ॥
 ॥ दिल्लींत सादर रिघे रणसंगधीर ॥
 ॥ तो बादशाह सरदेशमुखी करून ॥
 ॥ दे त्यास चांदवडची बहु गौरवून ॥ ६९ ॥
 ॥ ही प्राप्ति थोर सरदेशमुखापणाची ॥
 ॥ पावूनि काय जणु भोगि शिखामग्याची ॥
 ॥ मल्हारजी परत तेथुनि ये पुण्यास ॥
 ॥ दे हर्ष फार सकलां, अति पेशव्यास ॥ ६० ॥

इ० स० १७५१ मध्ये चांदवडच्या सरदेशमुखीची सनद मल्हाररावास
 बादशाहाकडून मिळाली.

॥ ह्यानंतरां त्या गुणि पेशव्यानें ॥ त्यातें ' सुभेदार ' अशी मुदाने* ॥

॥ देऊनि मोठी पदवी स्तवून । दे माळवां धाडुनियां तिथून ॥ ६१ ॥

॥ जैसा सुधांशु शरदांतिल पाणिमेचा ॥

॥ तेजस्वि षोडशकलें विलसे सुखाचा ॥

॥ मल्हारजी सुखद सर्वजनां तयैव ॥

॥ ह्या श्रेष्ठशा पदाविनें विलसे सदैव ॥ ६१ ॥

---

* इ. स. १७५१ मध्येच पेशव्यानें मल्हाररावात ' माळव्याचा सुभेदार ' ह्मणून उपपद दिलें.

॥ भाग सातवा समाप्त ॥

॥ भाग आठवा ॥

- ॥ जाटास दंड करण्या रघुनाथपंत ॥
 ॥ शिंदेहि होळकर ह्यासमयीं सुखांत ॥
 ॥ कुंभेरनामकपुरा रिघुनी सवेग ॥
 ॥ * वेढीत त्या रणधुरंधर हे त्रिवर्ग ॥ १ ॥
 ॥ एकेदिनीं करित पौरुष देत वेढा ॥
 ॥ खंडूजिराव असतां रणवीर गाढा ॥
 ॥ तोफेंतुनी सुटुनि शत्रुकडाल गोळा ॥
 ॥ लागोनि त्यास हृदिं तो पडला भुईला ॥ २ ॥
 ॥ भासे तदा सकळिकां पडला अकालीं ॥
 ॥ हा वीर काय अभिमन्युच अन्य खालीं ॥
 ॥ महारजी त्यजुनि शुद्धिस ह्या कुवार्ते ॥
 ॥ खालीं पडे गळुनि कां गिरिं वज्रपाते ॥ ३ ॥
 ॥ वेढा त्यजुनि मग तेथुनि सर्व वीर ॥
 ॥ घेऊनि मूर्च्छितचि होळकरप्रवीर ॥
 ॥ म्यान्यांत घालुनि तसा युवराजदेह ॥
 ॥ गोठांत शीघ्र अपुल्या रिघले समोह ॥ ४ ॥
 ॥ हो बायकांमधिं अकांत-किती बरें तें ॥
 ॥ होणार दुःख जननीस ! किती स्त्रियेतें !! ॥
 ॥ महारजी हळुं हळूं उठुनी अशांत ॥
 ॥ होऊनि सावध विलाप करी बहूत ॥ ५ ॥
 ॥ हे बालका ! मम करा किति थंड गार ॥

---

* इ० सन १७५४मध्ये मराठ्यांनीं कुंभेरिस वेढा दिला होता.

- ॥ हा लागतो कर तुझा जणु शीत नीर ! ॥
 ॥ जी उष्णता रणिं चढे रिपुमर्दनें ते ॥
 ॥ गेलीं कुठें अजि करांतुनि सांग मातें ? ॥ ६ ॥
 ॥ ऐसा तुझा अचल कां पडला सुकाय ! ॥
 ॥ चांचल्य त्यांतुन कुठें रणजन्य जाय ? ॥
 ॥ हो काय भाजुनि दशा तरि ह्या मुखाची ! ॥
 ॥ गेली तयावरिल कांति कुठें यशाची ? ॥ ७ ॥
 ॥ जी घाय घेउनि अनेक रणीं सदांही ॥
 ॥ छाती तुझी डगमगे न पुरा जराही ॥
 ॥ ती आज भग्न कशि होय ! कुठें तियेचें ॥
 ॥ सामर्थ्य जाय ? मज सांग मुखें स्वतांचे ॥ ८ ॥
 ॥ येतां रणांतुनि तुझें मुख शौर्यगोष्टी ॥
 ॥ सांगूनि देत अज कां मजला न तुष्टी ? ॥
 ॥ कां नेत्र आज मिटले ? रणकष्ट होतां ॥
 ॥ आहेस काय तरि निद्रित गाढ आतां ! ॥ ९ ॥
 ॥ हा तात दीन तव मारित तूस हाका ॥
 ॥ आहे, तयासहि न उत्तर देशि तूं कां ? ॥
 ॥ आक्रोश फार पडुनी धरणीवरी ही ॥
 ॥ माता करी तव, तिशीं तरि बोल कांहीं ॥ १० ॥
 ॥ ही स्त्री सती तव अचेतन भूमिभागीं ॥
 ॥ आहे, तिला तरि उठीव उठूनि वेगीं ॥
 ॥ हा लाडका सुत तुझा रडतो पहा कीं ॥
 ॥ घेऊनि त्यास तरि तूं समजीव अंकीं ॥ ११ ॥
 ॥ आतां मदीय गुणि बोलत हा न पुत्र ! ॥
 ॥ आतां मदीय कसला तरि ! मी अपुत्र ! ॥

- ॥ आतां गुणीहि कसला ! गुण लुप्त सार ! ॥
 ॥ देवा कसा दिवस हा अणिला तुवा रे ! ॥ १२ ॥
 ॥ आतां असे विफल जीवित हें मदीय ॥
 ॥ दीपाविना सदन जेवि, तसेच होय ॥
 ॥ आतां असे मजपुढें तम सर्वभार्गी ॥
 ॥ जाऊं कसा तरुनि ह्यांतुनि मी अभागो ! ॥ १३ ॥
 ॥ आहे किती काठिण दुःसह कीं पित्यानें ॥
 ॥ द्यावी तिलांजलि सुता अपुल्या करानें ! ॥
 ॥ काळीज हें करपतें मम हे गिरीशा ! ॥
 ॥ भस्मनि त्यासच करी मम शधि नाशा ॥ १४ ॥
 ॥ अंकीं स्वकीय शिशुंच्या धरुनी स्वशीर्ष ॥
 ॥ पंचत्व पावति सुखामधिं जे सहर्ष ॥
 ॥ ते तात धन्य किती होत ! किती सुखी ते ! ॥
 ॥ आतांच मारुन विभो ! मज, सौख्य दे तें ॥ १५ ॥
 ॥ हे राज्य हें सदन काय करावयाचें ? ॥
 ॥ हे व्यर्थ जीवितहि काय करावयाचें ? ॥
 ॥ मल्हारजी वदुनि ह्यापरि खिन्न राहे ॥
 ॥ होत्या स्त्रिया करित शोक बहूत मोहें ॥ १६ ॥
 ॥ शास्त्रज्ञ पौक्त शुचि शंकरभट्टनाम ॥
 ॥ होता पुरोहित तिथें सुविचारधाम ॥
 ॥ तो ह्याक्षणीं, जरि मनामधिं खिन्न, वार्चे ॥
 ॥ लागे करुं प्रथम सांवन बायकांचें ॥ १७ ॥
 ॥ माता वदे “ कुल्युरो ! काशी सांडुं दुःख ? ॥
 ॥ गेला किं हो सुत बरोबरिचा सुरेख ! ॥
 ॥ आह्मां कधीं दुखविलें न कुभाषणानें ॥

- ॥ वृद्धां अह्नां त्यजुनि जाय कसा त्वरेनें ॥ १८ ॥
- ॥ आणूनि आजच बनामधुनी शिकार ॥
- ॥ ठेवूनियां मजपुढें वदलों कुमार ॥
- ॥ 'आई! हिला करुनि ठेव, तुझ्या कराचे ॥
- ॥ लागे मला बहुत भोजन गोड साचे ॥ १९ ॥
- ॥ येतां रणामधुन जेविन सावकाश ' ॥
- ॥ गेला असैं वदुनि तो मजला रणास ॥
- ॥ हा वेळ पाहत वसें तव बाट घाळा ! ॥
- ॥ माते कसें फसविले पण तूं? कपाळा ! ॥ २० ॥
- ॥ आतां कुणास तरि भोजन तें समपूर् ! ॥
- ॥ हातास ह्या यश न, काय त्यास कापूं? " ॥
- ॥ दाटूनि कंठ तिजला मग बोलवेना ॥
- ॥ ती स्त्री तदीय वदली अतिशोकपूर्णा ॥ २१ ॥
- ॥ " आतां तुझांस ह्मणते दुसरें न काहीं ॥
- ॥ जाते सती पतिसर्वे, मज धीर नाही ॥
- ॥ ह्या सासुबाइ जननीसम, मामुजी हे ॥
- ॥ संभाळतीलच मुला, वदणें नको हें " ॥ २२ ॥
- ॥ शोकार्णवांत असतां सगळे असे ते ॥
- ॥ बोलें पुरोहित " घडे भवितव्य जें तें ॥
- ॥ होणार काय तरि शोक करुनि आतां ॥
- ॥ जो प्राणि जाय नच तो भिळणार हाता ॥ २३ ॥
- ॥ व्हावा रणांत मृत तो प्रभुचाच होता ॥
- ॥ हा नेम; त्यास अपुला न उपाय आतां ॥
- ॥ विद्युद्विपत्ति अवचीत शिरीं जर्गीं या ॥
- ॥ ऐशाच कोसळति! ही प्रभुचीच माया! ॥ २४ ॥]

- ॥ जन्मे जगीं मनुज तो मरतोच तेथ ॥
- ॥ आहे जरी खचित हे तरि भेद त्यांत ॥
- ॥ आहे असा, मनुज जे मरतात कांहीं ॥
- ॥ सत्कारणींच, मत ते मृत हो कदाही ॥ २५ ॥
- ॥ त्यांचाच मृत्यु अति धन्य, मरोनियांही ॥
- ॥ पृथ्वीमधीं अमर ते असती सदाही ॥
- ॥ तारेच होत पृथिवीवरचे महा ते ॥
- ॥ रत्नेंच होत तिचिया गळिंचीं जणो ते ! ॥ २६ ॥
- ॥ ह्या कोटितोलच खरा तुमचा सुपुत्र ॥
- ॥ जो ठोकित स्वरिनु चालवित स्वशस्त्र ॥
- ॥ जो मुक्त देश करण्या निघतां स्वकीय ॥
- ॥ पावे रणां मरण, तो नच रत्न काय ? ॥ २७ ॥
- ॥ आहे किती मरण गोड तरी अहा ! हे ॥
- ॥ चित्तास मोडुनि किती तरि हर्ष दे हे ॥
- ॥ ह्याच्या पुढे खचित तुच्छ असे स्वगेहीं ॥
- ॥ दैसूनि कोट्यवधिवत्सर वाचणेंही ॥ २८ ॥
- ॥ घेऊनि राज्य परके घुसतां स्वदेशीं ॥
- ॥ जो प्राण दे समरिं, घालविग्यांत त्यांशी ॥
- ॥ देशाभिमानयुत तोच उदार भारी ॥
- ॥ स्तुत्यर्ह तोच नर तोच परोपकारी ॥ २९ ॥
- ॥ जो देशमुक्ति करितां पळतो रणांत ॥
- ॥ त्याचाच तो सफळ जन्म असे बहूत ॥
- ॥ त्या स्वर्गवास चिर, उद्धरुनी कुला तो ॥
- ॥ निभ्रांत उत्तमगती पितरांस देतो ॥ ३० ॥

- ॥ पोटीं असें उपजणें सुतरत्न साचें ॥
 ॥ हें फार थोर तरि भाग्य असे कुणांचें ? ॥
 ॥ ज्यांच्या असे पदरिं पुण्य तदीय पोटीं ॥
 ॥ रत्नें अशीं निपजतात अमोल मोठीं ॥ ३१ ॥
 ॥ पुत्रें रणांत मरुनी स्वपित्या यथार्थ ॥
 ॥ सर्वामुखीं ह्यणविणें चिर वीरतात ॥
 ॥ मातेप्रती ह्यणविणें चिर वीरमाता ॥
 ॥ स्वस्त्रीप्रती ह्यणविणें चिर वीरकांता ॥ ३२ ॥
 ॥ हें थोर भूषण मनोज्ञ परस्परांस ॥
 ॥ आहे किती ! न वदेव ! उपमा न त्यास ॥
 ॥ तो धन्य तात ! सुत धन्य ! तशीच माता ॥
 ॥ ती धन्य ! त्यापरिच ती अति धन्य कांता ! ” ॥ ३३ ॥
 ॥ हे गोड बोल परिसोनि पुरोहिताचे ॥
 ॥ शांती गमे मनिं जरा सगळ्याजणांचे ॥
 ॥ शिंदे जयाजि सुमती, रघुनाथपंत ॥
 ॥ महारजीस मग शांतविती बहूत ॥ ३४ ॥
 ॥ जाऊं सती न दिधली अपुल्या सुनेस ॥
 ॥ हें सर्व दुःख गिळुनी, मथुरापुरीस ॥
 ॥ पुत्रक्रियेस करण्यास्तव फार खिन्न ॥
 ॥ महारजी त्वरित जाय पुढे तिथून ॥ ३५ ॥
 ॥ दिल्लीपति त्यजुनि भोग विलास निद्रा ॥
 ॥ नामें असे नगर जें चकलेशिकंद्रा ॥
 ॥ जाटास साह्य करण्या निघतां तयांत ॥
 ॥ होता तदा उतरला पार्थि सैन्ययुक्त ॥ ३६ ॥

- ॥ होठांच हें विदित होळकराग्रणीतें ॥
 ॥ छापा अकल्पिक रिपूंवर शीघ्र तेथें ॥
 ॥ घालूनि तो पळवि त्यास, परंतु राणी ॥
 ॥ पेंढारि सैन्य धरि ती मलकाजमानी ॥ ३७ ॥
 ॥ पेंढारियांकडुनि बेगम घेउनी ती ॥
 ॥ मल्हारजी तिस तदा बहु तुष्ट चिर्ती ॥
 ॥ योग्यादरें करुनि धाडुनि दे सुखांत ॥
 ॥ दिल्लीमधीं स्वसुमती जणु मूर्तिमंत ॥ ३८ ॥
 ॥ मागूनि तोहि यवनेशपुरींत धाटें ॥
 ॥ सैन्यासर्वें रिघुनि बादशहास भेटे ॥
 ॥ पावूनि मान धन आणिक जाहगीर * ॥
 ॥ मार्गे फिरे तिथुनि होळकरप्रवीर ॥ ३९ ॥
 ॥ ह्यानंतरी रणवली रघुनाथराव ॥
 ॥ घेऊनि होळकरवीर सर्वे निगर्व ॥
 ॥ देण्यास मार गिलच्यांस रणांगणांत ॥
 ॥ दिल्लीमधीं गमन तो करि सैन्ययुक्त ॥ ४० ॥
 ॥ येतां इथें नजिवखां शरण स्वतांला ॥
 ॥ मल्हारजी तिथुनि त्याप्रत शुक्रताला ॥
 ॥ काढूनि वाचवि मयासुर ह्यास जैसा ॥
 ॥ कैतेय खांडवनांतुन शीघ्र तैसा ॥ ४१ ॥
 ॥ अग्रेसरत्व समरांतिल घेउनीयां ॥
 ॥ मल्हारजी वलि पुढे मग सर्सुनीयां ॥
 ॥ लाहोरनामकपुरास जितूनि, मारा ॥
 ॥ देऊनि थोर, गिलचां रणि ठोकि सारा ॥ ४२ ॥

* मराठी वखरांत लिहिलें आहे कीं, ह्यावेळीं बादशाहानें मल्हाररावास नक्त ऐशी लाख रुपये दिले; व अंतरवेदीतील विटाव्या तालुक्यापैकी कांहीं गांव वक्षीस दिले.

- ॥ ठाणीं तियें सुदृढ बैसवुनी स्वकीय ॥
 ॥ जीवंत कां स्वविजयप्रतिमाच काय ॥
 ॥ मल्हारजीप्रभृतिवीर तियुनि मार्गे ॥
 ॥ स्वस्वस्थलां परतले मग सर्व वेगें ॥ ४३ ॥
 ॥ कांहीं पुढे दिन सुखें क्रमितां बसून ॥
 ॥ मल्हारजीप्रत पुण्यांतुन ये लिहून ॥
 ॥ "पैसा तुझांकडुन सांप्रत येथ ये न ॥
 ॥ श्रीमंत रुष्ट तुमच्यावर हो ह्मणून" ॥ ४४ ॥
 ॥ हे ऐकतांच अपुले चतुरस्त्र लोक ॥
 ॥ धाडोनियां प्रथम, मागुन तो सशंक ॥
 ॥ ये दक्षिणेंत, उतरे मग जेजुरींत ॥
 ॥ हे वर्तमान कळलें सगळें पुण्यांत ॥ ४५ ॥
 ॥ नेण्या पुण्यामधिं तथा सुत पेशव्याचा ॥
 ॥ येई तियें सुमति माधवराव साचा ॥
 ॥ तो ह्या सुतासाहित शीघ्र पुण्यासमीप ॥
 ॥ आला जणो घन सुखप्रद सेंद्रचाप ॥ ४६ ॥
 ॥ श्रीमंत आणिक सदाशिवराव आंगें ॥
 ॥ येऊनि नेति पुरिं सादर त्यास संगें ॥
 ॥ तो स्वस्थलास रिघतां स्वमनीं सशंक ॥
 ॥ त्यातें विचार सुचला मग शीघ्र एक ॥ ४७ ॥
 ॥ मागील रात्र उरतां प्रहर स्वचित्तें ॥
 ॥ तो पालखींत बसुनी, अपुल्या स्थलातें ॥
 ॥ सोडूनि, अल्पजन घेउनियां स्वतांचे ॥
 ॥ कां शुक्र अन्य उदये गृहिं पेशव्याचे ॥ ४८ ॥

- ॥ तो नंतरी तिथिल चाकरमाणसांत ॥
 ॥ गादी स्वर्काय पसरोनि निजे सार्चित ॥
 ॥ श्रीमंत आणिक सदाशिवराव तेथें ॥
 ॥ ये मल्लकृत्य उरकोनि उगीं स्वचित्तें ॥ ४९ ॥
 ॥ विंवाजिनाइक वदे मग त्यांस “ येथ ॥
 ॥ मल्हारजी रिघुनि निद्रित चाकरांत ॥
 ॥ आहेत; हें घटुनि वेळ बराच जाय ” ॥
 ॥ हें ऐकतांच बहु विस्मय त्यांस होय ॥ ५० ॥
 ॥ ते तत्क्षणीं उभयतां रिघतां समीप ॥
 ॥ मल्हारजी उठुनि त्यांस लवूनि मोप ॥
 ॥ राहे उभा स्वकर जोडुनि किंकींच ॥
 ॥ गंभीरसा स्वकर जोडुनि कीं करीच ॥ ५१ ॥
 ॥ श्रीमंत त्याप्रत वदे “ लवणें कुठून ॥
 ॥ आलें अजी? किमपी हें समजे अह्मां न ॥
 ॥ आहां अह्मां चिर तुह्मी वडिलाठिकाणीं ॥
 ॥ आली तशीच कृति होत तुह्माकडोनी ” ॥ ५२ ॥
 ॥ बोलोनि ह्यापरि करीं कर पेशव्यानें ॥
 ॥ देऊनि होळकर ह्याप्रति मान्यतेनें ॥
 ॥ तो स्वासनावरि अधिष्ठित होय आतां ॥
 ॥ तेथें उभा उगीं सदाशिवराव होता ॥ ५३ ॥
 ॥ भाऊकडे बघुनि होळकरप्रवीर ॥
 ॥ बोले “ उभा असाशि कां अमुच्यासमोर? ॥
 ॥ वा! बैस तूंहि, रिघलों बघ मीच येथें ॥
 ॥ कर्तव्य काय तुज जें कर ह्याक्षणीं तें ॥ ५४ ॥

- ॥ कारागृहांत मज टाक, तशाच घाल ॥
 ॥ बेड्या पदां मम, करी तुज जें रुचेल ॥
 ॥ भाऊस बोडुनि असें, बसवोनि त्याला ॥
 ॥ खाली, पुढें उभयतांप्रत तो झणाला ॥ ५५ ॥
 ॥ “ ते बाजिराव सुमती असतां, सदाही ॥
 ॥ वागूनियां अगदिं निष्प्रतिबंध आह्मी ॥
 ॥ ते कृत्य जें करूं नये अमुच्याकडून ॥
 ॥ होतांच लेंकुरपणें, वदतां जरा न ॥ ५६ ॥
 ॥ त्याची क्षमाच चिर थोर मनें करूनी ॥
 ॥ ह्या योग्यतेप्रत अह्मां आणिलें तयांनीं ॥
 ॥ लोभें तदाय चिर आश्रय पावलेलों ॥
 ॥ आहो अह्मी गरिब चाकर वाढलेलों ॥ ५७ ॥ युग्म ॥
 ॥ हो राजकारण अह्मां करणें कसेही ॥
 ॥ केलें अह्मी न पुसतां कधि त्यांस कांहीं ॥
 ॥ त्यांनीं परंतु अणितां न मनांत कांहीं ॥
 ॥ मानीयलेंच अमुचें करणें सदाही ॥ ५८ ॥
 ॥ त्यांचेच वंशज तुह्मी, झणुनी असेंच ॥
 ॥ चालेल, हा भरंवसा मजलागि साच ॥
 ॥ होता; बघूनि अपुली पण दृष्टि वक्र ॥
 ॥ डोळे अतां उघडले अमुचेहि शीघ्र ॥ ५९ ॥
 ॥ आलों असे समयिं या अपुल्यापुढें हा ॥
 ॥ मी एकटाच, धनि आपण थोर आहां ॥
 ॥ निभ्रांत सर्वपरि चाकर दोषयुक्त ॥
 ॥ आहों अह्मी; जवळ मी स्थित होय येथ ॥ ६० ॥

- ॥ जें पारिपत्य करणे अमुचें असैल ॥
 ॥ तें ह्या घडीस लबलाहि करा खुशाल ॥
 ॥ पायांत घालुनि विज्या गडिं टाकुनीयां ॥
 ॥ ध्या प्राण सत्वरं मदीय तुझी क्षणीं या ” ॥ ६१ ॥
 ॥ श्रीमंत त्या वदत तें “ मजलंगिं भासे ॥
 ॥ तोंडांतुनीच अपुल्या निघतील ऐसे ॥
 ॥ हे बोल दुःसह जरी तरि काय आतां ॥
 ॥ ये आमुचा विषम कालच दुःखदाता ” ॥ ६२ ॥
 ॥ श्रीमंत सद्गदित होत असें वदून ॥
 ॥ मल्हारजीहि मनिं जाक तसा द्रवून ॥
 ॥ श्रीमंत ह्यांस मग होळकराग्रणीस ॥
 ॥ भाऊ वदे उभयतांप्रत सावकाश ॥ ६३ ॥
 ॥ “ आहां तुझी उभयतां सरदार थोर ॥
 ॥ शास्त्रार्थगोष्टि कथुनी रमणीय फार ॥
 ॥ वाग्वैभवास बहु दावितसां खरेंच ॥
 ॥ माझ्या गळीं पण असे पडला प्रपंच ॥ ६४ ॥
 ॥ वाण्याकडूनि पहिलें घरिं दाळपीठ ॥
 ॥ आणोनियां, जिथिल तेथिल वेत नीट ॥
 ॥ लावोनि, भाग पडतें मज सांधण्याचें ॥
 ॥ नित्य प्रसंग, मज सौख्य कदा न सार्चें ॥ ६५ ॥
 ॥ देगेकरी सत्त पाठिस लागुनीयां ॥
 ॥ ओहत, त्यास मम काम तुझी क्षणीं या ॥
 ॥ पाहोनि, मेळ अवलोकुनि कागदांचे ॥
 ॥ ह्यांनि मोचन करा मम एकदांचे ॥ ६६ ॥

- ॥ मोही बहूत मग बोलुनि गोड छान ॥
 ॥ घेईन बा ! उभयतांप्रत आवडून ॥
 ॥ आहां समर्थ धनि चाकर सारखेच ॥
 ॥ एकत्र आपण अहां बसले तसेच ॥ ६७ ॥
 ॥ झालें असे बहुतसे ऋण दौलतीस ॥
 ॥ चित्तांत किंतु झरि हो तरि कागदांस ॥
 ॥ पाहोनि, मुक्त सजलामिं कस. * तयांत ॥
 ॥ महारजी मग वदे बहु शांत चित्तें ॥ ६८ ॥
 ॥ “ आहे तुला शपथ, सांग खरे, किती तें ॥
 ॥ झालें असे ऋण ? ” सदाशिवराव त्यातें ॥
 ॥ “ पाऊण कोटि रुपये ” हसुनी ह्मणाला ॥
 ॥ “ कांहीं उणे अधिकसे असतील मेळा ” ॥ ६९ ॥
 ॥ तो लेखणी दउत कागद आगवोनो ॥
 ॥ भाऊस सत्वर कथो लिहिण्यास पानीं ॥
 ॥ “ शिंद्यावरी आणि अह्मांवरि साठ लक्ष ॥
 ॥ लावा ; दुज्यांवर तसे उरले समक्ष ” ॥ ७० ॥
 ॥ हे साठ लक्ष रुपये मग मागतांच ॥
 ॥ महारजी त्वरित बोलुनी तिथेंच ॥
 ॥ तो कोट्यधीश धनिकाधिप विष्णुपंत * ॥
 ॥ देई तयाकडुनि ते रुपये समस्त ॥ ७१ ॥
 ॥ श्रीमंत आणि बलि होळकरप्रवीर ॥
 ॥ ह्यांचे असे बहु हितावह ऐक्य थोर ॥
 ॥ हो- प्रल्हं गगन आणिक सूर्य ह्यांचे ॥
 ॥ जैसे, तसेच चिरकाल अभंग सार्वे ॥ ७२ ॥

॥ आठवाभाग समाप्त ॥

* हा विष्णुपंत पेशव्याचे वेळीं पुण्यांत कोणी मोठा सावकार असावा असे मराठी बखरीवरून दिसते.

॥ भाग नववा. ॥

- ॥ मल्हारराव असतां रिथत दक्षिणेंत ॥
 ॥ शिंदे ससैन्य इकडे रणिं उत्तरेंत ॥
 ॥ गाजीवदीन यवनाप्रत साह्य देत ॥
 ॥ होते बहू नजिबखां सह झुंज घेत ॥ १ ॥
 ॥ नजिबखां गिलचे अपुल्याप्रती ॥ रणिं सहाय करूनि लढे अती ॥
 ॥ सतत हे असतां रण चालत ॥ यवन तो यमुनातटि हो रिथत ॥ २ ॥
 ॥ खुलतसे यमुनेत मर्घे तिथें ॥ सुखद बेट,* गमे रिसतांच तें ॥
 ॥ जणु तदीय उरःस्थल अल्पसे ॥ पदर जाउनियां उघडें दिसे ॥ ३ ॥
 ॥ बेटास सोडूनि पठाण रोहिले ॥ येण्या पुढें दोन हजार पातले ॥
 ॥ घेऊनि थोडे रणवीर सत्वर ॥ शिंदे तुटोनी पडले तयांवर ॥ ४ ॥
 ॥ जें युद्ध हो घोर तदा, तयामर्घां ॥ दत्ताजि आणी जनकोजि शौर्यधी ॥
 ॥ हे झुंजले फार असें घडीभरी ॥ ते भासले राघवलक्ष्मणांपरी ॥ ५ ॥
 ॥ ठोकीत शत्रू असतां समोर ॥ घायाळ झाला जनकोजि फार ॥
 ॥ दत्ताजिचा होय ठिकाण नष्ट § । झाले मराठ्यांप्रत फार कष्ट ॥ ६ ॥
 ॥ मल्हारजी घेऊनि सैन्यराशी ॥ होता क्षणां ह्या रजपूतदेशीं ॥
 ॥ साह्यार्थ त्यातें जनकोजि यानें ॥ बोलाविलें त्या समयां त्वरेन ॥ ७ ॥
 ॥ शिंदे अणी होळकरप्रवीर ॥ एकत्र होतांक्षाणिं सैन्यभार ॥
 ॥ ठेगूनि तोंडीं रिपुचे, तिथूनी ॥ आग्र्याकडे ते वळले मिळूनी ॥ ८ ॥
 ॥ जें युद्ध मार्गें बहु होय दारुण ॥ योद्धे नराठे रिपु त्यांत घेरुन ॥
 ॥ होते जया मेळविण्यांत निश्चयें । तों म्लेंच्छसेनारणिं फार अन्यये ॥ ९ ॥
 ॥ ज्या हो 'खराडे' उपनाम, मल्ल ॥ तो शेठिवा होळकराकडाल ॥
 ॥ योद्धा अन्याया पळशीकराख्य ॥ कामास येतां समरांत मुख्य ॥ १० ॥

* यमुना नदीमध्ये हें शेरणीचें बेट होतें.

§ इ० स० १७५९ मध्ये दत्ताजी शिंदे धारा तीर्थी पतन पावला.

- ॥ सेना मराठी सगळी पळाली ॥ आग्रयास ती होळकरा मिळाली ।
- ॥ मल्हारजी नंतर सैन्यराशी ॥ घेऊनियां ये रजपूतदेशीं ॥ ११ ॥
- ॥ पराभवाचें मग वर्तमान ॥ धाडी पुण्याभीतरिं तो लिहून ॥
- ॥ ही तेथ वार्ता फुटतांच पुर्ती ॥ हो क्षुब्ध भारी जनचित्तवृत्ती ॥ १२ ॥
- ॥ आज्ञापत्रें धाडुनी पेशव्यानें ॥ पाचारीलें सर्ववीरां त्वरेनें ॥
- ॥ भाऊलागीं सर्वसैन्याधिपत्या । देऊनी तो धाडग्याचें करी त्या ॥ १३ ॥
- ॥ जरी न हो तज्जननीमनामधीं ॥ विश्वासरावाप्रत आग्रहें अधीं ॥
- ॥ घेऊनि सेनेसह उत्तरेकडे ॥ भाऊ न आतां क्षण लावितां चडे ॥ १४ ॥
- ॥ मल्हारजी त्यास तदा लिही ' पुढें । अविंधसेना नदिच्या तटाकडे ।
- ॥ येतां न, मार्गेंच असा.' परंतु हे । तो नायके, येइ पुढेंच आग्रहें ॥ १५ ॥
- ॥ पुढें तया होळकरप्रवीर ॥ शिंदे, तसा सूरजमल्ल वीर ॥
- ॥ मार्गीं मिळाले, अणखीहि अन्य ॥ युद्धार्थ योद्धे रिघले ससैन्या ॥ १६ ॥
- ॥ हें चालवावें रण कोणत्या रिती ॥ ह्याचा करायास विचार सांप्रती ॥
- ॥ एकत्र योद्धे मिळतांच, भाउला । तेव्हां असें सूरजमल्ल बोलला ॥ १७ ॥
- ॥ " न लढते नर, वस्तु जड, स्त्रिया ॥ मुद्दठ थोर गडीं धरुनी तयां ॥
- ॥ रिपुंसर्वे हलकें हलकें, सडे । लढुनि आपण त्यास अणूं रडे ॥ १८ ॥
- ॥ चपळ दक्षाणि लोक खेर जरी ॥ तरि असे रिपुची काडे त्यांवरी ॥
- ॥ ह्यणुनि मी ह्यणतो लढतां तसें । पळुनि जातिलते रिपु कीं ससे ॥ १९ ॥
- ॥ विचार चित्तांत करुनि नंतरी ॥ मल्हारजी भाषण त्या क्षणीं करी ॥
- ॥ " जें बोलले सूरजमल्ल सांप्रत ॥ तें सर्व आहे मजलागिं सभमत ॥ २० ॥
- ॥ अभ्यास ऐसाच लढावयाचा ॥ आहे अज्ञांला चिरकाल साचा ॥
- ॥ ही युद्धरिती बहु साधलेली ॥ आहे मराठ्यां चिर लाभलेली ॥ २१ ॥
- ॥ घेऊनियां सैन्य अशेष आपुलें ॥ त्या फेकितां चोहिकडे न मोकळें ॥
- ॥ एक्याच ठायीं करितां जरी रण ॥ होऊं यशस्वी न तयांत आपणा ॥ २२ ॥

- ॥ स्वनाश होईल तरी असा महा ॥ समर्थ होऊ न लढावया पुन्हा ॥
- ॥ जो स्वाधिकारात्मकवृक्ष वर्धित ॥ समूळ तेणे उलथेल निश्चित ॥ २३ ॥
- ॥ टोळ्या करोनी लढणे अनावृत ॥ वाटे बरे; कारण हो षराजित ॥
- ॥ टोळी जरी एक, दुजी तिजी तरी ॥ होईल शौर्ये जयवंत संगरीं ॥ २४ ॥
- ॥ बरे कुणीही विजयी न हो जरी ॥ तयामधीं स्वाहित कीणते तरी ? ॥
- ॥ सर्वस्व घेऊनि सुखांत आपण ॥ जाऊं स्वदेशीं, परतूंहि मागुन ॥ २५ ॥
- ॥ बरे, भिळाला जय झुंजतां असें ॥ सोन्याहुनीही पिंजळेंच फारसें ॥
- ॥ येणेकरुनी अपुलेंच राहिल ॥ महत्व येथें ध्रुवतुल्य निश्चल ॥ २६ ॥
- ॥ ह्मणोनियां मी ह्मणतो तसें लहूं ॥ विच्छिन्न वैरी करण्यामधीं गहूं ॥
- ॥ घालुनि छापे दिनरात्र सारखे ॥ करूं अविधांस सुखास पारखे ॥ २७ ॥
- ॥ थकूनि भागूनि वनांत चालतं ॥ ते पीत हुके असतां विसंदतां ॥
- ॥ घेरुनि त्यांलागिं कदा अकल्पिक ॥ भाजूं फुटाण्यांपरि ते गवंतक ॥ २८ ॥
- ॥ उपोषणांनीं गळुनी, पर्यां कधीं ॥ थांबूनि, जो घालिति ते सुखामधीं ॥
- ॥ कदन्न, तें गाठुनि त्यां वनांतरीं ॥ केव्हां पिटाळूं खरमर्कटांपरी ॥ २९ ॥
- ॥ निमाजकल्मा पढत स्वजानुंला ॥ टेकोनियां ते असतांहि त्यांजला ॥
- ॥ वेढोनि ते जो नच होति सावध ॥ केव्हां तयांची करूं तेंच पारध ॥ ३० ॥
- ॥ काहूनि दुःखातिशये बहू असें ॥ ते झोंपिचे जो बहु गोड गोडसे ॥
- ॥ घेती न घेती झुरके निशाभरीं ॥ त्यां तेंच केव्हां पळवूं भुतांपरी ॥ ३१ ॥
- ॥ त्यां खानपानीं शयनासनीं असें ॥ गाठूनि-ठोकूनि पिटूनि धाडसें ॥
- ॥ प्रसंग येतां काधिं सामना रणीं ॥ करुनि, त्यांची नरडींच फोडुनी ॥ ३२ ॥
- ॥ अत्यंत त्यां जर्जर ह्यापरी सदा ॥ करुनि, त्यांचे मुखिं 'या! खुदा! खुदा!' ॥
- ॥ हां अक्षरे घालुनियां, पुढें दृष्ट ॥ त्यांची करूं चोहिकडे फुटाफुट ॥ ३३ ॥
- ॥ येथें न त्यांतें घरदार आश्रय ॥ अपाप ते पावतिल स्वये क्षय ॥
- ॥ किंवा स्वरक्षा करण्यास, येथिल ॥ जनानखाने फुगवोनि देतिल ॥ ३४ ॥

- ॥ मल्हारजीचा सुविचार हा रूचे ॥ सर्वास, भाऊ पण त्यास, दुर्वचें ॥
 ॥ बोलूनि, धिःकारि सर्ग त्यापरी । नेत्रप्रदाना नर अंध ज्यापरी ॥ ३५ ॥
 ॥ अफाट सेना मग ही त्वरे पुढे ॥ दिल्लीवरी सत्वर येउनी भिडे ॥
 ॥ ठोकूनि ती कुंजगुरस्थ रोहिले ॥ ठाणे पुढे ते कारि शीघ्र आपुले ॥ ३६ ॥
 ॥ करूनि मोठ्या मग खंदकास ॥ भाऊ करी फौजिपतीं निवास ॥
 ॥ अब्दाल्लिचे सैन्यहि सर्व धैर्ये ॥ कालिदिचे ऐल तटीं पुढे ये ॥ ३७ ॥
 ॥ लहान मोठ्या समरीं झटापटी ॥ होऊनि कांहीं न, झुंजुनीं हटीं ॥
 ॥ योद्धेहि दोन्हीकडेचे अनेकसे ॥ कामास येतां बहु थोर थोरसे ॥ ३८ ॥
 ॥ निदानचें युद्ध करावयाचें ॥ चित्तांत मोज अणुनी स्वतांचे ॥
 ॥ पाचारि वीरां. मग त्या घडीला ॥ मल्हारजी त्यास असें ह्मणाला ॥ ३९ ॥
 ॥ “ झुंजणे समायें ह्या नसे हित ॥ शत्रुसख्यच विहीत निश्चित ॥
 ॥ वेळ ही शुभ खरोखरी नसे ॥ बोलतां ह्मणुनि मो तुम्हां असें ॥ ४० ॥
 ॥ पांच साह दिन जाउं द्या तरी ॥ झुंज देउं यवनांस नंतरी ॥
 ॥ पांडवांसह पुरा सुयेधन ॥ वैर ह्यापरि करी विलक्षण ॥ ४१ ॥
 ॥ दैन्यकालच तदीय तत्त्वतां ॥ ये, ह्मणोनि लढण्या प्रवर्ततां ॥
 ॥ बोध सर्व जन त्या असा करी ॥ भिन्न पांडव जरी, गती बरी ॥ ४२ ॥
 ॥ तो लढे परिसतां न हें रणां ॥ सैन्य नष्ट करि आठरा दिनीं ॥
 ॥ हाच मास दिन हेच वर्ष हें ॥ तेधवां पतित होय तो स्वये ॥ ४३ ॥
 ॥ वाटते घडतसे तसेच कीं! ॥ काय होइल गतो कळे न कीं!” ॥
 ॥ बोलला मग त्यास भाऊ तो ॥ “ जो रिघे दिन कधीं टळे न तो ॥ ४४ ॥
 ॥ अनिष्ट चिंती न कुणी स्वकोय ॥ दैवे घडे त्यास उपाय काय? ॥
 ॥ पुण्यप्रभू छत्रपतीकडे ती ॥ जयाजय प्राप्ति असे रणांतीं ॥ ४५ ॥
 ॥ आतां तृणप्राय गणूनि जीव ॥ प्रताप युद्धां करुनि अपूर्व ॥
 ॥ खड्ग स्वहरतां धरुनि प्रकाम ॥ शौर्ये करावे रणवीरकर्म ॥ ४६ ॥

- ॥ पूर्वी जसे कौरव पांडव स्वतां ॥ झाले कुरुक्षेत्र रणांत तत्वतां ॥
 ॥ सुस्नात, व्हावेहि तसेच आपण ॥ वा कोणता विक्रम थोर ह्याहुन ? ॥४७॥
 ॥ यशःप्रभा ही तुमची असे कीं ॥ त्राता निदानास असे पिनाकी ॥
 ॥ गर्दीस वैरी मिळवूं प्रभावे ॥ करूनि सत्कीर्ति रणीं मरावे ॥४८॥
 ॥ बोध स्वताचे बहु दूरदृष्टिचे ॥ आले कदापी न मनास भाउचे ॥
 ॥ महारजी खिन्न ह्मणोनि अंतरी ॥ राहे जसा बद्ध मृगेंद्र पंजरीं ॥४९॥
 ॥ ह्या संगराचा परिणाम कोणता ॥ हो, सांगणें हे नलगेच तत्वतां ॥
 ॥ जें व्हावयाचें भवितव्य तें घडे ॥ तेणें पुरा सिंधुहि कोरडा पडे ! ॥५०॥
 ॥ महारजीच्या ह्मणण्याप्रमाणें ॥ हें युद्ध झालें असतें मतानें ॥
 ॥ तरी मराठ्यां जय सत्य येता ॥ तसाच तत्प्रत्यय पूर्व होता ॥५१॥
 ॥ “ योग्य प्रसंगीं उगवीन सूड ॥ ही गांठ मारूनि मनीं अखंड ” ॥
 ॥ ह्या सर्व नाशांतुनि अल्प सैन्य ॥ घेऊनि तो पार पडे अनन्य ॥५२॥
 ॥ कृश प्रवाहासम उष्ण काळिंच्या ॥ ग्वाल्हेरिला जाउनि पावसाळिंच्या ॥
 ॥ पुष्ट प्रवाहासम तेथुनि स्वयें ॥ सवेग तो नंतर माळव्यांत ये ॥५३॥
 ॥ महारजीच्या अपरोक्ष रांगडे ॥ जाऊनियां माधवसिंग याकडे ॥
 ॥ घोडे चढे जो जयसिंग त्याप्रत ॥ घेऊनि येथें अधिकार सांप्रत ॥५४॥
 ॥ स्थापीत होते जणु काय काजवे ॥ स्वतेज अस्तीं विधुच्या निशीं जवें ॥
 ॥ करूनि हाडे नृप शीघ्र आपुला ॥ महारजी तोंच तयांस भेटला ॥५५॥

॥ जें युद्ध हो भयद त्यामधि रांगड्यांचें ॥

॥ वर्चस्व हो प्रथम; होळकराग्रणीचे ॥

॥ गोळी करीं घुसुनि घायवाटे बहू तो ॥

॥ भ्रैकसानुगिरितुल्य तदा गमे तो ॥५६॥

॥ युद्धीं जरा कचरले मग ते मराठे ॥

॥ हाडोति वीर लढले पण फार हट्टें ॥

- ॥ तेणें तदा जयपुरांतिल युद्धकर्ते ॥
 ॥ झाले पुढें नच समर्थ सरावयाते ॥ ५७
- ॥ दांधोनि हस्ता गळि पागुद्याने ॥ कीं घालुनी हारच कौतुकानें ॥
 ॥ जें होय रक्तें वपु लाल, साच ॥ कीं चर्चुनी तें जणु कुंकुमेंच ॥ ५८ ॥
 ॥ कीं युद्धभू हीच विशाल वेदी ॥ तिच्याकडे त्या रणवाद्यनादीं ॥
 ॥ वधू जयश्री वरण्यास मानें ॥ मल्हारजी काय वराप्रमाणें ॥ ५९ ॥
 ॥ आतां रिघे. त्याक्षणीं अल्प मार्गे ॥ जे ओहटातुल्य सरुनि आंगें ॥
 ॥ होते मराठे, अनिवार्यतेनें ॥ सर्सावले ते भरतीप्रमाणें ॥ ६० ॥ युग्म ॥
- ॥ मल्हारजी समखीर तदा प्रकोपें ॥
 ॥ ठोकोनियां जयपुरस्थ भट प्रतापें ॥
 ॥ युद्धां, पुढें अजयपूरित त्यां करोनी ॥
 ॥ त्यांची हरी जयपुरःसर राजधानी ॥ ६१ ॥
 ॥ जो हो कृतघ्न बहु माधवासिंग त्याशी ॥
 ॥ वेढोनि, त्याकडुनि घेउनि खंडराशी ॥
 ॥ हाडे नृपास मग जाउनि बुंदिमार्जी ॥
 ॥ राजी करुनि परते मग तो स्वराज्यां ॥ ६२ ॥
- ॥ शासूनियां तेथिल दांड रांगड्यां । विच्छिन्न त्यांच्या करुनी तशा गढ्यां ॥
 ॥ तेथील पैसा उगवोनि तुंबला । स्थापी पुन्हां तो अधिकार चांगला ॥ ६३ ॥
- ॥ उत्पात मंदुसरिं फार मदांधतेनें ॥
 ॥ मेवातियांहिं करितां मग, त्यां त्वरेनें ॥
 ॥ तो स्वीयदुर्धर पराक्रमहुंकृतीनें ॥
 ॥ दाही दिशांस उडवी चिलटांप्रमाणें ॥ ६४ ॥
- ॥ ह्यानंतरी जाउनि दक्षिणेस ॥ तो पेशवा माधवराव यास ॥
 ॥ भेटे. फिरे तो मग झाट याचे ॥ साह्यार्थ आज्ञेवर पेशव्याचे ॥ ६५ ॥

- ॥ नजिबखां लढुनी समरीं अती ॥ उडवि सूरजमल्ल शिराप्रती ॥
 ॥ हट्टुनि पौत्र तदीय रणांत जी ॥ नवलसिंग करी बहु काळजी । ६६ ।
 ॥ मल्हारजी तेथ ससैन्य येतां ॥ हा जाट आनंदित होय आतां ॥
 ॥ सेनेंत त्याच्या पण होय फूट ॥ अभीष्ट तेणें उतरे न घाट ॥ ६७ ॥
 ॥ होता तसा यवन तो ह्यटला स्वकीय ॥
 ॥ दोघांत होळकरवीर ह्यणोनि वर्य ॥
 ॥ जन्मेजयक्षितिपतक्षकजिह्मगांत ॥
 ॥ जैसा सुरेंद्र, करि साम तसेंच युक्त ॥ ६८ ॥
 ॥ देण्या सुजाउद्वल्यास साह्य ॥ मल्हारजीवीर रणीं असह्य ॥
 ॥ स्वकीय राज्यां नसतां, फिरोनी ॥ उठाव केला बहु रांगड्यांनीं । ६९ ।
 ॥ जो आपणा ह्यणवि हिम्मतबाहदूर ॥
 ॥ गोसावि जो अमुदगीर* तया समोर ॥
 ॥ हे रांगडे करूनियां उठले सरोष ॥
 ॥ कोल्हेच काय नसतां वनिं सिंहवास ॥ ७० ॥
 ॥ ह्यांनीं स्वसैन्ये दतियांतुनी शणी ॥ आणोनियां त्यापरि शेवड्यांतुनी ।
 ॥ दुज्या स्थलांतूनिहि मेळवोनियां । शाशींत नेलीं तिजला जितोनियां ७१
 ॥ होतांच हे विदित होळकरास, वेगें ॥
 ॥ तो शेवड्यावरच चालुनि जाय आंगें ॥
 ॥ त्यानें प्रहार करितां तिकडे पुरा त्या ॥
 ॥ शाशीच मूर्च्छित पडे इकडे क्षणीं त्या ॥ ७२ ॥
 ॥ भ्याले बहू कारण रांगडे ते ॥ ये रक्षण्या तेथुनि शेवड्याते ॥
 ॥ मूलांच टोला बसतांच ऐसा । विस्तार शाखा धरतील कैसा ? । ७३ ॥

* अमुदगीर गोसावी ह्यणून कोणी बादशाहींतील सरदार होता.

॥ पूर्वी जैसा कीचकत्रासिता जी ॥ त्या सैरंध्रीपास तो भीम गाजी ॥

॥ तैसा वेगें घेउनी सैन्य सर्व ॥ झाशीपाशीं येइ मल्हारराव ॥ ७४ ॥

॥ त्या रांगड्यांस फसवोनि अशा प्रकारे ॥

॥ झाशीस वेढुनि, तिच्यांतिल सैन्य सारें ॥

॥ ठोकूनि, वाकवुनि हिम्मतवाहदूरा ॥

॥ येतांच तो शरण देउनि त्यास थारा ॥ ७५ ॥

॥ उन्मत्तहास्तिकाति जे दतियानृपाल ॥

॥ तो शेवडेनृप दुजेहि तसें अडेल ॥

॥ ते सर्व नम्र करुनी स्ववलांकुशानें ॥

॥ मल्हारजी बहु हरी करभार मानें ॥ ७६ ॥

॥ ह्यानंतरी तो रघुनाथदादा ॥ महादजी सांप्रत मुख्य शिंदा ॥

॥ मल्हारजीलागिं ससैन्य येथें ॥ हे भेटतां, जाति पुढें तिघे ते ॥ ७७ ॥

॥ राणा मधें गोहदचा दुराशें ॥ सैन्यां करी लूट ह्मणूनि रोषें ॥

॥ त्या शासण्यातें हरण्यास गर्व ॥ दे त्यास वेढा रघुनाथराव ॥ ७८ ॥

॥ परंतु आंतूनि सहाय शिंदा ॥ अहे तया हें परिसोनि दादा ॥

॥ महादजी यावर कुप्त होतां ॥ मध्यस्थ हो होळकरार्य आतां ॥ ७९ ॥

॥ भेटाया जो पौत्र हो प्राप्त सध्यां ॥ मालेरावा त्या, तसें खिन्न शिंद्या ॥

॥ घेऊनीयां नेइ मल्हारराव ॥ दादापाशीं साधण्या भेळ पूर्व ॥ ८० ॥

॥ दादासमीप रिघतांक्षणिं ह्या तिघांनीं ॥

॥ केले पटापट तया मुजरे लवोनी ॥

॥ दादा वदूनि कृति ही अपुली बरी न ॥

॥ मल्हारजीस बसवी जवळीं समान ॥ ८१ ॥

॥ मग होळकराग्रणी वदे ॥ “लघु आह्मी अपुल्या घरामधें ॥

॥ शिशु तातगृहीं जसें, तसें ॥ लडिवाळीं चिर वाढलों असे ॥ ८२ ॥

- ॥ स्वकरीं धरुनी तुह्मी अह्मां ॥ करियेलें जनिं माणसें पहा ॥
 ॥ अपुले गत बंधु हो पिता ॥ जगणे ठीक नव्हे अह्मां अतां ॥ ८३ ॥
 ॥ कधिंही न अह्मी कृतघ्नते ॥ करुं कांहीं अपकारकारि ते ॥
 ॥ करण्यांत असं सदादित ॥ अमुचें हो कुल शील दूषित ॥ ८४ ॥
 ॥ ह्मणतो वदतां न आणखी ॥ उगिं ह्या अज्ञ मुलांस लौकिकीं ॥
 ॥ स्थित ठेवुनि चाकरी गृहीं ॥ चिर ध्या त्यांकडुनी विनंति ही ॥ ८५ ॥
 ॥ अमुच्याकडुनी पुढें अतां ॥ श्रम होणें नच शक्य तत्वतां ॥
 ॥ बसल्या स्थलिं अन्नवस्त्र जी ! । दिधणें प्राप्त तुह्मां अह्मां अजी ॥ ८६ ॥
 ॥ अमुचे मिटतां सदादित ॥ मग डोळे, जगिं नांव रक्षित ॥
 ॥ करतील मुलें सदैव हीं ॥ धुणिंपाणीं अपुलीं करुनिही ॥ ८७ ॥
 ॥ मल्हारजी अश्रु वदूनि ह्यापरी ॥ डोळ्यांस आणी, पण उत्तरा करी ॥
 ॥ दादा न त्या. देइ निरोप त्यां पुढें । देऊनि कंठ्या शिरपेंच चौकडे ॥ ८८ ॥
 ॥ मल्हारजी गोहदच्या कलींत ॥ पडूनि, राणा तिथला प्रमत्त ॥
 ॥ दादापदीं नम्र करी, बहूसा ॥ त्यापासुनी देववि खंड तैसा ॥ ८९ ॥
 ॥ ये हे तिघे वीर अलंपुरांत ॥ मल्हारजीचा अति कान येथ ॥
 ॥ लागे दुखूं त्याजमुळें तयाचा । आसन्नकाल* स्थित होय साचा ॥ ९० ॥
 ॥ महादजी त्यापरि मालराव ॥ तुकोजि आणी रघुनाथराव ॥
 ॥ समीप होते स्थित ह्या प्रसंगीं ॥ बहूतसे दुःखित अंतरंगीं ॥ ९१ ॥

* इ० स० १७६५ मध्ये मल्हाररावाचा काल झाला ह्मणून म्यालीसन साहेब व मालकम साहेब आपआपल्या ग्रंथांत लिहितात. ह्या दोन्ही साहेबांच्या ग्रंथांत मल्हाररावाच्या जन्ममरणकाळाचा मुळींच मेळ बसत नाही; कारण इ० स० १६९३ मध्ये जन्मून मल्हारराव आपले वयाचे ७६ वे वर्षी इ० स० १७६५ मध्ये निवर्तला, ह्मणून सदरुं ग्रंथांत उल्लेख आहे ! आमच्या-जवळच्या मराठी बखरींत शके १६८९ भाद्रपद वद्य ११ एकादशीस प्रहर दिवस चढतां सुभेदार पंचत्व पावले ह्मणून लिहिलें आहे.

- ॥ त्यांस होळकरवर्य बोलला ॥ “होय शेवट मदीय चांगला ॥
 ॥ पुत्र आज असता जरी, तरी ॥ ह्यास होति न कधीं बरोबरी ॥ ९२ ॥
 ॥ मालराव सुत हाच पौत्र हा ॥ एक मानुनि तरी सुखी महा ॥
 ॥ मी असें. घडतसे यथोक्त हें ॥ होय पक्कफलपाततुल्य हें ॥ ९३ ॥
 ॥ बाजिराव अमुचे धनि नाना ॥ पुत्र भित्रहि तसें गत नाना ॥
 ॥ भेटतील मज देतिल हर्ष ॥ नित्य ईशपदिं राहिल शीर्ष ॥ ९४ ॥
 ॥ ह्या सुखाहुनि दुजे तरि कोणते ॥ चांगले सुख असे चिर कोणते ? ॥
 ॥ पोर हें पण नसे बहु जाणते ॥ काळजी इतुकिही मनिं बाणते ॥ ९५ ॥
 ॥ घ्या करांत शिशुचा कर दादा ॥ घ्याजि पाटिल ! तुह्मी मज मोदा ॥
 ॥ द्या, निवेल मग घोरच सर्व ॥ थंडगार मम होइल जीव ” ॥ ९६ ॥
 ॥ मल्हारजीनें मग पौत्रपाणितें ॥ दोघाजणांच्या करिं देउनी तिथें ॥
 ॥ तुकोजिहस्तीं दिधतां हि तो ज्ञणी । बोले उभा राहुनि हस्त जोडुनी ॥ ९७ ॥
 ॥ “पदरिं मी अपुल्या स्थित चाकर ॥ धनिकरामधिं यास्तव मत्कर ॥
 ॥ दिउनियां करणें मम सोय ती । उचित हें असतां, कशि ही कृती ? ” ९८ ॥
 ॥ गुणपरीक्षक होळकर स्थिर ॥ करि तयाप्रत ह्यापरि उत्तर ॥
 ॥ “बल तुझे स्तुतिपात्र बहूतसें ॥ रिपुभयावह शौर्य तुझे असे ॥ ९९ ॥
 ॥ तव पराक्रम आक्रमि सर्व ही ॥ बहुत खोल असे तव बुद्धि ही ॥
 ॥ विलसती सुविचार तुझे अती ॥ झळकते तव निर्मलशी मती । १०० ॥
 ॥ श्रीमंत यांची ह्मणवोनि चाकरी ॥ न डाग ज्या, तें मम नाम त्यापरी ॥
 ॥ मनापरी तूंच सदा सुरक्षित ॥ बुद्धिप्रभावे करशील निश्चित ” ॥ १०१ ॥
 ॥ वदुनि ह्यापरि तो स्थिर हो. जरी ॥ समरशूर असे बहु हा तरी ॥
 ॥ न वधितां जितशत्रु हरीपरी ॥ उलट त्यांवर थोर दया करी ॥ १०२ ॥
 ॥ जरि उदार तरी जलदापरी ॥ न भलत्या स्थलिं वृष्टि कधीं करी ॥
 ॥ बहुतची जरि धीट असे तरी ॥ न काधिं साहस मूर्खपणें करी ॥ १०३ ॥

- ॥ जर कुणाप्रत आश्रय दे स्वतां ॥ तर कधी उदधीपरि आश्रिता ॥
 ॥ लपवितां न, तया जनिं निर्भय ॥ उघड वागवि रक्षुनि अक्षय ॥ १०४ ॥
 ॥ तनु परोपकृतींत जरी सदा ॥ क्षिजवि चंदनतुल्य, तरी कदा ॥
 ॥ खलसमागम त्यास नसे जरा ॥ जणु सुवर्णसुयुक्त खुले हिरा ॥ १०५ ॥
 ॥ पिकगणाप्रत आम्रतरु जसा ॥ गुणिजनाप्रत आश्रय दे तसा ॥
 ॥ मधुर आम्रफलापरि फारसें ॥ मन असे परिपूर्ण दयारसें ॥ १०६ ॥
 ॥ नयपथा त्यजुनी भलतीकडे ॥ कधिंहि टाकियणे पद वाकडे ॥
 ॥ धरियणे तरवारिवरीच तें ॥ मनिं असे समजे चिर सूत्रते ॥ १०७ ॥
 ॥ जणु रविच असा हा ख्यात मल्हारराव ॥
 ॥ जनबहुसुखदात्री चंद्रिका ती अपूर्व ॥
 ॥ त्वरित उदित भारी रम्य होणार आतां ॥
 ॥ समर्थिच झणुनी कीं पावला काय अस्ता ॥ १०८ ॥

॥ भाग नववा समाप्त ॥

॥ मल्हारराव होळकर याजवरलि काव्य ॥

॥ सर्व समाप्त ॥

॥ भार्या ॥

॥ मालवदेशीं इंदुर-नगरीं मल्हारराव होळकर ॥

॥ यावर काव्य असे हें विरचित इतिहास पाहुनी बखर ॥ १ ॥

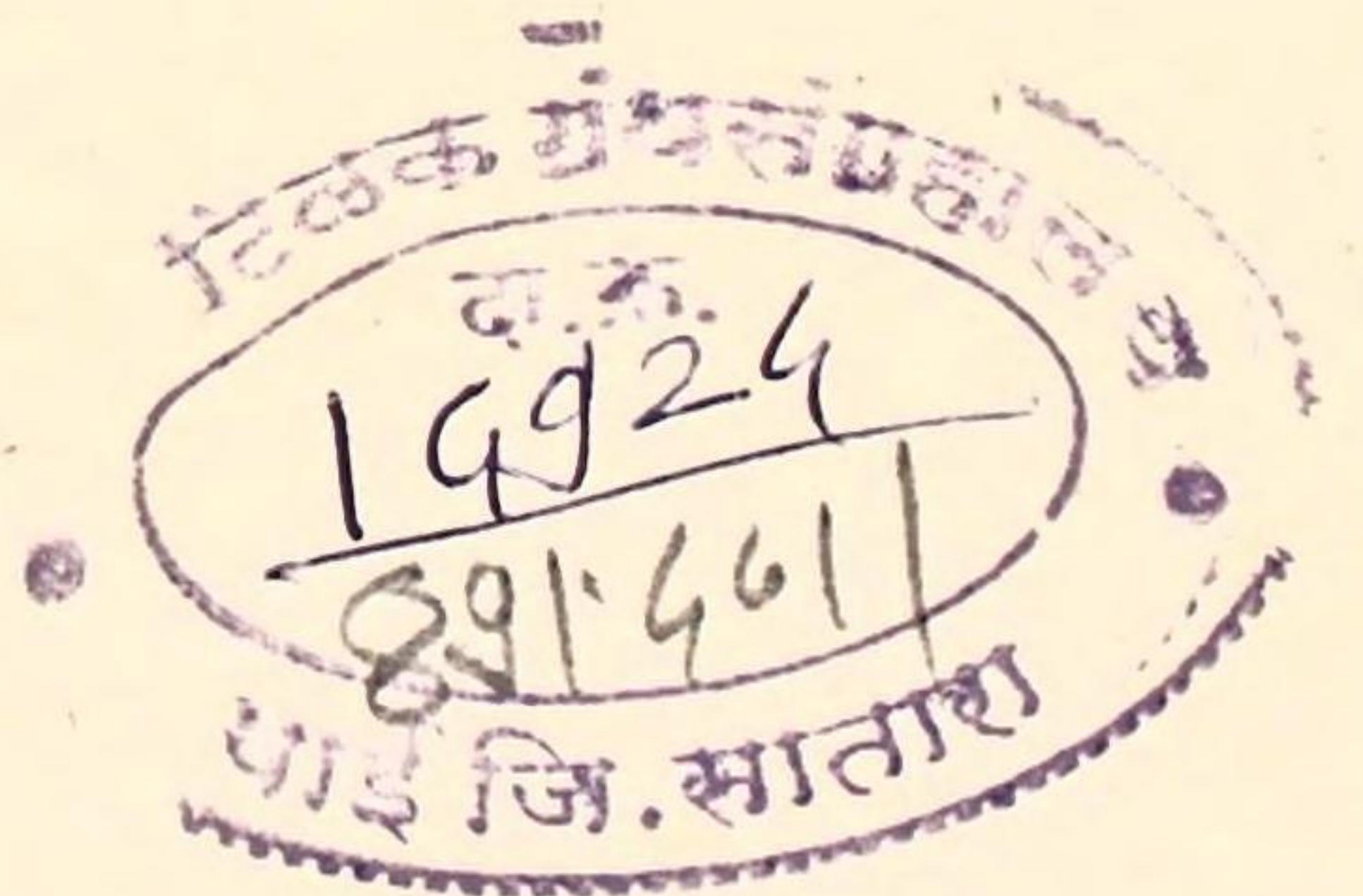
॥ विक्रम शुभसंवत्सरिं आश्विनमासांत शुद्ध दशमीला ॥

॥ हा ग्रंथ एकनाथे *नयनखवसूभूशकांत संपविला ॥ २ ॥

॥ समाप्त. ॥

* नयन = २, ख = ०, वसु = ८, भू = १.

[सर्व आंकडे मिळून १८०२ शक होतो.]

दक्षिणा प्राईझ् कमिटीच्या सभासदांचे अभिप्राय.

The Historical account of Malhar Rao's Political career, given in this poem, will be found to be almost correct when compared with Pope's or Grant Duff's History of the Marathas. In addition to the text much valuable information is contained in the foot-notes, which, though not many, are based upon Sir John Malcolm's Central India, and can therefore be taken as a good authority. It may be said, therefore, that the poem comprehends as much historical instruction as it is possible for a work of this sort, the chief function of which is rather to please than to instruct.

... ..

The poem is, on the whole, most satisfactory. It is undoubtedly not the work of a mere versifier. Now and then, the writer rises very high and puts forth genuine poetic thoughts. Throughout, the language of the poem is easy and forcible. It is free from the common modern fault of too much Sanscritism. The metres adopted, viz. इन्द्रवज्रा, उपेन्द्रवज्रा, उपजाति, वसंततिलका, &c. are also short and sweet. The writer seems to have acquired a nice tact of lively depicting scenes and events. The scenery around the Narbuda, and the Tapti, the awful grandeur of the Satpura Mountains, the energetic and

eloquent speech of Malhar Rao to the sepoy of Peishwa and Bande, the battle between Daya Bahadur and the Marathas, and the movements and actions of the pleasure-seeking men and women assembled in the fair of Kalika are described with a powerful hand. Equally interesting is the grief of Malharji and his wife for the loss of their only dear child Khandooji and the advice given to them by Shankar Bhat, the family priest, in order to assuage that grief. The domestic life of Malharji is painted in very lively colors and in one or two places the writer has been remarkably eloquent. It appears to me, in short, that this poem on Malharji, contains not a few marks of poetic genius and that the work, if revised in a few places and carefully carried through the Press, will be a very valuable addition to the poetic literature of the Marathi Language. I therefore recommend that a prize of Rs 200 be given to the writer.

(Sd.) RAWJI S. GODBOLE,
Secretary to the Dakshina Prize Committee.

भाषांतर.

ह्या काव्यांत दिलेली मल्हाररावाची राजकीय संबंधाची हकीकत, पोप किंवा ग्रांट डफ कृत मराठ्यांच्या इतिहासाशीं बहुतेक अंशीं जुळते. मूळ ग्रंथाशिवाय कितिएक उपयुक्त माहितीच्या टीपा दिलेल्या आहेत. ह्या टीपा जरी पुष्कळ नाहींत तथापि त्या सर जॉन मालकमकृत 'मध्य हिंदुस्थानचा इतिहास' च्या आधारानें लिहिल्या

असल्यामुळे चांगल्या विश्वसनीय आहेत. सारांश, अशा प्रकारच्या ग्रंथांचे मुख्य काम मनोरंजन करणे हे होय, ज्ञान वाढविणे नव्हे, हे जरी खरे आहे तथापि प्रस्तुत काव्यांत जेवढी ऐतिहासिक माहिती येण्याजोगी होती तितकी सर्व आली आहे.

.. .. ..

एकंदरीने हे काव्य उत्तम झाले आहे. केवळ प्रासास प्रास जुळवणाऱ्या तुटपुंज्या पद्यकारांचे हे काव्य निःसंशय नाही. मधून मधून तर कवीस जसे कांहीं स्फुरण चढले आहे, व त्या आवेशांत त्याने खऱ्या कवित्वाचा प्रत्यय आणून देणाऱ्या कल्पना ओतून दिल्या आहेत. आरंभापासून शेवटपर्यंत सर्व काव्याची भाषा अगदी साधी व जोरदार आहे. आधुनिक कवितेचा जो मोठा दोष कीं तीं संस्कृत शब्दांचा व समासांचा भरणा भरपूर असावयाचाच, तो दोष प्रस्तुत काव्यांत विलकुल नाही. ह्यांत मुख्य मुख्य वृत्ते लहान व गोड, ह्यगजे इन्द्रवजा, उपेंद्रवजा, उपजाति वसंततिलका, इत्यादि आहेत, यामुळे तिकडूनही काव्याची गोडी वाढली आहे. 'स्यलें' व 'प्रसंग' हुबेहुब वर्णन करण्याची शैली कर्त्यास चांगली साधली आहे असे दिसते. नर्मदा व तापी ह्या नद्यांच्या सभोंवारचा देखावा, सातपुडा पर्वतश्रेणीची अद्भुत व भव्य शोभा, पेशवे व बांडे ह्यांच्या सैन्यांस उद्देशून महाररावाने केलेल्या आवेशयुक्त व वस्तुत्वप्रचुर वीरोक्ति, दया बाहादूर व मराठे यांमधील रणप्रसंग, व कालिकेच्या मेळ्यांतील चैनी पुरुष व स्त्रिया ह्यांचे नानाविध विभ्रम व चेष्टा, ह्या सर्वांचे वर्णनांत कवीची करामत चांगली दृष्टीस पडते. त्याचप्रमाणे महारराव व त्याची स्त्री या उभयतांनीं आपल्या एकुलत्याएक प्रिय पुत्राच्या मरणामुळे केलेला शोक, व

शंकरभट्ट उपाध्याय यानें त्यांच्या सांत्वनार्थ केलेला उपदेश, हे प्रसंगही तसेच चांगले वठले आहेत. महाररावाचें गृहचरित्र मोठे चटकदार वर्णिलें आहे. व एकदोन स्थलें तर अप्रतिम कवित्वाची साक्ष देत आहेत. सारांश, मला वाटतें कीं, ह्या महाररावावरील काव्यांत अस्सल कवित्वशक्तीचे मासले थोडे थोडे आहेत असें नाहीं, व हा ग्रंथ जर कांहीं ठिकाणां सुधारला गेला व आस्थेनें जपून छापला गेला तर मराठी भाषेच्या कवितेंत फार महत्वाची भर पडल्यासारखें होईल. यास्तव कर्त्यास २०० रुपयांचें बक्षीस दिलें जावें अशी माझी शिफारस आहे.

(सही) रावजी स० गोडबोले,
चिटणीस, दक्षिणा प्राईझ कमिटी.

I have read this poem through carefully and fully agree with the Secretary in his remarks on its merits. There can be no doubt that the biography of a hero, from his birth to his death, is not a very manageable subject for a poem. The narrative of a hero's life can not but be at times too prosaic to be interesting and the two objects of giving an historical account of the hero's life and making it an interesting poem are, to some extent, incompatible. The poet has to choose the more stirring incidents of the hero's life and pass over the common ones without notice. I cannot say that the author of this poem has exercised a wise choice in the selection of his incidents. As far as I can see, Malhar Rao's most famous exploits, next to his conquest of Malwa in Cen.

tral India, was the assault of Bassein and the part he played at Paniput. Neither of these events has been noticed in the way they deserved, and the author has spent his pen especially in the later portions upon very minor wars. All the parts of the poem are not equally sustained. At the same time I think nothing could be better than the description of Dhar and Ujjain in Part IV, the description of the Kalika fair in Part V, and the lamentations of Malhar Rao and his family on the death of Khandoji. The author, who, I understand, is since dead, possessed no doubt genuine poetic powers and in recognition of the merits of his performance on the whole, I think, Rs. 200 should be awarded to him in recognition of the merits of his work.

14th June 1883,

(Sd.) M. G. RANADE.

भाषांतर.

मी हें काव्य समग्र व लक्ष्यपूर्वक वाचून पाहिलें आहे व चिटणिसांनीं ह्याचे गुणदोषांविषयीं जो अभिप्राय दिला आहे त्यास माझी पूर्ण संमती आहे. आतां हें निर्विवाद आहे कीं, एखाद्या ऐतिहासिक पुरुषाचें अथपासून इतिपर्यंत संबंध चरित्र देणें हा विषयच मुळां काव्याचे सोईचा नव्हे. अशा प्रकारचें चरित्र ठिकाठिकाणीं गद्याप्रमाणें केवळ निरूपणपर असल्यामुळें नीरस होणार. कारण नायकाचें चरित्र शुद्ध ऐतिहासिक तऱ्हेनें जसें घडलें असेल तसें लिहिणें ही एक गोष्ट होय, व त्याचें मनोरंजक काव्य करणें

ही निराळी गोष्ट. ह्या दोन गोष्टी कांहीं अंशीं परस्पर विरुद्ध होत. काव्य करावयाचें झटलें ह्मणजे कवीनें नायकाच्या इतिहासांतील मनोवेधक व विस्मयकारक जेवढे कथाभाग असतील तेवढेच निवडून घेऊन इतर सामान्य गोष्टींकडे दुर्लक्ष्य केलें पाहिजे. प्रस्तुत काव्यांत कवीनें जे प्रसंग निवडले आहेत ते निवडण्यांत त्यानें चांगला योजकपणा दाखविला आहे असें माझ्यानें ह्मणवत नसावा. माझ्या मते माळवा सर केल्यानंतरचे मल्हाररावाचे अति सिद्ध पराक्रम झटले ह्मणजे वसईचा इला व पानिपतची लढाई हे होत. हे दोन्ही प्रसंग जसे वर्णिले गेले पाहिजे होते तसे ते वर्णिले गेले नाहींत, व कवीनें आपली लेखणी अगदीं क्षुल्लक लढायांच्या वर्णनाकडे मुख्यत्वे उत्तरार्धांत स्वर्ची घातली आहे. त्यामुळे काव्याचे निरनिराळे भाग सारखे समतोल झाले नाहींत. तथापि सर्ग ४ यांतील धार व उज्जयिनीचे वर्णन, सर्ग ९ यांतील कालिकेच्या मेळ्याचे वर्णन, व खंडोजीच्या मरणावद्दल मल्हारराव व त्याची बायको ह्यांचा शोक, हे भाग उत्कृष्ट वढे आहेत. ह्या कृत (हा गृहस्थ वारला आहे असें हल्लीं समजते) आंगीं खरे कवित्व वास करीत होतें हे निःसंशय आहे; व ह्मणून एकंदरीनें ग्रंथाचे योग्यतेचा विचार करितां २०० रुपयांचें बक्षीस द्यावें असें माझे मत आहे.

(सहा) मा० गो० रानडे.

I agree with the secretary and R. B. Ranade, in recommending an award of Rs. 200 to the author of the work under review.

(Sd.) KERU. L. CHHATRE.

भाषांतर.

ब्रिटणीस व रा० व० रानडे यांजप्रमाणें माझीही शिफारस आहे
कीं परीक्षणाकरितां आलेल्या ह्या ग्रंथाचे कर्त्यास २०० रुपयांचें
क्षीस दिलें जावें.

(सही) केरू ल० उत्रे.

I have read about one half of the poem and agree with my colleagues in thinking that it is a work of great merit. The author's death is a matter very much to be regretted, as I think with more exercise and practice he would really have become a good poet. Two hundred Rupees should be awarded as a prize. The poem is readable.

31st January 1884.

(Sd.) R. G. BHANDARKAR.

भाषांतर.

मी हें काव्य सुमारे अर्धें वाचून पाहिलें, त्यावरून माझ्या मित्रांप्र-
माणें मलाही वाटतें कीं तें मोठ्या योग्यतेचें आहे. ह्याच्या कर्त्यास
अकालीं काळानें गाठिलें ही गोष्ट अत्यंत खेदजनक आहे. कारण,
माझ्या मतें, जास्त मेहनतीनें व अभ्यासानें तो खरोखर चांगला
कवि झाला असता. २०० रुपये बक्षीस देणें वाजवी आहे. काव्य
वाचण्यासारखें आहे.

(सही) रा० गो० भांडारकर.

ता० ३० जानेवारी ८४.

१५०२५/काठ्य